This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Law 8375.90

HARVARD COLLEGE LIBRARY

Bought with the income of
THE KELLER FUND

Bequeathed in Memory of
JASPER NEWTON KELLER
BETTY SCOTT HENSHAW KELLER
MARIAN MANDELL KELLER
RALPH HENSHAW KELLER
CARL TILDEN KELLER

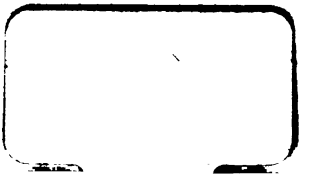

Cijena 2 krune.

5223 6

NARODNA

НАРОДНА

MISAO

МИСАО.

Za ujedinjenu hrvatsku i srpsku akademsku omladinu izdali

Jovan P. Banjanin, Milan Kostić, Ivan Lorković, Dušan Mangjer,

Lav Mazzura, Svetozar Pribićević.

NARODNA

MISAO.

ЗАГРЕБ 1897 ZAGREB.

27

Цијена 2 круне.

MADRID

NARODNA MISAO.

НАРОДНА МИСАО.

Za ujedinjenu hrvatsku i srpsku akademsku omladinu

izdali

Jovan P. Banjanin, Milan Kostić,
Ivan Lorković, Dušan Mangjer, Lav Mazzura,
Svetozar Pribićević.

U ZAGREBU
Tisak Dioničke tiskare
1897.

Slav 8375.90

NARODU SVOME

HRVATSKOG I SRPSKOG IMENA

PRIKAZUJE

NJEGOVA OMLADINA.

Gdje je što.

	Strana
Zagreb, na Uskrs 1897.	1
Ђуро Даничић	9
Мисао водиља Срба и Хрвата	49
Rački	78
Historijsko državno pravo	227
Сјени	234
Наша писма	258

NARODNA MISAO. ❋ НАРОДНА МИСАО.

ZAGREB, na Uskrs 1897.

Dana 22. februara 1896., kada se slavila sedamdesetgodišnjica dra. *Svetozara Miletića*, sastala se srpska i dio hrvatske akademske omladine, da proslavi čovjeka, dostojna narodnog štovanja, jer je značajnik, jer je mučenik za narod svoj. Poslije više godina megjusobnog nesuglasja i trvenja, iza nesrećne demonstracije pred srpskom crkvom, što samo bješe plod tudjeg utjecaja, omladina se tad ipak prenula, pohitala na Miletićevu slavu, da dade oduška srcu svom, izraza osjećajima i mislima svojima i da po mogućnosti razvidi, mogu li se ideali hrvatski i ideali srpski asimilovati, pa stvoriti jednu cjelinu, imati jedne aspiracije, jedne težnje.

Srpska omladina, koja je priredila Miletićevu večer u Zagrebu, s veseljem je pristala uz predlog, da se pozove i dio hrvatske akad. omladine, čim je ova izrazila želju, da na toj slavi prisustvuje i da se na taj način oduži i *svom* Miletiću. Opisivati tu slavu, s jedne strane nije nam ni svrha, a s druge: to su utisci, koje, ma da su trajni, naše pero ne može da opiše, jer svaki opis, ma koliko bio vjeran, ne može odati pravo veselje i radost, što u srcu svom osjetismo, kad vidjesmo do jučer zavagjene sinove jednog naroda, gdje na slavi narodnog mučenika, u bratskom

zagrljaju, pjevaju omiljenu: *„Lijepa naša domovino“*, i *„Onamo, onamo . . .“*, a pjevajući te narodne himne i Hrvat i Srbin misle na zajednički narod, kojega su oni sinovi.

Uz Miletića slavio se one večeri i *Račkí*, a brzojavno je pozdravljen i *Barčić*. *Zajednički* nas ideali zagrijaše, jedna nas je misao napojila i zadnje riječi one večeri bijahu namijenjene: *ne slozi nego narodnom jedinstvu Srba i Hrvata*.

Bratimljenje hrvatske i srpske omladine, na Miletićevoj večeri, nije bilo plod momentanog entuzijazma, već bješe korak dobro promišljen. Omladina hrvatska i srpska nije mogla bolje proslaviti Svetozara Miletića, koji danas, usljed rada i mučeničtva nemoćan i slomljen, gleda pred sobom gotovo mrtvilo, — već da započme djelo ljubavi, bez koje nema ni slobode, ni narodnog napretka. Omladina je zaboravila na grijehe svojih otaca. Ona se sjetila, da kao što *jednim* jezikom govori, mora da i diše samo *jednom* dušom, te uvjerena, da je jedinstvo omladine preteča narodnom jedinstvu, pružila je jedna drugoj bratsku ruku preko jaza, što ga otvoriše tugjin i domaći izrodi. Jedna nas je misao vodila, pa za to i danas jedna nam je svrha.

Misao, što nas je vodila, je: tvrdo i nepokolebivo uvjerenje, da smo dijelovi jednoga naroda, — dijelovi, koji se na prvi mah mogu samo pričiniti kao eterogenični, protivni, ali dijelovi, koji baš tijem, što hoće da odreku opstanak jedan drugom, najbolje dokazuju, da onda mora da su *jedno*, — a tu nastaje homogenost.

Za to iz dosadanje borbe. koja se kretala oko imenâ, izvodimo najjači dokaz, da smo jedan narod, — jer onome, koji nije ono što sam ja, ne mogu ni davati da se zove kao i ja.

Razvitak i napredak našeg narodnog organizma zahtijeva dakle, da obadva dijela ili „plemena", kako ih njekoji rado zovu, što prije uvide ništetnost te borbe, da uvide, e od te borbe nikakve nema koristi ni Hrvatima ni Srbima. A da je ta borba Srba i Hrvata štetna, pa i ubitačna za kulturni, ekonomski i politički napredak naroda našega, ne treba nam tek dokazivati, jer svaki to može okom ogledati i prstom opipati.

Pa što dakle? Zar da samo žalimo, a da smo bez potrebne energije, da stanemo na put, da sprijećimo destruktivni rad naše nesloge? Zar da vigjamo zlo, da osjećamo nehaj i mrtvilo u narodu, da posmatramo i „na znanje uzimamo", da se s jedne strane sve više širi tugjinština, a s druge da se stvara Bosanstvo, Slavonstvo, samo da se još više rastrujemo i sami uništimo! A vjera i Bog, to će se odista i dogoditi, ako se za vremena ne osviestimo, ako ne uvidimo, da megjusobnom borbom najbolje služimo intencijama falange, koja pod devizom: „Drang nach Osten" polagano se šulja sve više i u najzabitniji kutić naših krajeva, gdje onda poput gadnog crva dosljedno uništuje naš narod *materijalno*, i ubija mu *nacionalnu* svijest; a kad nam te žilice podrije, onda dolazi sam po sebi nazadak i propast. Pa još pod kakvim divnim plaštem ulazi nam taj neprijatelj u

kuću. Hoće da širi civilizaciju i moral, da civilizuje i moralno odgoji barbare, kako nas najradije zovu! Da grdne ironije! Pod firmom civilizacije, pa još na koncu 19. vijeka, ide se za tim, da se uništi jedan narod, da mu se oduzme ono, što mu je najsvetije i najmilije, ono što mu život obilježava, *jezik i svijest!*

Protiv toga zla, što prijeti našem narodu, pa zvao se on srpski ili hrvatski, moramo svi listom ustati bez razlike, jer čuvajući dijelove, čuvamo ukupnost, čuvamo je za *buduća* vremena.

To nam je svrha!

Našim jezikom mi možemo i hoćemo širiti prosvjetu i udariti temelje daljnjem narodnom usavršavanju, ekonomskom i kulturnom. Dižimo to blagostanje, udarićemo temelj sjajne budućnosti.

No za takav rad treba da je narod složan i svjestan svoga bića, da je svjestan one snage, koja u njemu počiva.

Hrvati i Srbi u neprestanoj borbi izmegju sebe, a oko sitnica i nabačenih razmiricâ, satiru se sami, troše onu otpornu snagu, koja im je potrebna za druge. Oni se utvaraju, da su dva naroda, koje ništa ne veže, već sve dijeli, te držeći, da im je raditi samo za jednu stranu, a protiv druge, čine na samom sebi samoubojstvo, kad bez potrebe uništuju jedan dio svoj. Odsijeci lijevu ruku, jer ti je mila samo desna, i to samo za to ti je mila, što se zove desnom a ona mrska što se zove lijevom, — dobićeš sliku, koju nam sve jačim bojama dogotovljava borba izmegju Srba i Hrvata.

Nemoguće je danas odrediti granice izmegju Srba i Hrvata, jer ne znaš, kako da ih razlikuješ. Ne možeš razlikovati ni po jeziku, jer je jezik jedan, a ni po vjeri, jer vjera ne dijeli narode, ona je hrana duši, pa kakovu ko izabere. I historija, ta učiteljica života, kaže nam, da su Srbi i Hrvati kao jedan narod sa dva imena došli u današnje svoje zemlje i krajeve.

Za to, stavljajući se na stanovište jednog Daničića i jednog Račkog, da smo jedan narod sa jednim jezikom, moramo imati zajedničke aspiracije, zajednički jedan ideal: dići narodnu svijest i narodnu sreću, — tako će samo nestati hrvatsko-srpskog spora, i mjesto današnjeg razdora, današnjeg mrtvila, gotove propasti, imali bismo složan i svjestan narod, pripravan na obranu svojih prava, svoje individualnosti, svoje slobode, kao i oživotvorenja svojih težnja.

Umom, srcem ne k slozi nego narodnom jedinstvu! Nikakve ugovore, nikakve ustupke već jedino na obje strane svijest, da smo jedno, po krvi i po jeziku!

Naša je rodoljubiva dužnost uz hrvatsko ime istijem žarom ljubiti i srpsko, a uz srpsko i hrvatsko, jer ta dva imena jedino kad su skupa, predočuju nam cjeloviti prošli i budući život i razvitak našeg naroda. Zato je Gjuro Daničić učeći u Biogradu i u Zagrebu, da jedinstvo jezika jest jedinstvo naroda, jednim nazivom „srpski ili hrvatski“ naznačio patriotama jedne i druge strane, kako da se sporazumiju, kako da se ujedine. Franjo Rački, izrazivši

u svojoj zadnjoj predsjedničkoj akademskoj besjedi pojam domovine riječima: „sve zemlje, u kojih se naša riječ zbori“, imao je iste nazore o srpsko-hrvatskom pitanju kao i Gjuro Daničić, pa i Novakoviću piše, da su Hrvati i Srbi jedan narod sa dva imena.

Prvi dakle predsjednik i prvi tajnik Jugoslavenske Akademije, čuveni historičar i priznati filolog imaju iste nazore, iste težnje, zajednički ideal

Historija i filologija, prošlost i živa riječ skupa rješavaju spor, dokazujući jasno, da su Srbi i Hrvati jedan narod.

Pred ovom svetom istinom padaju nazori o historijskom državnom pravu, bilo hrvatskom bilo srpskom. Pa kao što je jedan narod, tako moramo pred očima imati i samo jedan program, jednu ideju: *narodno pravo*, pravo svakog naroda, da bude samo svoj u svomu. Jedino izvojevanjem ovoga prava, obasjaće nas pravo sunce slobode.

Mjesto posebnih ideala hrvatskih i posebnih ideala srpskih neka zagriju našu dušu, prelju se u naše srce, zajednički ideali: hrvatski i srpski kao jedna cjelina. Riječima dakle: „srpski ili hrvatski“, neka je izražena od sada jedna narodna duša, jedna narodna misao!

Ovo je evo misao, koja nas je vodila na Miletićevoj slavi. I ako je istina, da na mlagjima svijet ostaje, onda se pred nama već danas stvara jasna slika, sjajne narodne budućnosti, *uskrs* narodni. Ta

će nam misao ostati i nadalje jedinom vodiljom, jer je jedina pravedna, istinita i sveta.

Omladina, koja je svjesna svoje dužnosti, kad joj je riječ prožeta ljubavlju a misao oslonjena na nauci, kad je nezavisna, slobodna od svakog utjecaja, vazda podiže svoj glas, otkriva iskre, što u narodnom srcu tinjaju, i razgrijeva ih svojom krvlju do sjajnog, jasnog plamena. I naša riječ, riječ Ujedinjene Omladine, je samo iskra izvagjena iz narodne duše. Naš narod, gdje još nijesu samo doprle gjavolje ruke tugjinaca ili odmetnika, ne zna za razliku izmegju Hrvata i Srba, jedni u drugima vide samo svoga brata, *sebe samoga.* Ne gledaju li na vjeru, oni su u srcu svom, u duši i mišljenju, radosti i žalosti jedno, samo jedno.

Tu iskru izvadismo iz naroda, i danas, godinu dana iza Miletićeve večeri, vraćamo je opet u narod, vraćamo je po sto puta ogrljenu i kraj našeg slabog poleta još potkrijepljenu snagom narodnih velikana i javnih poslenika, — a sve za dokaz narodnog jedinstva Srba i Hrvata.

Narodna misao nije još mrtva, ona spava. Neka ovaj Uskrs bude i njezin vaskrs, pa će i vrazi njezini da pogibnu i pobjegnu kao dim ispred lica ognjena.

Dušan Mangjer.

ЂУРО ДАНИЧИЋ.

Није ми сврха писати расправу о научноме раду Даничићеву. За таки посао треба мало више снаге, а што је главно, овдје није ни мјесто, да се о томе пише. Мисао, која је сјединила српску и хрватску омладину има и отприје својих заступника на различитијем пољима рада. Међу њима свакако заузима једно од најугледнијих мјеста Ђуро Даничић. Он је у погледу на језик истакао начело, које је и уједињена омладина поставила за основу свога рада, т. ј. начело јединства и истоветности народа српскога и хрватскога, а равноправности народнијех имена. Име дакле његово ставио сам на чело овога чланка за то, што се њиме може означити мисао, која и нас води. Али ипак, да се одужимо Даничићу, као преставнику мисли, која је, по нашем увјерењу, једина достојна да буде водиља свијех онијех, који мисле о добру народном, вриједно је да изнесем у краткијем потезима слику тога великога умника.

* * *

Ђ. Даничић родио се у Новом Саду 4. апр. 1825. год. Основне школе и пет разреда гимна-

зије свршио је у родном мјесту. Шести разред и философију (т. ј. VII. и VIII. разред) свршио је у Пожуну, а 1844. године почео је слушати права, најприје у Пешти, па онда друге године у Бечу. Већ као правник радо се је бавио лингвистиком, а, по готову, кад је прешао у Беч, гдје је тада живио Вук Караџић, који га је својим богатијем познавањем језика и народа српскога са свијем освојио за филологију. 1845 год. написа један чланчић, из кога се је, ма да је мален био, лако могла разабрати општрина његова духа. 1846 године остави право и даде се на изучавање словенскијех језика.

Своју књижевну каријеру почео је за право 1847 год. Може се рећи, да до данас ни један наш књижевник, српски ни хрватски, није сјајније и достојније ступио на поље књижевнога рада него Даничић. У оно вријеме, кад су противници Вуковијех начела били већ готово преотели мах, а Вук, осамљен у борби мало не пунијех тридесет година, већ није доспијевао да одговори на све нападаје, те се чинило, да ће назадна већина изнијети побједу, појави се у борби Даничић, млад, спреман и одлучан, да одмијени великог учитеља свога Боље одмјене Вук није могао наћи, а дошла је баш у право вријеме. Књига та, којом је Даничић сатр'о противнике Вукове, малена додуше бројем страница, али велика садржајем својим, зове се *Рат за српски језик и правопис.* Тај први већи рад Даничићев

најбоље је оцијенио један од највећих противника Вуковијех, кад је казао: Тако још није писао ни један Србин. Вриједно је и данас загледати у ту књижицу, да се види са колико је знања и енергије младић од 2? године ступио у борбу, у којој је Вук већ остарио био, а противници његови изгубили разум.

Ту долази Ђуро први пут с презименом *Даничић*. По оцу своме звао се он *Поповић*, па како се с тијем презименом није никад послије служио, вриједно је знати, како је дошао до тога да се зове *Даничић*. То је он, касније негдје, причао своме пријатељу Милићевићу, па ево његовијех ријечи, како их је Милићевић забиљежио: „Г. 1847. бивши у Бечу, написао сам састав у обрану срп. језика и новог правописа. Потписао сам га Југовић, јер ми се то презиме најбоље допадало по косовским јунацима браћи Југовићима. Бечка цензура забрани тај састав, те сам морао тражити, да га штампам на другом мјесту. То се могло учинити у Пешти као у средини Мађарске. Али и ту тек, пошто би се саставу предјенуло име, и пошто би се и писцу дало друго име, и још што шта предругојачило; јер оно, што је забрањено у Аустрији, није се смјело ни у Мађарској штампати без некијех измјена. И тако ја тај састав назовем „Рат за српски језик и правопис“ и на њему се први пут потпишем *Даничић*, јер сам послије браће Југовића, најволио браћу *Даничиће* из пјесама. (Милићевић: Помени о Даничићу).

Својим *Ратом* ријешио је Даничић распру о језику и правопису српском, а себи је прибавио велик углед. Послије се није више могло наћи међу Србима разумна човјека, који би, онако слијепо и тврдоглаво, бранио старину, као што је то прије било. Већ ни Матица у то вријеме није према новијем начелима стајала онако, како је желио њезин заштитник Сава Текелија, а то све заслугом Јов. Суботића. Па ни Друштво српске словесности није било тако неприступачно, што више, оно је већ 1847. год. изабрало Даничића за свога члана.

Највише је тада пријечила развој државна власт у Србији, која је издавала наредбе против Вукова правописа и забрањивала увоз његовијех књига у Србију. Та иста власт није допуштала ни Даничићу, да неке своје ствари, којима је хтио бранити Вука од нападаја, штампа у биоградској „Подунавци“. Послије је Даничић морао још јаче осјетити сву тврдоглавост и мрачњаштво те назадне струје, кад је прешао у Биоград 1856. год. Све, што је дотле гдје штампао, а тога је било доста, било је, разумије се, по Вукову начину писања. Али, кад је прешао у Биоград, нашао се у држави, гдје је то све било забрањено, и морао се покорити закону. Прешавши у Биоград, био је најприје библиотекар народне библиотеке, а мало послије секретар друштва српске словесности. Све, што је тада писао, било је по старом правопису. Тако и у уводу своје

синтаксе 1858. год. испричава се што пише старијем правописом, па каже, да ће му свак за то опростити, кад помисли какви су закони у држави, гдје је то писано. Али он је ипак, већ тада, радио колико је могао, да приправи земљиште за будућност.

Особито му се дала прилика, да дјелује на омладину, кад је постао професор лицеја 26. новембра 1859. Тада је већ, с промјеном политичкијех прилика, у Србији била дигнута и она забрана о правопису, осим у службенијем стварима и школскијем књигама, које влада издаје. Даничић је послије тога свијем силама дјеловао, да се нови начин проведе у писању, дјеловао је не само као професор, него и иначе приватно, особито на свога брата Милоша, који је тада издавао новине у Биограду. Каже се, да је управо његова заслуга, што је касније, кад је скинута коначно забрана с правописа 12. марта 1868., за четрнаест дана читава Србија писала је новијем правописом, у уредима, у школама и посвуда.

Какав је био Даничић као професор, нека нам каже његов најбољи ђак, Ст. Новаковић: „Онако, како пише Ђ. Даничић и предаје. Знајући свој предмет тако скроз, као што он у томе као вечити пример може послужити, он га излаже оштро, јасно, не остављајући ништа сумњи или двоумљењу. Али је диван утисак, који остаје иза његова професорског предавања. Слушалац осећа, како је наука Даничићева скроз срасла

с његовим животом, мишљењем и осећањем, како јој је он потпуно предан; и — што би на површан поглед било чудо — предавање предмета, који собом не може бити много занимљив, проникнуто је зарад оног, што мало час поменух, топлином, те улива мимовољно поштовање и према науци и према научнику и у оних, који немају особитих склоности за ту струку".

Даничић је озбиљно и савјесно вршио сваку своју дужност, али је тражио, да се и према њему поступа како доликује. С тога није трпио да се у његов посао мијеша неко, ко није за то подобан и позван. Због тога, што је био тако поносит, дошао је два пута у сукоб с министарством, најприје као секретар Друштва срп. словесности, 24. маја 1858. г., а онда као професор 1865. г., те се је оба пута захвалио на служби. Кад га је Друштво 15. марта 1859. опет изабрало за тајника, остао је на том мјесту само до 19. октобра 1861., јер се тада завадио с Друштвом због свога Рјечника старинâ, те оставио, не само тајничку част, него и диплому друштвену.

Кад се је захвалио на професорској служби био је чиновник у министарству, дакле без свог правог занимања. 1866. год био је владика Штросмајер у Биограду, па је настојао да задобије Даничића за југослав. академију. У то доба било је већ све учињено, да се оснује академија. Правила су била потврђена 4. марта 1866. г., а 9. маја било је потврђено првијех четрнаест чла-

нова. Наметнула се мисао, да Даничић буде тајник академије и владика препусти Рачком да води даље преговоре с Даничићем. Он се радо одазове и дође у Загреб. Како се читаве 1866. год. није могла академија конституисати, добро је дошло то вријеме, да се Даничићу изради аустријско држављанство, без кога није могао бити ни прави члан ни тајник академије. Кад је то свршено, буде он 4. децембра 1866. г. предложен за правог члана академије, а већ 1. јануара 1867. г. био је потврђен. Одмах послије тога изабран је за привременог, а на првој главној скупштини академије 25. јула за правог тајника и то једногласно.

Какав је био Даничић као тајник академије најбоље знаде први његин предсједник Др. Фр. Рачки. Ево како он пише о њему: „Даничић је већи дио свога времена и својих умних сила посвећивао академији. Радио је за њу не само у писари за уредовних сати, него и код куће, а и у пријатељском разговору најрађе је с пријатељима вијећао, што да се уради за тај завод, како да се развије и подигне. Ко је с Даничићем живио, знаде његову неутрудивост и постојаност, у којима бијаше управо узором. Цијели божји дан сједио би уз писаћи сто, допустивши си само послије подне обично под вечер за одмор шетњу од једног сата, ријетко када више". Бригу његову око академијских издања црта Рачки овијем ријечма: „Не мањом је помњом пазио, да акаде-

мијска издања буду што исправнија. Као тајник имао је прикупљати и уредити грађу за академијске публикације, пазити на штампање, исправљати и бринути се, да свака буде у своје вријеме готова. За чудо, како бијаше у свем том, прем у себи доста досадном послу, скруполозан. Не само прегледао би рукопис свакога појединога писца и исправљао штампарске погрешке у писари, него носио би га и кући, да ондје настави рад, како да књига не задоцни. Задатак коректора или ревизора радосно је обављао, само да се академијском издању ни с те стране приговорити не може".

Такав је био Даничић као тајник академије. А кад уз то помислимо, да су, поред тога, сва издања академијска у то доба пуна његовијех прилога, и да у то доба пада замисао и почетак израде великог академијског рјечника, онда тек можемо видјети, како је голем рад свршавао тај човјек у исто вријеме. Он је остао тајник до 1873. год., кад је опет отишао у Биоград, да заузме катедру словенске филологије у Великој Школи. Ту је предавао до у прољеће 1877. год. Те године врати се опет у Загреб по жељи југослов. академије, да израђује Рјечник. Већ 1878. год. издаде он Оглед тога рјечника и разашаље га да чује какав ће бити суд позванијех људи о њему. Суд је био у опће са свијем повољан, осим некијех изузетака, али ни то не с начелне стране. Миклошић је испоређивао тај рјечник

с њемачкијем рјечником браће Грима. Послије тога провео је Даничић остатак свога живота до 1882. год. уређујући рјечник, готово без прекида, само што је одлазио на купање у Рогатац, и што је 1880. год. путовао кроз Србију.

Даничић је умро у Загребу, а тијело му је одмах пренесено у Биоград. Погреб његов био је достојан њега, а жалост за њим била је опћенита. Све, што у народу нашем, једнога и другог имена, зна цијенити заслуге свакога неуморног радника на њиву народне просвјете, све то је дубоко ожалило смрт Ђура Даничића. Навешћу овдје за примјер како је ожаљена смрт његова пред форумом, који је био најдостојнији да оцијени рад његов, а који је најбоље осјетио губитак његов. На првој свечаној сједници југослав. академије послије Даничићеве смрти говорио је предсједник Рачки своју бесједу о њему. Између осталога он рече: „Али управо на приступу у ову академичку годину задеси једну струку знаности, која се у нашем ученом заводу може највећим успјехом поносити, језикословну на име струку, ненакнадив губитак, дочим јој немила смрт ограби главнога радника, чувенога језикословца, Ђуру Даничића. Када и ја преко обичаја уплићем у ову бесједу, која је иначе навикла цртати опћените просвјетне одношаје наше, оно свим нам драго име: чиним то не само да дадем расцвиљену срцу одушка, него и за то, што је незаборавни покојник збиља необична по-

јава била на просвјетном обзорју нашем. У знаности и умјетности говори се о школама; велеуми стварају појединим струкама знања и умијења нове основе, те си одгајају ученике на њихову обрану и раширење. Даничићева тридесетпетгодишња учена радња на пољу хрватскога или српскога језика захватила је још огромније размјере. Он је постао предњим учитељем народу од источних обала јадранскога мора до Дунава и Мораве. Он је тому народу вјековни живот његова језика у својим умним дјелима предочио; пак тому језику у свјетској знаности дично мјесто исходио".

Споменувши даље, како је *Рјечник* ношен код преноса његова тијела из Загреба у Биоград, наставља Рачки: „Када је дух Даничићев гледао оном жалобном пригодом на своје посљедње дјело, у којем се „преобразба" једнога нетом пробуђенога народа представља; па кад је видио, како се око тога дјела, око тога најрјечитијега споменика народњега јединства, сакупљају уда повијешћу растргана: тада је опазио окруњен свој труд најсјајнијим успјехом, тада се могао са задовољством покорити одлуци божје провидности, што га је од „подневне" радње одазвала, будући увјерен, да је своју мисију испунио. Када је на даље дух Даничићев гледао, како се над гробом његовим једнако натјечу Хрвати и Срби, да га из захвалности и харна признања његових заслуга за једне и друге на-

ките вијенцима незаборавности; тада се имао узрадовати са потпуне побједе његове пером и словом проповједане науке о народњем јединству обију".

Тако је ето схваћао умни Рачки то дјело Даничићево, то вјечито свједочанство његове неуморне радиности, ту голему замисао његова великог духа. Како ниско према томе стоји други један човјек, који, заслијепљен страначком страшћу, није давао томе дјелу никакве вриједности, те је предлагао да га академија спали на зрињском тргу.

Даничић је свом снагом своје душе љубио народ свој. Он је чешће обичавао рећи, да сваки добар син свога народа, ако љуби народ, мора настојати, да на оном пољу на које се даде, учини све што може и, који боље изрши своју дужност, тај показује више љубави према народу. Ако према величини његова рада и према његовој неуморности мјеримо његову љубав према народу, морамо признати, да је та љубав била безгранична.

Особито је љубио ону груду слободне наше земље, која се зове Србија. Кад је 1880. год. с Милићевићем путовао по Србији, па дошао под Копаоник и проматрао га, рече: „Право има Панчић што жели, да се сахрани на Копаонику! а мени би сваки брешчић био Копаоник кад би ми дао Бог да оставим кости у Србији". 24. јануара 1882. год. пише Милићевићу у поводу тадашњих финансијских тзавица у Србији: „Велику, врло велику бригу задала ми је криза париска. Да

хоће Бог дати да мине без велике несреће за милу Србију". Без обзира на то, какве је он погледе имао на страначке прилике у Србији, мора ово свакога угодно дирнути.

Много је размишљао и о будућности народној. Новаковић, који га је у душу познавао, пише: „Жарко заузет за своје мишљење о језику и књижевности Ђ. Даничић је особито био понесен мишљу о животу и самосталности народне личности српске, о њеној снази, о њеном напретку и развијању. Језик и књижевност сматрао је као сушти образ и лик онога, што је мислио о самосталној народности, и с тога је с тако дубоким уверењем љубио све, што би ишло у прилог тој самосталности, а сумњичио би и криво би му било на оно, што би ту самосталност ма најмање крњило и стезало".

* * *

Прије него пријећем на то, како је Даничић схваћао међусобни одношај Срба и Хрвата, навешћу овдје, што су главни преставници словенске филологије мислили о тој ствари. Отац слов. филологије Добровски и његов млађи друг Копитар претресали су то питање, али нијесу дошли ни до каква позитивног резултата. У њиховијем писмима (Јагић: Briefwechsel zwischen Dobrowsky und Kopitar) има неколико мјеста, која се односе на то, али се види, да им ствар није била потпуно јасна због недостатка поузданијех

података. 6. фебруара 1809. год. пише Копитар: „Welches sind die Grenzen des kroatischen Dialekts in specie? Wer sind die Kroaten? Nach Truber und der Geschichte sind die heutigen Dalmatiner eigentlich Kroaten; den dort liess sich die kroatische Kolonie nieder: ein Theil bleibt in Pannonia savia, i. e. im heutigen Slavonien; daher gehört der Dalmatinische und Slavonische Dialekt zu einem genus. Die heutigen Provinzialkroaten aber, die erst seit 200 Jahren Kroaten heissen (geographisch, nicht etnographisch!) sind dem Truber untere Winden — — — —". Добровски му одговара 13. марта 1809. овако: „Welches sind die Grenzen des kroatischen Dialekts? Ja, diess wollte ich mir selbst beantwortet wissen", па каже мало даље, да му се чини, да су Крањци огранак Хрвата, а у другом писму опет убраја у панонске Хрвате 1. Праве (загребачке); 2. угарске Винде и 3. крањске, штајерске и корушке Винде. Копитар се и послије тога упорно држао свога мишљења, па у писму од 7. априла 1809. каже: „Wie soll man also diesen Pannonisch-slavischen Dialekt taufen? Kroatisch nicht, weil dies ein geographischer Name scheint — — —". Добровски опет 6. марта 1810. пише: „Die wahre kroatische Sprache ist die Agramer, und so sind alle ihre Winden Kroaten — — —. Из тога се види, да су се Добровски и Копитар потпуно разилазили у мишљењу. Док Добровски све Словенце уз хрватске кајкавце држи правијем Хрватима, дотле Копитар те исте држи правијем Словен-

цима, а Хрвате тражи у Далмацији и у једном писму држи, да они са Србима имају један језик (nonne melius ego qui Serborum et verorum Croatarum sermonem euudem pronuntio — — —).

Послије њих бавио се је овијем питањем и Шафарик. У својој Geschichte d. slav. Sp. u Lit. признаје он, да је то питање врло тешко. На једном мјесту каже: „Bei der Untersuchung der früheren und neuern Schicksale der Sprache der katholischen Slavoserben und Kroaten in Dalmatien, Slavonien und Kroatien stösst man auf Verwickelungen, die den Gegenstand äussert schwierig machen. Das seltsame Gewirre von Glaubens-, Regierungs-, und Verfassungswechsel u s. w. spiegelt sich ab in dem Gebilde der Sprache dieser vielfach in und durch einander verschobenen Slawenzweige. За то он и не може јасно и одређено показати граница између српскога и хрватскога, па и литературу некако чудно дијели, кад у једном поглављу узима језик и књижевност Срба источног закона, а у другом католичкијех „Славосрба“ (Далматинаца, Босанаца и Славонаца) и Хрвата. Послије у историји југослав. књижевности држи Шафарик Србе и Хрвате за једно генетичко племе, које има један језик, само становнике грађанске Хрватске држи за Словенце. Али и ту чудно дијели књижевност кад посебно узима „илирску“ књижевност и под тијем именом узима писце, који су писали штокавски и чакавски, а служили се латиницом.

Особито је добро познато Миклошићево мишљење у тој ствари. Он је 1852. године писао: wir verstehen unter letzteren (т. ј. Хрватима) die bewohner der inseln und eines theils der ostküste des adriatischen meeres von dem von Slovenen und Chorvaten gemeinschaftlich bewohnten Istrien bis gegen Ragusa, welches Serben innehaben. im nordosten grenzen diese Chorvaten an die Slovenen, in südosten an die Serben: die grenzen sind nach keiner seite hin genau ausgemittelt. die Chorvaten unterscheiden sich sprachlich von beiden am auffallendsten durch das fragepronomen ča für kaj der Slovenen und što der Serben. sie waren zweifelsohne ehmals ausgebreiteter als heutzutage und theilen mit den Slovenen das schicksal dass ihre Sprache fortwährend von dem serbischen zurückgedrängt wird. die geringen verschiedenheiten des chorvatischen u. serbischen haben mich bestimmt sie unter einem zu behandeln (Vergl. Gram. I., VIII—IX.). Ту је дакле Миклошић још држао, да су хрватски и српски језик, ако ништа друго, бар са свијем слични, тако, да се у науци не могу посебно обрађивати. Послије је 1879. г. своје мишљење у толико измијенио, што држи хрватски и српски за два посебна језика: „Hier möge noch bemerkt werden dass mir serbisch und chorvatisch als zwei sprachen gelten und dass ich den ausdruch jezik srpski ili hrvatski für falsch halte". На то надовезује он: „Selbstverständlich darf diese ansicht nicht als versuch gedeutet werden beiden völkern die bahnen der

politik zu weisen: *sie bedürfen einander*“.* Истина Јагић има право, да овака изјава не спада у научну књигу, јер се наука не равна према такијем питањима, али је ипак вриједно, да се запамти.

Још прије Миклошића написао је и Вук о томе питању чувени чланчић *Срби сви и свуда* у своме Ковчежићу 1849. год. Многи су, можда и не прочитавши тај чланчић, покудили га, мислећи ваљда, да онај натпис има бити нека политичка девиза. Вук је био далеко од тога. Може се приговарати његову мишљењу, али паметни људи не би смјели тврдити, да је Вука водила у његову раду каква друга мисао осим научне. У осталом, он је сам већ у томе чланку, пошто је набројио неке разлике чак. и шток., лијепо казао: „Свак може видјети да су ове разлике, кад се говори о два различна језика и народа, врло малене; а још кад се узме, да их је највише могло и морало постати у нашијем крајевима (пошто су се Срби и Хрвати амо доселили) за хиљаду и двјеста година; тако врло лasно може бити, да су Срби и Хрвати, кад су се амо доселили, били један народ под два различна имена“. Кад се још узму у обзир његове пријатељске посланице Бабукићу и Кузманићу, а осим тога, да је 1850. г. поред Кукуљевића, Деметра, Мажуранића, Пацела, Миклошића, Пејаковића и Даничића учествовао у књижевнијем договорима, на којима се је установио начин писања за српске

* Vergl. Lautlehre 1879. стр. 392.

и хрватске књижевнике, види се, да он није раздвајао српске и хрватске књижевности.

У први мах повео се је и Даничић за мислима својих предшасника и написао у том смислу у 9. св. Гласника чланак „Разлике између српског и хрватског језика“, у ком држи једино чакавски за хрватски језик. Послије, када је дошао у Загреб, кад је почео изучавати историјски развој нашега језика, кад се је састао с Јагићем и Рачким, промијени он своје мишљење. Многи су касније сумњали, да су Даничића научни разлози покренули на то, али су имали криво. „Daničić, wie ich ihn kannte“, каже Јагић, „war nicht der Mann, dem die Strömung der sogenannten öffentlichen meinung imponirt, der nach der augenblicklichen Popularität gehascht hätte, der aus welchen immer Rücksichten, aus persönlicher Gefälligkeit, oder dergleichen von seiner Ueberzeugung auch nur um ein Haar breit abgewichen wäre“.

Одмах на првој сједници југослав. академије рече он, да су хрватски и српски народ једно. Послије је то чешће понављао, док није са катедре у биоградској Великој Школи јасно и прецизно разложио своје мисли о томе. Како је то врло знатно, ја ћу навести његове мисли онако, како их је он изрекао:

„Не мисли се свуда једнако, које су Срби, које ли Хрвати. За то мислим, да ће добро бити, да се код самијех себе мало забавимо. Код нас се (у Србији) најобичније мисли, да су Хрвати

у три старе жупаније краљевине хрватске, који мјесто што говоре кај, те их за то зову кајкавцима. Они се доиста и сами зову Хрвати, и кад год треба, дјелом доказују, да осјећају и знају, да су Хрвати. Али је језик њихов пријелаз од новога словенскога на најближи сусједни; по томе, ако се тај језик и зове хрватски, нити се управо може звати друкчије, опет име хрватско није могло за њ постати, па не може ни припадати само њему, него је на њ прешло од сусједнога, ка којему је он пријелаз, па очевидно томе сусједноме ваља да припада име хрватско још више него њему. Други прибрајајући к Словенцима те Хрвате против њихове воље, против њихова осјећања и против самога језика њихова, који колико би могао бити словенски, толико и није, — други, велим, прибрајајући их к Словенцима, мисле, — као што сам и сам негда мислио, да ће Хрвати бити народ у Хрватској војничкој крајини на западу, по сусједном приморју далматинском и оближњим острвима и у неким жупанијама западне Угарске до самога Беча, који се сами такође зову Хрватима и између осталога мјесто што говоре ча, те их зову чакавцима. Али су разлике у језику, којима се они разликују од својих сусједа у Хрватској и Далмацији, врло мале и незнатне, а и које су најзнатније, оне су готово све у старо вријеме биле и у сусједа њиховијех, па су се у старо вријеме још мање разликовали него сада, тако, да је тешко мислити, да би

тијех разлика ради, постало само за тај дио народа, особито име народно, а по томе, да би и сада име хрватско припадало само том дијелу народа. Доиста, осим поменутијех Хрвата, једнијех и других, кајкаваца и чакаваца, има народа, који говори са свијем као ми, али се не зове Србима него Хрватима, и то име љуби и њим се поноси исто тако, као што ми љубимо српско име и њим се поносимо. По томе ја мислим, да не може бити друго, него да су Срби и Хрвати један народ, само имају два имена, па се један дио зове Србима а други Хрватима. А што имају два имена, тому су узроци могли бити различни, и то још од почетка њихова. Осим свега другога, што је могло бити, споменућу само, да је и од првијех породичнијех старјешина, од којих се послије народ народио, могла доћи разлика у имену; та се разлика — био јој узрок тај или који му драго — послије утврдила политичким животом, кад обје стране основаше свака себи државу, па ако и бијаху у сусједству, не би прилике, да се сједине и државно име једне половине народа пренесу и на другу, или да сједињеној држави надјену треће име, које би учинило оба она непотребним, оба их замијенило и од државе прешло и на народ, који је у њој. Што је народно и државно име било исто, а државе биле двије, — што је исти народ био у двије државе и по њима се у имену разликовао, за то кад се и једној и другој половини држава разби, те се људи и једне и

друге половине помијешаше, задржавши своја стара имена, за то — велим — сада се не могу разликовати, међу њима не може бити разлике. А кад су Срби и Хрвати један народ, кад говоре истијем језиком, онда није чудо, него је са свијем наравна ствар, ако они, који се зову Срби, оне, који се зову Хрвати — видећи их, гдје говоре исто онако као они — зову по себи Србима — или ако они, који се зову Хрвати, оне, који се зову Срби — видећи их такође, гдје говоре исто онако као они — зову по себи Хрватима. Истина, може некоме бити тешко, кад га ко зове другим именом, него што се он сам зове; али овдје не бива тешко само једној страни, него исто тако и другој; то би већ могло тегобу прилично олакшавати, а још би се више олакшала, кад би се узимало на ум, да је њу сама хисторија нашега народа собом донијела, те припада међу толике друге невоље народне, које нам ваља јуначки подносити, докле их не укинемо, а које се не укидају никаквим расправама, него великим хисторијским дјелима".

Тако једноставно и јасно изрекао је Даничић једну велику истину, једну велику мисао. Мисао та показује једино правилан пут, којим треба да греде читав народ наш, ако хоће да угледа љепше дане. Ту је са неколико простијех ријечи обухваћен читав историјски развој народа нашега, српског и хрватског, и показана основа на којој треба даље зидати. Мало има људи, међу Хрватима и Србима, који су тако дубоко и умно

схватили народни живот Срба и Хрвата. Поред Даничића најсвјетлији примјер у томе је Рачки. Али њихове мисли не продријеше далеко у јавност, не захватише шире слојеве, јер они људи, који су водили, и воде, народ, који су дјеловали, и још дјелују, у јавном животу Срба и Хрвата, не имадоше довољно снаге, да се попну на њихову висину, да схвате тај дуалистички развој народа нашега. Њима боље пријају ситничарска загризања, њихову је разуму приступачније плитко и површно цјепкање, њихов дух је и сувише једноставан и једностран, а да би могли дубље загледати у историјски развој народа свога, па су стога волјели тражити упоришта у мишљењу онијех филолога, који су раздвајали народ наш, али ни њих нијесу, како треба, разумјели.

Главна је погрешка овијех филолога у томе што, дијелећи Србе и Хрвате по језику, нијесу узимали обзира на укупни живот народни. Они су знали за оно врење у историји народа нашега, које је настало послије турске најезде, али се нехтједоше послужити с њиме, да им разјасни, како је то утјецало на језик народни. Њих још можемо и разумјети, јер им је пред очима био само језик, па они нијесу ни ишли за тијем да њихово мишљење буде равнало у јавном животу Срба и Хрвата. Што више, видјесмо да се Миклошић, који је највише заговарао цијепање нашега народа, оградио против тога. Али не можемо разумјети, како су могли јавни радници, који воде

народ у животној борби, прихватити то укочено и сухопарно кабинетско цјепкање. Не можемо их разумјети, него ако то схватимо као кратковидност и незнање.

Видјели смо да ни они филолози, у својој хиперкритичности, не знадоше одсјећи тачнијех граница између Срба и Хрвата, просто за то, што је то немогуће. Али њихови епигони, који су популаризирали науку њихову, који су по њихову рецепту сјекли наш народни организам, тобоже, да га излијече, пођоше још даље од учитеља својих и рекоше више него они. Колико су год они по образованости ума и срца свога стајали испод овијех великијех умника, толико су изопачили и њихово мишљење. Почеше на једаред говорити, да су Хрвати *украли* или *отели* Србима језик. Говорити, да су Хрвати украли или отели Србима језик, исто је тако примитивно и безазлено као тврдити, да су Срби дошли у Хрватску „као гости“. Таки појмови немају мјеста кад се говори о природном развоју кога народа, или о његову кретању у борби за одржање. Таково схваћање показује, да је ум његова аутора још слабо развијен и просвијетљен, да му је дух и сувише обичан, а срце тек на око оплемењено, те нема довољно снаге да се узвине до каквијех виших појмова и да их разумије, него се креће у оном уском кругу мисли, које му је дало дјетињство и рана младост, с њима храни своју малу душу, и према њима се равна у животу.

Мало прије видјесмо, да је Вук држао, да су Срби и Хрвати дошли на балканско полуострво као један народ под два имена. Према данашњем схваћању народа и народности, не бих се усудио рећи, да су они тада били један народ, јер би то био анахронизам, а особито, кад се говори о Словенима, код којих онда — а често и у новије вријеме — није било никакве централизације, код којих је за онда у нормалном стању била највећа морална јединица задруга, или највише племе. „Es wäre ein Anachronismus", каже Јагић, „den ältesten Zeiten schon das fertige Resultat eines Processes, der Jahrhunderte dauerte, dieselben Gefühle der Einheit aufdrängen zu wollen, die heute massgebend sind". (Archiv für slav. Phil. XVII. 63.)

Не може дакле бити говора о каквом јединственом народу, под српскијем или хрватскијем именом, у оно давно доба. Постојала су тада појединa омања словенска племена, која су поред општенитог, словенског, имена, имала своја племенска имена. Међу тијем племенима, било је једно, које се звало српско, а једно, које се звало хрватско. Сва су та племена била међу се тако сродна, да би се од њих с временом створио — управо би се морао створити — један народ под једнијем именом, и то би без сумње било име онога племена, које би било центар политичкога и културнога живота те националне творевине.

Али овдје су одлучиле ванjске прилике и за вјечна времена удариле основу ономе стању, про-

тив кога се ми данас узалуд боримо. Она словенска племена, од којих је послије, историјскијем развојем, настао наш народ, нашла су се у својој домовини на међи два свијета, двије културе, двије религије, двије противне тежње. Племена та, неразвијена и необразована, не могоше одољети моћном и разноврсном утјецају народа далеко напреднијих од себе, него запловиште њиховом струјом, незнајући куда ће их она понијети, те једна пођоше за Византом, а друга за Римом. Она племена, која су примала културу и религију из Византа, засноваше засебно и политичку радњу, те се почеше груписати око српског племенског имена, док западна племена, која су стајала под културнијем утјецајем Рима, добише у хрватском имену центар, око кога су се окупљала. Али ни тада, разумије се, није могла бити са свијем прекинута она природна веза, која је дотле везала сва племена, особито она, која су била на међи једно до другога. Добро каже у том погледу Јагић: „die beiden Specialnamen tauchten in der Mitte der allgemeineren ethnischen Bezeichnung erst allmählig auf, ohne wenigstens anfänglich ethnische Gegensätze zu einander oder zur allgemeineren Benennung zu enthalten. (Archiv für slav. Phil. XVII. 85.)

Нијесу дакле биле са свијем прекинуте природне везе између српскијех и хрватскијех племена, него су слабиле, а на пошљетку би биле тако ослабиле, да би Срби према Хрватима ста-

јали данас као два посебна, и ако сродна, народа, од прилике онако, како стоје Бугари према Србима. Али у то настаде преокрет у нашем народном животу почевши од XIV. и XV. вијека. Турска је инвазија разровала све државне формације, које је затекла на балканском полуострву, па је заједно с тијем пореметила и етнографске (ако их тако смијем назвати) границе међу Хрватима и Србима, и тако спријечила тоталну дигресију њихову. Расељавањем нашега народа из различитијех крајева подмладиле су се и очврсле између појединијех дијелова везе, које су у току вијекова биле попустиле, те је отворено пространо поље природној асимилацији народа, коју више ништа није могло зауставити. Тада је ударена основа нашем народном јединству. То јединство није могло одмах добити израза у политичком и културном животу, јер то нијесу допуштале прилике, али је народ, и ако раскомадан, био један по свему што га чини народом, и таки је остао до данас.

Ипак остаде из старине нешто, што ни турска најезда није могла једнијем махом избрисати са лица земље, ни из душе народне, што је створило и утврдило неколико вијекова народног живота. Два имена, *Хрват* и *Србин,* остатак су оног доба, кад је народ наш, још потпуно раздвојен, био на путу, да се развије у два посебна народа. Имена та, под којима је народ проживио дугу и славну прошлост, којима је означавао да

живи, не могоше на једаред изгинути, него остадоше и даље у свијести народној, па ево и данас живе, те се народ наш негдје зове српскијем, а негдје хрватскијем именом. *Њих дакле није створила никаква макинација, него их је историјски развој сачувао од пропасти.*

У српско-хрватском спору имамо рачунати у главном с двије врсте људи. Једни тврде, да су Срби и Хрвати два посебна народа, па тако треба и да остану. Говорећи то, њима је без сумње пред очима само оно старо доба до XIV. в., па хоће да према њему одсијеку границе између Срба и Хрвата. Из тога се види, да су ти људи испустили из рачуна неколико вијекова наше историје, и то баш онијех, који су основа данашњега стања. Послије онога великог преокрета у нашем народном животу absurdum је говорити о два посебна народа. Кад то знамо, јасно нам је и то, да сваки онај, који потпомаже сепаратизам, који куша да на штету једнога дијела тобоже ојача други, ради против читавог народа. Сваки такав сепаратистички потхват, по што нема природне основе, мора рачунати на туђинску помоћ, а сваки Србин и Хрват, који тражи таке помоћи, врши злочин на своме рођеном народу, јер даје туђинству прилике да се увуче у народни организам, да га раствори и растроје.

Други опет признају, да смо један народ, али им нијесу по вољи два имена, па с тога одричу сад једном сад другом право на живот. Така

борба око имена посве је бесмислена и узалудна. Оно, што је створило и утврдило дванаест вијекова народног живота, не можемо ми оборити. То треба једаред да увиде сви они, који се брину за народну будућност, и кад то увиде, без сумње им неће никад више пасти на ум да воде борбу око такијех ствари.

Срби и Хрвати су један народ, то је начело кога се ми држимо. Обадва имена нека живе напоредо, нека заједнички означују укупни наш народ. Кад год једно од њих устаје против другога и хоће да га уништи, устаје само против себе и ради за своју пропаст. Два народна имена изводе нам пред очи слику нашег историјског развоја. *Један народ под два имена*, то је плод укрштаја између двију противнијех струја, унутрашње и вањске, то је резултанта оне неодољиве природне тежње за асимилацијом с једне стране и разноврснијех утјецаја с поља с друге стране. То је једина правилна и чврста основа, на којој се може наш народ даље развијати и дочекати бољу будућност.

На који ће се начин изразити равноправност имена, може се пустити свакоме на вољу, да изабере начин, који му се чини згоднији. Даничић је за језик узимао формулу *српски или хрватски (хрватски или српски)*, па ко хоће може то усвојити, а може и на други начин исто то казати, што више, може према потреби узимати само једно име, ако иначе покажује, да оно друго име не изоставља за то, што га не признаје, или што

га мрзи. Главно је код тога мисао, која треба да нас води, а њу је лијепо означила и „Hrvatska Domovina“ 1896. бр. 292. ријечма: „С језиком престаје и губи се народност, јер једино језик означује нам отаџбину, па кудгод језик наш сиже свуда је то отаџбина наша и наша је дужност, да будемо у моралној и душевној заједници са свима онима, који исти језик с нама говоре“.

* * *

Срби и Хрвати су један народ! Тако кажемо ми, јер видимо и осјећамо то, јер смо увјерени о томе. Али се пита, да ли народ зна то, да ли он има свијести о себи самоме, о својој снази и својој цјелини. На тако питање морамо на жалост дати негативан одговор. Народна свијест код нас још није доспјела до таког стадија, гдје појединац зна не само коме народу припада, него и шта то значи. Ако вам појединац данас каже, да је Хрват или Србин, то још не значи да он схваћа замашај те чињенице. Код нас још велика већина не зна, што су то народне тежње, шта значи бити *народ*, с тога су непознате и дужности појединаца према народу, с тога нико не осјећа моралне одговорности за оно што ради. Па тако често имамо прилике гледати како многи људи, с рачуном или у незнању, раде под фирмом патриотизма много тога, што је очевидно наперено против животнијех интереса српског и хрватског народа.

Локални патриотизам је врло карактеристично обиљежје нашега умног развоја. Погледи нашега просгог народа не сижу никад преко ускијех граница роднога краја. Што више ни интелигенција наша није се још отресла којекаквијех предрасуда, па с тога није ни подобна да врши своју дужност према народу, како би морала.

Лако се даде разумјети, за што је то све тако. Ако се човјек загледа у политички и културни развој Срба и Хрвата, види на први поглед како је све то нестално и изложено непрестанијем трзавицама. Живећи наш народ у дотицају с којекаквијем елементима, од којих је морао примати просвјету, и у исто се вријеме борити с њима, није никад доспио да се кристализује. Различити противници, с којима су се Хрвати и Срби борили, у различита времена и на различите начине, а често и њихову власт признавали, учинили су, да су се погледи нашега народа у појединијем крајевима одвратили од цјелине народне, и окренули тамо откуда су се намиривале животне потребе становитога краја.

Ниједно доба у политичком животу Срба и Хрвата, ма како славно било, није у пуној снази потрајало тако дуго, да би се у то вријеме, уз помоћ и заштиту државне власти, могла развити каква јака, самостална, културна радња, и тако створити основа и тип народности. С тога код нас готово да не може бити ни говора о каквој културној историји, по што нема народне културе. Све, што смо кад примали, чинили смо без

разумијевања и ни у чему се није дошло даље од обичне копије. У том погледу можда је најзнатније доба Немањића у српској историји, па ни оно није учинило готово ништа за образовање народности. Рад, који је отпочео св. Сава није нашао доста настављача, а колико их је и било нијесу имали довољно снаге, да учине нешто самостално и трајно. Уз то је тај рад био заснован у доба, кад су Хрвати и Срби били потпуно раздвојени, па тако није ни обухватио читав народ. Српска држава за Немањића није настала на основи тога, што је већ прије тога постојало какво душевно јединство међу појединијем дјеловима народа, што је народ осјећао потребу заједнице, него је створена снагом и умом првијех Немањића. Како ни њихово доба није створило никаквијех чврстијех веза у народу, разумљиво је, да су касније опет избиле на површину посебне племенске тежње и разориле државу српску, док је крма државна прешла у слабе руке нејаког Уроша.

Једино што би се могло узети као знак народне свијести из прошлијех вијекова јест традиција, у коју је завијено доба прелома у нашем народном животу на крају XIV. и на почетку XV. в. Косовски бој дубоко се је усадио у душу српскога народа, јер је донио са собом губитак народне слободе. С тога се одмах послије њега појавила тежња, да се освети Косово и она се предаје с кољена на кољено. *Освета Косовска* зна-

чила је у старини оно, што бисмо ми према данашњем схваћању казали ријечма *народна мисао*, јер се је тијем доиста означавала тежња на повратак у status quo ante. Данас те ријечи, ма да се каштo чују у часовима сентименталности, немају оне животне снаге, коју су негда имале, иза њих се не крије одређена мисао, данас су оне обичан архаизам. Наше тежње и не могу се данас означити тијем ријечма, јер је народни живот послије Косова добио са свијем други правац и друге димензије, особито у погледу на каснију асимилацију Срба и Хрвата.

Иначе нема из прошлијех вијекова ништа, што би на себи носило опћи народни карактер. Оно, што је било културне и књижевне радње у Далмацији, напосе у Дубровнику, није било чисто народно, а што је главно, то се је најбоље развијало онда, кад је највећи дио нашега народа био у ропству, и с тога неприступачан сваком културном утјецају.

У читавој нашој прошлости готово да и нема људи широка погледа, који би познавали свој народ. Појединi далматински и дубровачки пјесници и писци знали су до душе понешто натуцати о народној цјелини, али је све то било нејасно и неодређено, а стајало је у свези с њиховијем магловитијем мислима о укупном Словенству. Најбоље од свијех као да је то схваћао Качић, који је истина под *словинскијем* именом мислио све Словене, али у првом реду Хрвате

и Србе, па за то су се његове пјесме и разишле по читавом народу нашем. Још јасније од њега означио је ту мисао српски писац Доситије Обрадовић, који већ тачније показује границе нашега народа.

Истом деветнаести вијек, који је мисао народности уздигао да буде водиља у животној борби просвијетљенога свијета, покрену из мртвила Србе и Хрвате. Рад, који је на српској страни започео Вук Караџић, а на хрватској наставио Људевит Гај, обухватао је све дијелове нашега народа, и тако је њиховијем трудом ударена основа за даљи развој. Давши српској и хрватској књижевности јединствен књижевни језик, они су показали пут којим треба да иде наша културна и књижевна радња, пут који би довео народ до свијести о народном јединству.

Гај је и сам покушао да на основи јединственог књижевног језика створи књижевно јединство Хрвата и Срба. То његово настојање уродило је читавијем покретом, који се зове *Илиризам.* Али тај покрет није уродио плодом онако, како је желио Гај и његови другови. Два су узрока, с којих, како се чини, није успјела илирска мисао. Први је у имену *илирском.* Срби нијесу хтјели да пристану на-њ и да за његову вољу жртвују своје народно име. Интересантно је, што је о томе 1839. године писао Јован Суботић. У једном чланку, гдје доказује, како илирско име нема права на живот, пише овако: „Кад дакле

немамо узрока, зашто да морамо наређи сојуз тај Славена на југу именом „Илир“, зашто да га тако наричемо? Зашто да га онако не наричемо, као што треба, као што сама нужда природе захтева, да га назовемо. Шта добија Хрват, ако узме име „Срба“? Добија своје право сопствено име; шта губи Хрват, ако прима име „Срба“? Губи своје нарицателно име, а добија место њега сопствено: али ни оно не губи, ер то сваки зна, да поред сопственога и нарицателно весма добро опстати може“.* Суботић је ту, како се види, према Илиризму поставио ексклузивно српску мисао тврдећи, да је хрватско име само species, а српско genus. Исто је тако пред неколико година покушао проф. Клаић доказивати, да је српско име species, а хрватско genus. Ни једна ни друга мисао нема никаква основа.

Други узрок, с кога овај покрет није успио, јест политичка мисао, која је лебдила пред очима покретачима Илиризма, а која нам даје довољно права, да њих, ма да су били велики идеалисте и романтичари, не испоредимо с безазленијем лептиријима, како то чине неки људи. „Сербы боялись“ каже Кулаковски „за свое молодое государство и имѣли основаніе подозрѣвать, что за ученіемъ объ единствѣ всѣхъ иллирскихъ народовъ скрывается тайный разсчетъ австрійской политики распространить власть Австрій на всѣхъ Сербовъ“. За таку сумњу, дао је већ 1832. год.

* Љетопис Матице Српске 48. стр. 118.

доста повода гроф Драшковић у својој Дисертацији, а послије њега М. Ожеговић 1842. год. у меморандуму у име вараждинске жупаније за заштиту хришћана Босне и Херцеговине, и напокон Х. Бужан својим говором у угарском парламенту 1844. године (Кулаковскій: Иллиризмъ стр. 103, 104, 120, 187, 213 и 235).

Смртни удар задала је идеји Илиризма 1848 г. Та година, у којој се је на величанствен начин манифестирала заједница Срба и Хрвата, од које су безазлени патриоте ишчекивали најбоље плодове, довела је народ наш тамо, куда нико ни у сну слутио није. Још док се народ није био ни тргао из револуционарног заноса, нашао се на једаред у хладнијем оковима бахова апсолутизма. Послије тога наступило је разочарање и апатија.

Иза 1860. год. појавила се опет иста мисао, препорођена у *Југословенство*, а покренуо ју је Рачки. Та нова мисао била је истина, као плод дубоког размишљања, основана на реалној подлови, али ипак није могла освојити шире слојеве, и огледати се у животној борби. Свакоме су још биле пред очима оне велике узалудне жртве народне, па није могао лако да се занесе ни за какву нову мисао, а у колико то и није дјеловало, појави се наскоро ексклузивно хрватска струја, која се брзо размахала и далеко потисла југословенску. За нас је занимљиво, што је Даничић мислио о тој ексклузивно хрватској струји. 1868. год. 12. маја шаље он Новаковићу једну

брошуру, написану у том смислу, па му овако пише: „— — — Њој је тенденција политичка. Ја се надам, да ћете ви тамо сви то познати, и за то судим, да ће брошура његова још јаче привући Хрвате и Србе једне к другима. Нико други него противници нашега јединства хоће, да се ми завадимо; па баш зато ми не треба да се завађамо, да не буде оно, што противници наши хоће — — —“.

Даничић се на жалост преварио у своме надању. Југословенска струја, која је ишла за зближењем Срба и Хрвата, изгуби доскора сваки утјецај на јавност и, како је била плод научног истраживања, остаде својина научника, те јој је готово једино уточиште остала југослов. академија. Међу тијем је у јавном животу владала ексклузивност хрватска и српска, и раздвајала, снагу народну, на штету једне и друге стране. Борба међусобна, која је настала у поводу те ексклузивности, била је страсна и готово очајна. Људи су у њој са свијем обневидјели и оглухнули били, тако, да се нијесу могли ни чути болни вапаји и ватрене ријечи родољубнијех пјесника, а још мање хладно и умно разлагање Фрање Рачкога, у његовијем свечанијем бесједама у академији. Ништа није било довољно свето у што би се жацао ударити противник један другоме.

Ипак је било кашто разборитијех људи, који су увиђали куда води та махнита борба, па су тражили начин, како да је одстране. Срби и

Хрвати почеше преговарати као двије противне странке. Попуштали су једни другима, стављали предлоге о којекаквијем концесијама, склапали компромисе, али све узалуд. Па све да су и успјели таки покушаји, то не би могло остати трајно, јер је таки одношај међу Хрватима и Србима неприродан. Већ сами ти узалудни покушаји су довољно доказали, да ми не можемо, и немамо шта, попуштати једни другима, према томе да не може међу нама бити никаквијех уговора.

Покушало се једаред повратити у живот *Словинство*. Осамдесетијех година издаван је у Дубровнику лист Словинац с том сврхом. Али та мисао остала је готово неопажена.

Како се види име је било главни извор несклада. И онима, који су држали, да су Срби и Хрвати један народ, чинило се неприлично што постоје два имена, па су хтјели то изгладити умјетнијем начином. Илиризмом, Југословенством, Словинством хтјело се уклонити ту, како се чинило, једину препреку нашега јединства. Ти покушаји довели су баш до сумњичења и неповјерења. Свакоме је било мило његово право народно име, па није хтио, да га жртвује за какво умјетно. То је давало људима још више повода, да устрају у своме ексклузивизму, јер су држали, да се тијем хоће уништити њихову народност.

Напокон мора једаред наступити вријеме, кад и најокорелији грешници увиђају своју за-

блуду и враћају се на прави пут, ако се нијесу прекасно тргли. У таком је стадију данас спор српско-хрватски, а чини се да су људи још у право вријеме дошли к себи. Различити недостојни призори, до којих нас је довела међусобна распра, морали су свакога навести на размишљање и увјерити, да тако даље не иде. У томе времену прелома посве је разумљива и појава уједињене српске и хрватске омладине.

Омладина ,та, прегледајући рад и мисли својих отаца, нашла је једино у Ђ. Даничића и Ф. Рачкога мисао, која је достојна да буде основа нашега народнога програма. *Јединство српскога и хрватскога народа, а равноправност народнијех имена,* то је једини начин на који ми можемо свој рад за народну будућност надовезати на досадашњи историјски развој Хрвата и Срба.

Кад то знамо, наша је дужност настојати, да се народна свијест развије у томе правцу. За тај рад позвана је у првом реду наша књижевност. Пошто Срби и Хрвати имају већ један књижевни језик, ништа није природније, него ићи за тијем, да и књижевност буде једна. У томе погледу врло је сретна мисао, да књижевни конгрес, који се мисли сазвати, не буде само српски, него и хрватски. Тијем би се већ сада дала ударити основа нашем књижевном јединству.

Неки људи, који су противни томе, кажу, да је то немогуће, јер се хрватска књижевност од српске потпуно разилази по духу и правцу,

којим је пошла. Кажу они, да је хрватска књижевност више козмополитска, док је српска само народна Па добро, можда и јест тако. Можда је хрватска књижевност гдјегод предалеко зашла, не осврћући се на народ, коме припада. Али бисмо могли упитати, је ли то баш велика врлина српске књижевности, што је она, осим неколико часнијех изузетака, и сувише народна, да не кажем примитивна. Кад то кажем, мислим на масу књижевника српскијех — на жалост и ту морамо с масом рачунати — међу којима се особито истичу „сеоски“ приповједачи, т. ј. они, који пишу приповијетке „из сеоског живота“, цртајући обично којекакве тривијалне ствари на најобичнији начин.

Ако данас није наша књижевност по духу и правцу једна иста, зар је то разлог, да и даље мора остати тако. У осталом мора се узети у обзир, да данас ни у самој српској књижевности не постоји никакво јединство. Наша књижевност у опће има још са свијем локалан карактер. Не постоји разлика само између онога, што се пише у Загребу и Београду, него се у том разликује и Нови Сад и Сарајево и Цетиње. Узрок је томе, што народ наш није у свијем крајевима на истом степену образованости, а књижевници наши из сретнијих крајева немају ширега погледа и не раде за читав народ, јер га не познају. Поред те несрећености са свијем је разумљиво, да се у крилу наше књижевности може још појавити и

Бошњаштво са својим органом *Надом.* Кад би наши књижевници добро схватили своју дужност, прва би им брига морала бити, да онемогуће излазак овога листа- Овако, ако га још потпомажу, они раде против свога народа, јер стављају своје умне силе у службу оној струји, која иде за тијем, да раствори наш народни организам.

Ако наши књижевници помисле да припадају народу, који се још није уздигао до свијести народнога јединства, морају увидјети како голема одговорност лежи на њима. Књижевност наша — мислим овдје све гране књижевнога рада, па и новинарство — позвана је, да уједини народ наш културно, интелектуално и морално, да унесе у њ чисте и јасне појмове о цјелини народној, да га упути о потреби народне заједнице, о потреби јединствене радње. Кад буду књижевници радили у том правцу, моћи ће с поносом рећи, да су одужили свој дуг народу своме, а свјестан народ биће захвалан достојнијем синовима својим. Да до тога дође, морају они прије свега упознати народ. Мало има до данас нашијех писаца, који су пропутовали наш народ, да га проуче и упознају, па с тога и не умију писати за читав народ, јер не знају његовијех потреба, јер не схваћају правилно укупнијех народнијех интереса.

Почетак бољега и интензивнијег рада могао би бити литерарни конгрес. Српски и хрватски књижевници доиста не би могли достојније про-

славити педесетогодишњицу књижевног рада Ђ. Даничића, него кад би учинили да се оно начело, које је он усвојио за језик, узмогне примијенити и на књижевност српску и хрватску. Тијем би они ударили основу за народно јединство Срба и Хрвата, а тако би подигли себи monumentum aere perennius.

Јов. Ил. Бањанин.

МИСАО ВОДИЉА СРБА И ХРВАТА.

Свака идеја има свој зачетак или извор у тежњи, да се постојеће социјално стање исправи. Она се свакако појављује у моменту кризе, која настаје онда, када се основи постојеће цивилизације стану рушити, јер не одговарају више потребама, природним истинктима. То значи, фундаментална идеја, која је дотле кретала друштво, изгубила је сваки утицај и моћ над душама, изгубила је према томе и своју социјалну важност. Но нова идеја, која се је појавила, није никла сама из себе. Наивни су они, који се чуде, што се нека „нова“ и према њихову схватању неоснована идеја појавила, па шта више и у великој мјери развијати се почела, јер не виде, да је појава те идеје резултат историјског рада у друштву, не увиђају, да оправданост њенога развоја лежи у томе, што су, ако се смијемо тако изразити, вијекови спремали за њу земљиште. Није се та идеја ненадано зачела у глави каковог великог, вишом инспирацијом надахнутог човјека, она је само израз фактичног, културног друштвеног стања, не треба њој толико теоријског конструисања, колико практичне примјене, која би била кадра, да подмири потребе друштва. Потребе

друштва мијењају се, јер се мијења и његово културно стање и схватање, другијем ријечима, јер дјелује интелектуални и морални развој. Према томе не може једна идеја непрестано давати директиву кретању човјечанства, она постаје преживјелим анахронизмом, а у акцију ступа нова идеја, као израз културног стања и схватања. Борба, која се води између носиоца једне и друге мисли, води се у име легитимности с једне стране, а с друге стране у име напретка цивилизације. Но нова идеја моћи ће само онда дјеловати и с успјехом завршити борбу, ако је она поступном еволуцијом прешла у осјећање друштвене заједнице, другим ријечима, ако је постала својином саме душе. Т. ј. та идеја не спада више у област дискусије, о њој се више не резонује, она се једноставно осјећа. Такову идеју, која се је у поменутој мјери развила, те ухватила корена у самој души, могли би назвати идејом водиљом. Стање, које би настало онда, кад би се, како ми то замишљамо, наша идеја водиља остварила, стање, које се према томе отвара нашијем очима у далекој перспективи, представља наш идеал. Ако имамо идеју водиљу, која нас је све у једно коло окупила, онда су сви напори наши, сва наша борба управљена само к једном циљу, да се тај идеал достигне, оживотвори. У тим напорима, у тој борби и лежи сав смисао цивилизације.

Као једну од фундаменталних идеја, што крећу модерно човјечанство, споменућемо на-

ционалну идеју. Та идеја у данашњем свом схватању и значењу није се давно појавила, па је ипак доживјела сјајне триумфе. Јединство Италије и јединство Њемачке најсјајнији су докази моћи, коју та идеја врши над душама, а и све државне формације, које су у овом вијеку образоване на Балкану, темеље се на народном начелу. Све оне честе инсурекције, што нам их је прибиљежила новија историја, нијесу ништа друго до чисти израз националне свијести, која се диже против „легитимних господара“, а у колико тој свијести није задовољено, можемо очекивати нове изливе, који ће по свој прилици неодољиво тежити за тим, да се у великој међународној заједници потпуно проведе начело, по кому се појам државе има подударати с појмом народа. Посвемашња примјена те националне идеје обећава идеално стање, које ће допустити човјечанству, да умне и материјалне силе развија и усавршује на опћу корист цивилизације и напретка. Националну мисао желимо примјенити на односе Срба и Хрвата као једини пут, који их може извести на чистину из данашњег несређеног положаја. С тога неће бити сувишно, ако се овдје у краткијем потезима дотакнемо питања, како се појавила и што значи народна мисао.

Национални покрет само је допуна оном великом умном преокрету, који је напроти средњовековној физичној и душевној зависности човјека поставио као основни принцип социалног и држав-

ног уређења права човјека и грађанина. Оба та покрета имају један, исти идеал, слободу; умни преокрет, о коме говоримо, прокламовао је слободу индивидуе, а национални покрет истиче право народа на слободан живот и развитак. Умни преокрет очитовао се у првом реду у том, што се у човјеку почела дизати самосвијест, или свијест индивидуална, т. ј. почела се развијати његова личност. Тек кад се је еманциповала личност човјека, могао је он назирати неправду у неједнакости, која је постојала у погледу односаја између људи. Као израз тога расположења и схватања породила су се егалитарна начела, која би имала послужити као основе новом поретку, у ком би личност свакога човјека имала једнаког удјела, јер има једнако право на живот, једнако основане претензије на развој и напредак. Таково схватање не искључује људске организације, као нпр. државну организацију, јер оне имају послужити с једне стране као штит човјечанских права, с друге стране као промицала благостања и цивилизације. Но значење државе мијења се. Она се више не узима као домен једне особе или сталиша, као насљедна оставштина, него као скуп равноправних индивидуа, који улазе у оквир државе, јер осјећају потребу заједничкога живота. У таковој држави према самом основном схватању нема поданика, него грађана, нема институција које управљају народом, него које му служе, интереси државни, интереси су држављана, а снага

државна, само је функција оних симпатија, коју према државној заједници осјећају њезини чланови. Другијем ријечима извор државне власти лежи у сувереном народу, а практични начин, којим се воља тога суверена може очитовати, налази се у опћенитом народном плебисциту. Покрет национални, модерни је покрет, којега нијесу познавали прошли вијекови, када су се земље и њихови становници предавали после неуспјелог рата без обзира на крв, језик и осјећаје, трпали се у мираз невјестин, остављали се у наслједство, давали се у залоге. Тај покрет не значи ништа друго, до тежњу свјесних, а потлаченијех народа за својим самоопределењем. Појавити се је могао онда, кад су се образовали народи као самосталне, културне цјелине, кад се је развила народност. Није он никао у глави Наполеона III., који је тобоже гојио злураде намјере, да можда аустријској дипломацији задаје непрестане главобоље, појава његова у директном је савезу с онијем, горе изложеним начелима демократизма, која сматрамо као драгоцјен плод умног развоја човјечанства. Као нуждан увјет мора предходити покрету националном народна свијест, коју можемо узети као субјективан елеменат у појму народности, т. ј. свијест о драгоцјенијем везама, што спајају чланове једнога, истога народа. Ма које врсти те везе биле, звале се оне колективна народна душа, лежале оне у етничким или социјалним факторима народног карактера, није доста

ако оне постоје, него се уједно морају осјећати. Несумњива је истина, да се национална свијест може само ондје у неку силу развити, гдје је у првом реду развита лична самосвијест, из које извире неодољива тежња за развојем личнијех способности. Свјестан народ не могу сачињавати гомиле људи, него развите личности. Јер свијест народна може се изразити само колективном вољом, која се мора узети као једини оправдани критериј за одређивање граница између народа, према томе и између држава. Постоји ли та колективна воља, онда је егзистенца народне заједнице готов чин. Ослањајући се на догму народне суверености, диже се сада народна мисао као мисао водиља народне заједнице и истиче право народа, да сам одлучује о својој судбини. Према томе, неизбјежан је сударе између народне мисли и начела легитимности. Ово начело узима, да је легитимно оно фактично правно стање, које почива на историјским темељима, народна мисао сматра таково стање историјским анахронизмом и узима као легитимно оно стање, које одговара потребама и развитку живог народног организма. Прво се начело позива на историјско право, друго на право народно. Прво право мора имати силу као средство да се одржи, друго, мора имаћи силу као средство, да се проведе, а та сила почива у свијести самога народа.

Јасно је из свега овога, да национална мисао није искочила из главе једнога човјека, него се она појавила као посљедица умнога развића

друштвених заједница. Баш за то није могуће преко ње прије̂ћи на дневни ред, јер то би значило, да се развитак може зауставити. Као што је реформација ослободила савјест, револуција ослободила човјека, тако ће и национална идеја ослободити народе. Народ, који се, ма како тешке биле прилике, у којима живи, одриче народне мисли, одриче се тијем уједно и права на живот.

* * *

Нема ваљда ни једног мисаоног човјека у Србству и Хрватсву, који неће признати, да је спор српско-хрватски од штете и једнима и другима. Спор је тај узроком, што се народна мисао није појавила и окупила цио наш раскомадани народ, убио је углед нашем народу у словенском свијету, ослабио је нашу природну позицију на словенском југу. Но кад би тај спор почивао на природним основима, т. ј. кад би он исто значио, што и национална борба, која проистиче из посебнијех, различитијех, националних погледа у и задатака, онда му се не би могло приговорити, јер би у том случају имао свој raison d être у природној тежњи свакога народа, да своју националност ојача макар и на штету другог, сроднога народа.

Кад би Срби и Хрвати били два различита народа, два посебна културна типа, који имаду своје засебне културне аспирације и различите материјалне интересе, онда би тај спор већ у

том факту нашао своје оправдање, те би једино преостало, да се потражи начин споразума, ако би с обје стране биле снаге подједнаке. Споразумом могао би се таков спор, ако не ријешити, а оно барем на вријеме одгодити. Но такови односи не постоје код Срба и Хрвата, спор српско-хрватски не може се узети као национално питање, јер Срби и Хрвати нијесу два различита, него су они дијелови једнога, истога народа. Спор тај, или питање српско-хрватско није никло оздо, из самога народа, према томе и не почива на националним разликама, или супротним тежњама, него се с једне стране унаша озго као засада туђинске руке с очитом тенденцијом, да наше народно биће раструје, наше народне силе парализе, наше тежње изопачи, да нас скрене с пута природног развића на пут, који води народној смрти; с друге стране опет лежи му узрок у томе, што смо немилосрдно, као ни један народ, поцијепани у разне државне организације са засебним политичким и културним центрима. Укинути спор српско-хрватски, т. ј. поставити нормалне, природне односе између Срба и Хрвата, значи отворити пут, који може довести народ наш до угледног положаја у великој међународној заједници. Но на који начин се може тај спор ријешити отворено је питање, на које треба одлучно без најмањег устезања одговорити.

Имена Србин и Хрват имају за себе историју, предање, постојала су дакле у прошлости,

оба та имена живе у народу, у народној свијести, постоје дакле у садашњости, имају према томе и право на опстанак у будућности. Једном ријечи имена Србин и Хрват народна су имена. Но та два имена представљају један, исти појам, јер онај народ, који сачињава језгру словенског југа, народ који носи име српско као и хрватско један је исти народ. Има ли људи паметнијех по уму а чиста срца, који ће ову чињеницу занијекати. Па гдје су те разлике на основу којих би се Срби и Хрвати могли дефинисати као два посебна народа? Почивају ли те разлике у крви? Израз раса означава поријекло по крви. Но проучавање националитета не може и не смије се замјенити с проучавањем раса, јер би се на тај начин, како је умјесно примјетио један француски писац, социологија утопила у антропологији, а развиће народа значило би исто, што и развиће животињске врсти. Данас у опће у културној Европи нема чистијех раса него су све расе историјске, настале мјешавином најразличитијих елемената. Према томе се поријекло по крви не може примјенити код одређивања народности.

Постоје ли те разлике у језику? Код ове тачке сувишно би било наше разлагање и доказивање, да народ српски и хрватски говори једним, истијем језиком. Најбољи наши филолози отворено су и без зазора истакли ту истину, да постоји само један језик, за који се могу употребити називи српски или хрватски. Сав

народ наш говори једнијем, истим језиком. У том се најбоље и очитује интимни осјећај јединства народног, кад свака странка зове тај језик искључиво својим, придодајући, да је друга странка тај језик присвојила и лажно га својим назива. Према томе схватању изишло би, да постоје два народа, српски и хрватски, од којих је један читав народ свој језик изгубио с непојмљивих разлога, научио језик тога другог народа, а да му је код тога процеса његова народност, његова народна душа остала нетакнута. Да чудне логике! Сличнијех процеса није нам забиљежила историја, а кад би и допустили тезу о присвајању језика, онда би заговорници те тезе, кад би познавали логику, а кад би уједно схватали утјецај језика на стварање мишљења, осјећања, на цио развој народног духа, морали одрећи оном дијелу, који је по њихову мишљењу свој језик изгубио, право на опстанак као самосталан народ и рачунати га као дио свога народа. Тако би и они дошли на исту околност, да су Срби и Хрвати један народ. Но није главно питање овдје, да ли се је и у колико језик Срба и Хрвата разликовао у прошлим вијековима, важност треба полагати само на ту околност, како они данас говоре.

Нико неће порицати, да се данас на цијелом територију, гдје станују Срби и Хрвати говори једним језиком. Што то значи схватити ће свако, тко зна, да се је језик развио под упливом народног карактера, а на овај карактер да се опет језиком утиче.

Постоје ли те разлике у вјери? Што се овога питања тиче, довољно је напоменути, да једној религији припада више различитих народа, као што имаде народа, који су у погледу вјере на више страна раздијељени. Вјерске разлике не могу узроковати народнијех разлика, те само код примитивнијех људских заједница може вјера послужити као основ социјалног груписања.

Постоје ли те разлике у историји? Чули смо са више страна, да нас Србе и Хрвате дијели историја, јер смо хиљаду година проживјели у разним државнијем сферама, ходали одјелитијем путевима, гдје смо били изврнути најразноличнијим супротним утицајима и удесима. Срби и Хрвати образовали су додуше, чим су се доселили у ове крајеве, гдје и данас станују, посебне државне заједнице. Но није тому узрок можда у несродности српског и хрватског елемента, него у неспособности за веће државне организације, која се може узети као биљег онога времена. Исти појав видимо у опће код Словена, а поглавито код Руса, који су у почетку били раздијељени у велики број самосталних кнежевина и господарства.

Изгледа нам, да је та поцијепаност наш историјски фатум, јер прије него што је почела концентрација под снажном Немањином руком, склопила је дотле самостална хрватска краљевина Pacta Conventa с Угарском и тако на један мах

се отргла од свога природног центра. Потпуно уједињење није се никада извело, него се још појавило самостално босанско краљевство. Турска инвазија оборила је српску и босанску државу, а присилила хрватске велможе, да изаберу за свога краља Хабсбурговца Фердинанда. Исти узроци, иста политика, која је диктирила тај избор узроковала је и кретање нашега народа у предјеле аустријске царевине. Ни у самој Аустрији није наш народ саставио једну скупину, него су га административно поцијепали онако, како је то најбоље могло послужити интересима његових господара. Но ова политичка поцијепаност није могла створити код Срба и Хрвата посебне, самосталне, народне културе и тако створити између њих непремостиви јаз, јер нијесу живјели самосталнијем политичким животом, него су на свима линијама стењали под притиском туђинског господства. Самостална култура и цивилизација не могу се појавити ондје, гдје је у првом реду у питању сам опстанак, јер су то привилегије само слободних народа. Страни културни утицаји, као н. пр. утицај Византије и Рима у колико су дјеловали у нашем народу, остали су на површини и нијесу оставили дубљега трага у народном духу, који у свим својим творевинама, пјесничким, вјерским и философским — показује једнаки начин мишљења и схватања, исти правац мисли, показује једнаке моралне и интелектуалне карактере, дакле све оне психолошке елементе, који

састављају оно, што с правом можемо назвати душом једнога народа. И ако су Срби и Хрвати, као што смо споменули, били подложни утицају тако два супротна културна свијета, ипак они нијесу сачињавали њихове живе дијелове. Но, не смије се узети, како неки хоће, да су Срби и Хрвати већ у самом почетку били два различита народа, јер у оно вријеме није ни било народа у данашњем смислу. Истицати, да су Срби и Хрвати у то вријеме значили исто, што и народне цјелине, могу само заслијепљени шовени, или људи, који не знаду, да је појам народа културни појам, којега нијесу могли познавати прошли вијекови. Што се у средњем и новом вијеку нијесу могли опазити народни покрети, није тому разлог толико у феудалном стању или црквеном утицају, колико баш у тој чињеници, што тада није било народа као културнијех јединица. С тога не може за нас бити у погледу наше подјеле одлучно, да ли смо се клањали Душановој сили, или смо се заклињали на Звонимирову круну. Тко би смио устврдити, да је Крешимиру лебдио пред очима идеал хрватскога јединства, или да је Душана водила српска мисао према Цариграду. Таковијех идеала није могло бити у оно вријеме, кад су себрима резали по које тјелесно удо због увреде, нанешене властелину. Такови идеали могу се родити само у души свјесноga, развитога народа. Имена српско и хрватско била су свакако у давним историјским почецима племенска имена, ако смијемо тако из-

разити, а било је свакако и више таковијех имена, а што су се ова два одржала, биће без сумње разлог, јер су се та два племена, или како хоћете, да те групе назовемо, истакла као центри, који су к себи привлачили сусједна племена, јер су се тако прозвале и државне заједнице, које су послије настале. Што су се само та два имена одржала до данас, то не смије бити разлог, да се на двије стране раздијелимо, ако нема за то дубљих, унутарњих разлога. Ми не можемо, а и смијешно би било испитивати, колика је сродност владала у којој доби између онијех, који су се звали Србима и онијех, који су се крстили Хрватима, јер у првом реду било би немогуће одредити границе између тих имена, јер немамо поузданога равнала, које би нам могло послужити, да повучемо између њих демаркациону линију, у другом реду не би се тијем самом предмету ништа користило. Тек толико стоји, да је турска инвазија само ускорила процес спајања народног, јер је с једне стране уништила самосталне облике народних, државних заједница, које су могле бити на штету јединству наше народне душе, а с друге стране узроковала је мијешање нашијех народних честица. Турска инвазија имала је за посљедицу, да су почели ницати општи погледи, да су се почеле осјећати опће укупне потребе, да се је почео стварати јединствени народни организам.

У опће ма како ствар разматрали, изгледа нам, да вијековна наша поцијепаност није могла

створити увјете, који би били потребни, да се Хрвати и Срби могу узети као два различита народа. Најпослије политичка поцијепаност, историјска или фактична, не може бити никакова сметња народном јединству, ако постоји јединствена народна душа, која се огледа у народном мишљењу и схватању, религиозном, правном, философском и моралном, која је ударила свој биљег народним обичајима, институцијама, вјештинама у опће свим спољним манифестацијама народног живота. А величина једног као н. пр. талијанског народа настала је онда, када је тај народ, свјестан своје националности, а не водећи рачуна о државнијем границама, нити о историјским оградама, него имајући само пред очима своје укупне народне интересе, приступио к ријешењу онога задатка, који му се наметнуо као природна апликација народне мисли. А кад би Хрвати имали право, да се сматрају као посебан народ с позивом на то, што су опстојали као посебна политичка индивидуалност у историји, онда би се истијем правом могли и Црногорци одлучити као посебан народ, а нико не би могао замјерити ни Босанцима, ако би се хтјели позивати на сјај Твртков круне, на онај сјај, који је зраке своје бацао с једне стране у оне тмине, у које је била завијена Хрватска, с друге стране у оне тмине, у које су Србију завили Турци. И једна и друга и трећа струја у колико би се се могла бранити као оданост историјској тра-

дицији, у толико би значила издајство народне мисли.

Ми свакако допуштамо, да су у историјском нашем животу постојале извјесне разлике између Срба и Хрвата, као што тврдимо, да су постојале и у крилу самијех Срба, те у крилу самијех Хрвата. Но у овом питању најважнија је ова околност, да ли су историјским нашим развојем створени такови објективни одношаји, на основу којих би се Хрвати и Срби могли узети као један народ, или такови, који би допустили диобу на два дијела. У том погледу најјасније говори унутарњи душевни живот народни, који се огледа у самосталнијем творевинама његова духа. Из тога живота закључујемо, да постоје исте карактерне црте, заједнички погледи, да се душевна својства подударају. Особито је одлучна она идентичност правнијех назора, који су производ осебујног народног духа плод моралнијех погледа, који одговарају правцу и начину народног мишљења и схватања. Тај унутарњи душевни живот свједочи, да постоји јединствена народна душа, а ову узимамо као главни елеменат у појму народности, јер из ње извиру заједничка осјећања, заједнички интереси и вјеровања.

Стварање такове народне душе није могао запријечити ни утицај Рима, ни утицај Византије, ни јарам турски, ни свемоћ аустријска. Поред овијех одношаја важну улогу игра јединство језика, а многи узимају, да јединство језика може

најуспјешније изазвати формацију народне заједнице. Јединство језика без сумње мора изазвати исте културне прилике, исте културне утицаје, који се од генерације до генерације појачавају и образују тако јединствен културни тип. А асимилациона снага једнога народа, може се само тако просудити, ако се испитује у којој се мјери народни језик шири и продире у туђа подручја. Осим тога од важности су одношаји материјалне културе, господарственијех интереса, као и заједнички непрекинут териториј. Сви ови објективни одношаји, који одређују појам народа, могу се протегнути на прилике Срба и Хрвата, сви ти одношаји постоје, дјелују непрекидно. Но за појам народа, тражи се још нешто, тражи се потврда живота, т. ј. народна свијест. Та свијест састоји се у субјективном осјећању јединства, у нагону и жељи за јединством. Ње немамо. Без сумње ови објективни одношаји, а поглавито напредак у просвјети, кадри су да прије или касније изазову свијест о народној нашој заједници; туђински утицаји ма с које стране долазили, подржавајући оне формалне разлике, што нам их је прошлост предала, а стварајући нове, могу учинити, да се та свијест што касније развије, но спријечити је не могу, ван кад би имали снаге, да нас душевно униште.

Пошто дакле историјски живот нашега народа није растворно дјеловао на народни организам, него је шта више као продукт историјског

развоја изишло јединство језика, као и једноличност народнога карактера, несумњиво је, да се Срби и Хрвати не могу дефинисати као два различита народа, него се морају узети као једна народна индивидуалност.

Наше је најдубље увјерење, да су Срби и Хрвати дијелови једнога народа, а из тога увјерења излази наше основно начело народног јединства између Срба и Хрвата. Што то увјерење није опћенито, што се том идејом јединства не одушевљава сваки члан наше народне заједнице, тому је узрок, што се још није потпуно развила наша народна свијест. А кад свијест о народној заједници букне јаснијем пламеном, нестаће у том пламену свих тобожњих ограда, које су нас дијелиле, а замијениће их укупни народни идеали као посљедица укупних народних погледа и потреба, а сложан и свјестан народ уложиће сву своју снагу, да те своје идеале оживотвори.

* * *

Изразили смо се, да је основно становиште наше са којега полазимо, да су Срби и Хрвати један народ. Према томе кад хоћемо, да у мисли прођемо нашијем народом, неће нас зауставити границе ма које природе биле, него ћемо застати тек онда, кад пријеђемо све крајеве, гдје се српска или хрватска ријеч чује. Кад истргнемо тако разне „оквире“, које смо до сада метали, те се

њима ограђивали, искрснуће нам пред очима права, потпуна слика нашега народног положаја. Па кад сагледамо ту слику у цијелости њеној, веселијем ћемо срцем запјевати: „Лијепа наша домовино“.

Под домовином разумијевамо ми дакле цио народ. Не познајемо шире или уже домовине, јер то би значило, да има народ у ширем и ужем смислу. Према томе кад кажемо Хрватска и Славонија не мислимо ми под тијем заокружен комад земљишта, нити политичку индивидуалност, него један нераздруживи дио нашег народног тијела. За нас дакле није појам народа, појам историјски, политички, него појам културно-социјални. Нијесмо ми морали, нити морамо бити једна држава, да будемо један народ, јер кад би се такав увјет поставио, не би ни један од културнијех народа имао потребне атрибуте за своју народност. Ми смо народ, јер то потврђују такови објективни одношаји, које је наш историјски развој створио. Но као народ моћи ћемо се развијати и нашу народну будућност обезбједити само у том случају, ако се роди, развије и учврсти субјективни осјећај припадности, неодољива воља за заједницом, т. ј. свијест о заједничкој народности.

Сваки народ има неоспорно право на самосталан живот и развитак, јер то право извире из потреба народне заједнице, оно живи у свијести народа, а може рачунати на снагу народа, но у ком народу нема националне свијести, ту нема

ни способности за живот, јер она расте упоредо са свијести. Јасно мора бити за свакога, да није нужно народу доказивати, како он има право на самосталност, он има то право, јер постоји као народ, јер хоће, да живи као народ, јер осјећа снагу, да то своје право проведе. Па најпослије кому би и морао то право доказивати? Из историјске прошлости постоје различити уговори и листине, које показују, како је једна држава склопила шири или ужи савез с другом којом државом, или како су ступиле у одношај као двије равноправне чести. Ти се уговори протежу на територије тијех држава, као и на људе, који спадају у опсег тога територија. Кад би такови уговори имали обавезну моћ за сва времена, то би значило, да се ти територији не могу раздијелити, да су нераздруживи. Према томе, пошто су се историјским развојем образовали народи, био би, рецимо, један народ присиљен, да живи у заједници и ако се она противи његовим највиталнијим интересима и ако та заједница не одговара ни потребама времена, ни вољи народа ни његовим аспирацијама. Но уговор не може имати правну ваљаност, ако га је санкционисала историјска особа, а нема за себе санкције живога народа. Један краљ могао је у којој историјској епоси склопити уговор, којим предаје свој териториј у потчињеност за вјечита времена, но народ не може респектовати такав уговор, јер га у првом реду не веже, пошто није израз његове воље, у

другом реду, јер садржава атентат на његова најпримитивнија права. У опће једна генерација не може имати права, да уговором обвеже генерацију, која ће ју замијенити, јер то би значило, признати само једној генерацији право, да самостално рјешава о својој судбини, а уједно допустити, да та генерација има право одузети право самоопределења другој генерацији. То би било колико смијешно, толико и бесмислено. У данашњем вијеку, који је поставио слободу човјека и народа као основ људском развитку, могу уговори такове врсти послужити као лијеп прилог за проучавање потреба извјесне добе, али не могу послужити као основ неком друштвеном поретку. У вијеку националнијех борба и захтијева не треба се позивати на уговоре, нити у њих тражити директиву за народно кретање, него је потребно дизати свијест у народу, јер ће она једина створити оне услове, који ће му омогућити, да се природно развија и приправити га за судбоносне догађаје. Ми још нијесмо приправни, али се можемо приправити, ако се за времена опаметимо. У првом реду морамо се прихватити посла, да скинемо с дневнога реда српско-хрватско питање, јер је оно највећа сметња нашем народном развоју.

Покушавали су озбиљни родољуби, да то питање ријеше, али њихови преговори нијесу ни у ком случају довели до повољних резултата,

него су се иза сваког неуспјелог покушаја страсти још више распалиле, мржња потенцирала. Но тому је узрок, што је баш основа за те преговоре била погрешна. Наше је мишљење, да се питање српскохрватско не може ријешити нагодбом, која би утаначила држање Срба и Хрвата у извјесним случајевима, која би поставила границе између њихових интересних сфера. Срби и Хрвати немају посебнијех интересних сфера, него су њихове народне потребе једне, исте. Нико ваљда неће изводити из тога, што постоје два имена Хрват и Србин, различне народне потребе, јер та два имена у оном значењу, које имаду у животу нашега народа, не искључују једно друго, не представљају дивергентне тежње, таково значење придала им је само борба између двије супротне мисли народне и туђинске. С једне стране знајући, да се та два имена, која ни вијекови нијесу могли избрисати, него су их шта више урезали у народну душу, не могу једноставном наредбом укинути, с друге стране имајући пред очима, да та два имена обиљежавају један народ, и да је тај народ тек онда потпуно означен, кад се та два имена спомену, једино можемо узети као праведно ријешење, ако се за ознаку народа као и народног језика употребе оба имена, хрватско и српско. Једно другому не смета, него се међусобно попуњују. Пошто смо узели на основу чињеница, да Срби и Хрвати чине један народ, морамо осудити сваки покушај, који би ишао за

тијем, да се потражи modus vivendi на основу слоге, или споразума између Срба и Хрвата. Слоге или споразума може бити ондје, гдје свака страна може од својих интереса жртвовати, гдје може попуштати, слоге може бити између Нијемаца и Мађара, који су се погодили, како ће власт подијелити, што их је запала, те су ту слогу прозвали дуализам, слога би се могла покушати између Нијемаца и Чеха, јер их на њу упућују животни њихови интереси и т. д., но између Хрвата и Срба не може бити говора о слози.

Сви покушаји нашијех, угледнијех политичара ишли су за тијем, да се пронађе начин, како би се Срби и Хрвати могли споразумјети, сложити и то поглавито у погледу својих односаја у Тројединици. Како се види, одвојили су они тако један дио нашега народа, изгубили су с очију укупне народне интересе, огријешили се о нашу народну мисао. Тешке су прилике у којима живимо и једино можемо кукавну улогу, коју смо играли, па и данас играмо, тако бранити, ако се на те прилике позивамо. Ми осјећамо, да смо један народ, неки то без зазора спомињу, а други то признају већ тим, што на сва уста вичу, нема Срба, или нема Хрвата, они су дио српскога народа, но немамо снаге, немамо увиђавности, да се попнемо на више становиште, па да са њега промотримо наш народни положај, немамо воље, да загледамо у наше животне потребе, па да из њих извадимо животни принцип,

коме се треба клањати. — Боримо се за самосталност, а мотивирамо то тијем, што су наши преци стекли на њу права уговорима, које међутијем нико никада није респектовао. Хоћемо слободу, јер би жељели, да се самостално у народно-просвјетном и народно-господарственом правцу развијамо, бојимо се туђинске поплаве, а потпомажемо ону туђинску освајачку политику, која нас сматра као дио своје интересне сфере, а то с тога, јер се надамо, да ће нас туђинска рука најзад помиловати, те нам за вијековне наше услуге као награду пружити лист папира, на којем ће стајати написано, да нам се признаје право на живот. Зар не знамо, или смо већ заборавили, да нам се је Беч само онда смијешио, кад нас је требао, а најзад нас препустио на милост или немилост оном „нашем старом брату и савезнику“ проти коме смо му у своје вријеме сервилно ставили на располагање наше услуге. Пошто смо тако постали и политички и материјално, дакле потпуно зависни од Пеште, хтјели би, да се ојачамо, да си борбу олакшамо, а мислимо, да ћемо то тако постићи, ако потпомогнемо, да успије она акција, која смјера на то, да се заокружи један велики дио наше народне заједнице, Босна и Херцеговина, од чије судбине зависи и судбина наша као народа, а не видимо, да тијем непосредно служимо оној туђинској мисли, која тражи своје упориште на Балкану, оној политици, која од Сарајева хоће

да начини главни стан за своје даљње операције на словенском југу. Не треба никада губити с вида, да је то питање по нас најсудбоносније, јер кад се оно ријеши, ријешило се уједно и питање, куда ће пасти тежиште нашег народног положаја, према томе и питање о нашој народној будућности. Кад би се споменуто питање ријешило у оном смислу, о ком смо мало час говорили, одзвонило би без сумње Српству, али и Хрватству. Таково држање не одговара оном узвишеном идеалу новог просвјетног доба, идеалу народне самосталности и величине. Томе циљу води други пут. У погледу наше народне политике не смије бити супротнијех струја, она се мора кретати једним, одлучним правцем, којега обиљежава наша народна мисао. Према тому становишту могу се Српство и Хрватство разликовати само у формалном погледу, у погледу имена, али у суштини морају означивати исте појмове, морају представљати исту мисао, морају се покривати.

Један народ има једне потребе, једне потребе рађају једну мисао, једна мисао води једном идеалу. Наше народне потребе, као и идеал наше народне будућности захтијевају, да једна мисао спаја Биоград, Загреб, Спљет, Сарајево, Цетиње и Призрен. С фактичним нашим, народним положајем не можемо се никако помирити, јер тај положај не одговара нашим народним и културнијем аспирацијама, а кад би то хтјели учинити,

изгубили би право на часно име народа. Но само једнијем путем можемо ићи, ако желимо, да тај положај промјенимо у смислу народнијех потреба и задатака, тај пут погодићемо онда, ако пригрлимо мисао народног самоопределења, ако се поклонимо идеалу цјелокупне народне независности и слободе. Другијем ријечима најпречи наш задатак почива у том, да у нашем народу дижемо и јачамо свијест о укупној народности, јер је то prius, коме ће као posterius слиједити народно уједињење Срба и Хрвата. Као што се види истакли смо овдје чисто народно начело. Ми га изводимо из основнога нашега становишта народне идентичности Срба и Хрвата и држимо, да је већ крајње вријеме, да Хрвати и Срби по примјеру другијех, културнијех народа попримe народно начело као основ своје заједничке народне политике. Крајње је већ вријеме, да се с обзиром на неразђељивост нашијех великих, народних, културних и материјалних интереса појави народна мисао као мисао водиља Срба и Хрвата. Смијешно је борити се око тога, да ли се та мисао смије звати само српска, или само хрватска, јер се она у битности својој не мијења ништа, јер су посљедице њезине примјене исте, те ће једнако задовољити нашијем, народнијем потребама, ако се за њу употребе обадвије ознаке, оба имена српско и хрватско. Главно је, да се та два имена изједначе, у истом смислу употребљују. Кад наступи идентитет српске и хрватске

мисли, онда ће се тек моћи казати, да се је потпуно учврстило увјерење о народној истовјетности Срба и Хрвата. Онда се неће чути ријечи „не треба нама Срба, ми ћемо се борити за цјелокупност и независност хрватске домовине без Срба и на рачун Срба“, нити ће се чути ријечи „не треба нама Хрвата, радимо за српску мисао без Хрвата, а на рачун Хрвата“, тада ће Срби и Хрвати полагати једнако право на сваки дио наше народне заједнице, звао се тај дио Хрватска и Славонија, Далмација, Истра, Међумурје, Бачка, Банат, Србија, Босна и Херцеговина, Црна Гора, Стара Србија, Маћедонија. Не ће полагати то право с тога разлога, што би жељели, да натуре једно, или друго име ондје у народу, гдје оно не живи, него за то, што ће се из свијести о народном јединству породити једнака љубав за сваки дио народне заједнице, ма које име носио, ма којој се вјери клањао. Таково схватање не допушта, да се за народну ствар захтијева један дио народне заједнице, а препушта или занемарује други, јер се љубав протеже на све дјелове подједнако. Таково схватање скида с дневнога реда српско-хрватско питање, те мјесто досадашње непостојаности, бојажљивости и међусобне неповјерљивости у нашијем народним питањима, настаје потпуна сагласност, и ако није претходно формулисана у нагодбама и уговорима. Застареле исправе бацају се у архиве, а позива

се на свијест онијех милијуна, који сачињавају народну заједницу.

У погледу нашијех односаја у Тројединици вриједи исто начело. Морамо доћи до увјерења, да теорија о политичком народу не служи на част онима, који ју подржавају, да се само оно право може на народ протегнути, које одговара сувременим, народним потребама, да нам савезник и спаситељ у погледу цјелокупности и независности народне не може бити онај, који своју снагу црпе из наше потиштености, да би најпослије врло проблематична корист била кад би све и успјели, да наш положај овдје у Тројединици ојачамо тијем, што би под Загреб потпало и Сарајево, а ослабимо га тако ондје, гдје би требало, да смо најјачи. Морамо такођер доћи до увјерења, да је управо смијешно, што неки хоће, да се за српску ствар боре у табору, који је окићен заставом мађарске државне идеје. Срби и Хрвати морају се у Тројединици здружити у једну народну странку, која ће подржавајући културне везе с осталијем дијеловима нашега народа захтијевати самосталност Тројединице на основу начела народне суверености.

Увјерени смо, да ће их бити, који ће нас обиједити, да смо зашли с правога пута, јер нијесмо истакли чисту српску или чисту хрватску мисао, да смо жртвовали интересе српске или интересе хрватске. Но тим једноставним умовима

можемо одмах одговорити, да ова омладина, која се је ујединила, није ни с једне, ни с друге стране ништа жртвовала. Жртава би требало онда, кад би се састали такови „чистунци“, који нам у том смислу приговарају.

Светозар Прибићевић.

Rački.

U našem narodnom preporodu Rački ima mjesto tvorca narodnoga programa. Ne mislim program zbijen u nekoliko tačaka, koji bi imao da bude narodno vjerovanje. Narodni je program skup onih osnovnih ideja, koje obuhvataju sve grane i sabiraju u sebi sav smisao narodnoga života, odredjujući mu zadatak pravac i cijelj. Nema ih mnogo, a tvorac im je narod sam. U početku nijesu jedinstvene, precizne i jasne; kao u odlomcima su razasute u narodu bez jedinstva i svijesti. Pojedinac sabire odlomke i stvara jedinstvo mislî; kritički ih prosudjuje i znanstveno utvrdjuje, on je tvorac narodnoga programa.

To je za nas bio Rački. U njegovim političkim studijama, znanstvenim djelima i akademskim besjedama vidimo, da se pretresaju gotovo sva narodna pitanja duhom kritičkim i spremom naučenjačkom. Nije pisao, da njegova riječ bude poticalom narodnoga zanosa, nego dio narodnoga uvjerenja. Mogao je zabasati. Njegova je duša bila vezana uz velike ideje ilirskoga pokreta, na kojim se rodila i podigla, a svojim je očima gledao, kako narod talijanski diže svu svoju snagu, da bude jedno. Nu on je zanos u sebi zatajio, da podigne i učvrsti uvjerenje. Otkrio je plašt, pristupio blizu narodnomu vjerovanju, ispitao

ga, priveo mu znanost, ne da ga razruši, već da mu da tvrde osnove iz smisla prošlosti i težnja sadašnosti narodne. Tako je učinio narodni program predmetom diskusije, ali samo u čistim predjelima umnoga i znanstvenoga rada, u kojem odlučuje snaga duha i razloga, kojoj pripada svagda konačna pobjeda.

Kao čitavi narodni program, tako je obradio i pitanje hrvatsko-srpsko. Kao jedno od životnih pitanja naroda hrvatskoga ili srpskoga, on ga raspravlja i rješava sa stojališta onih ideja, koje imaju da budu osnovom svega ukupnoga narodnoga života. Zaključak je njegov u tome pitanju logička posljedica njegovih nazora o zadatku naroda u opće, a našega napose, njegova snošaja prema svijetu, Slavenstvu i samomu sebi. Zato će biti od potrebe, da prikazujući njegovo mišljenje o našem pitanju, u kratko istaknem i sve te njegove nazore, ili bolje narodni program, kako ga je on stvorio. Akako taj program ima klicu u narodnom pokretu ilirskom, morat ću da iznesem sliku idejne strane ilirskoga preporoda.

I.

Na konca 18. i početku 19. stoljeća na teritoriju, gdje se pokret ilirski najjače razvio, vlada jedan „politički“ narod: plemstvo, a u tom narodu vlada jedna misao: sačuvanje „konštitucije“. Strah od ideja, koje su na zapadu rušile prijestolja, podizale buržoaziju i oslobadjale kmetstvo, pobudio je u toga izmoždenoga plemstva sve strasti razbludnoga pohlepnika, koji u oči smrtne pogibli gleda, kako mu se otima imetak.

Taj ga je strah bacio u naručaj magjarskoj braći, koja se već sva grijala na žaru novovjekih misli. Sa sobom je povuklo i hrvatsku „konstituciju“, u kojoj je naziralo i imalo jamstvo za svoja privilegija. S Magjarima obranit će se od bečkoga centralizma i oprijeti zapadnoj revoluciji; s njihovom će pomoći spasti zajednički ustav. Kao u zakup dali su plemići Magjarima svoja prava, da od zakupnine prožive svoj vijek. Nu sva su smrtna trzanja bila uzalud. Kad nije htjela, da se pokori i preobrazi, trebalo je da ta kasta ugine. I dovršila je svoj život, ali sa sramotom i štetom, od koje još i danas trpi cio narod; valjda zato, što još ni do danas nije umio da uništi sve temelje njezina opstanka i da u svjema konzekvencama provede ideje, od kojih je primio novi život.

Ispod visoke zgrade plemićkih pravica spremao se pokret. Tri ga pokreta radjaju: zapadno-evropski, slavenski, napose češki i magjarski. Prvi mu daje opći filozofski temelj; drugi narodnu svijest i pravac kulturni; treći u prve krajeve djeluje negativno, nu spojen s prvim i drugim stvara politički program. Ta su tri upliva i sasvim prirodna.

Sa zapadom smo tuj vazda živjeli u duševnoj svezi. Koliko je bilo u nas prosvjete, dolazila je po jeziku latinskom, općen za zapadni svijet. Uz to su nas jezici talijanski i njemački vezali uz novije pokrete u duševnome životu tih naroda. Ako i nijesu zapadno-evropske ideje radi našega teškoga stanja mogle da nadju šire tlo i da dublje zasegnu u smjer našega mišljenja i opet imamo u književnoj povjesti

našoj za svaki od njih bar njekoliko svjedoka. Jače nego ikoji predjašnji morao je djelovati pokret dvaju posljedujih stoljeća. Odahnuli smo nešto od zuluma turskoga i njemačkoga, pak je misao mogla da slobodnije poleti i snažnije da se razvije. Tako dobijamo dva prethodnika Gajeva: Vitezovića i Mihanovića. A jer je taj pokret bio idejama jači i izrazitiji, jer je zalazio u sve snošaje čovjeka i naroda dobijamo uz Gaja i četu ljudi, koji nam spremaju novi život.

Misao slavenska nije nigda prestala živjeti u narodu našem. Javljala se doduše samo u svijesti plemenskoga i vjerskoga jedinstva, pak se pozivom na jedno ili drugo tražilo, da se realizuje; nu pleme i vjera u prošastim su vijekovima dva jedina bitna obilježja narodna za sve narode evropske. Kultura, književnost, prosvjeta bili su pojmovi kozmopolitski, a ne narodni, kao što je i prosvijetljeno društvo bilo kozmopolitsko. Zato vidimo, kako naši pjesnici prošlih vijekova na talijanskim i latinskim klasicima nadahnjuju i oplemenjuju um i srce, da ga namijene Slavenstvu. Pače Talijani sa svojom starom težnjom za narodnim jedinstvom, a stranci u opće sa svojim pogledima na Slavenstvo kao na jednu cjelinu, bili su učitelji našim domaćim Slavenofilima. Literatura češka i poljska iznijele su u 17. i 18. stoljeću lijepih stvari, ali u našoj im književnosti ne nahodimo nikakih tragova; a dakako i protivno. Nu zato imamo obilje kopija talijanskih i latinskih djela, a i prijevoda iz naše književnosti u stranim jezicima. Ljubavi se prema Slavenstvu zadovoljavalo pjesmom, historijskim doka-

zivanjem o zajedničkom porijeklu i mjerenjem slavenskoga teritorija; ta ljubav nije tražila, da se zna jedan slavenski jezik i pročita jedna slavenska knjiga. Bit će tomu kriv i slab napredak slavenski, pored kojega se lako nametnula tudja knjiga. Nu kad bi knjiga slavenska i bila jača, jedva da bi bilo inače, kad prosvjeta nije spadala u definiciju pojma naroda.

Dok je savez s Ugarskom savezom dviju država, u kojim vlada narod-plemstvo, znači sloboda državna i neodvisnost isto, što sloboda plemstva; oskvrnuti prava kraljevstva znači oskvrnuti prava i povlastice plemićke; braniti kraljevstvo znači braniti plemstvo; prava su državna skup privatnih i javnih prava plemstva. Zato je zavez s Ugarskom mogao postojati užim, kad je plemstvu obiju kraljevina prijetila pogibao izvana; a radjao je sporovima, kad je od jednoga zaprijetila pogibao drugomu. Postajao je užim i onda, kad je jedan saveznik osjetio svoju slabost, pa se predao drugomu. Ne velim, da plemstvo nije imalo osjećaja za domovinu, za državu; ali domovina, država to su bili oni sami. To je shvatanje bilo u prošlim vijekovima opće u Evropi; pojma naroda, koji je i domovina i država, nije bilo nigdje. Zato je g. 1102. mogla možebiti da zadovolji interesima većine hrvatskoga plemstva, ali je svrnula smjer hrvatske politike na tudju stazu, kojom je lutao i napokon zahirio. Ono je plemstvo bilo duševnim ocem našemu plemstvu od g. 1527., 1712., 1790., u kojem se nigda nije javio ni tračak duha Svačićeva. Tako je napokon na osnovu zajedničkih plemićskih

interesa stvoren zajednički hrvatsko-ugarski ustav, koji je mogao biti arena za stjecanje i prisvajanje prava, ali nigda svetištem pravednosti i ravnopravnosti. A kad je u toj areni ostao jedan pobjednik, onda je ime Hungarus postalo, ne službeno, ali opet milo i u Hrvatskoj, kao jamstvo i zaštita ustavnih prava i sloboština. Ime je imalo značenje političko, dok je plemensko i narodno ostalo vazda Hrvat, katkada Ilir i Slaven.

Tri saveza: sa zapadom, sa Slavenstvom i s Ugarskom, savez uma, srca i interesa bili su i u početku ovoga vijeka one žice, po kojima su do nas dolazile struje novoga života.

Tijelo, kojim su strujile, nije bilo mrtvo. Ali je bilo zadrijemalo. Pod dojmom tih struja stala se u njem buditi tek životna snaga. Da je bio u njega svoj život i svoje struje, struje bi se bile ili spojile stvorile novu ili srazile i odbile. Tako se je mnogo snage izgubilo o otporu sustala organizma. Mora se stvoriti istom terrain, na kojem će uspijevati. Zato, kad izbijaju na javu, izlaze slabije, nego drugdje. Organizam je oživio, u njem se stala buditi duša, mlada i nova, ali još ne svoja. Izgovara riječ: „ja jesam“; snaga te riječi raste i jača, postaje i silna; ali pitanje: „tko sam?“ „što sam?“ u nje se još ne javlja. Treba da narod mnogo puta progovori onu tvrdnju, dok se u njem rodi ovo pitanje; treba da provre sva opojna mladenačka radost, što ju radja svijest o samome sebi, da se muževno, trijezno i duboko zamisli u samoga sebe, da nadje unutrašnju sadržinu svoga „ja“.

Ilirski je pokret odraz onih triju struja; nije iznio na vidjelo novih struja, u kojim bi se ogledala osebina narodna. Tek ih je oživio, rodila se istom klica.

Ispitat ćemo redom sva tri elementa, od kojih sastoji početak našega novoga života.

Pokretu zapadno-evropskomu pripisali smo filozofski osnov preporoda našega. Trebalo je zajedničkih, istih pogleda na svemir, na čovjeka, na zadatak i svrhu njegova života, kad se htjelo da pokret zasegne duboko i široko i da poda svemu narodu novi život. U idejama francuskoga prevrata i njemačke književnosti nahodimo im izvor.

Francuska je revolucija bila jedna od najjačih, što ih je svijet vidio, a to zato, što joj je predmetom bio čovjek. Samotvorna je priroda stvorila čovjeka, koji je dakle njezin tvor, dio njezin. Kao svi stvorovi prirodni, i on treba da se pokorava njezinim zakonima, koji su zakoni vječnoga razuma. Ako se od njih odmakne, zaluta i padne. Na tim se zakonima imaju osnivati sve uredbe ljudske. Svi pojavi ljudskoga duševnoga, kao i oni tvarnoga života imaju svoje odredjene zakone. Prirodni zakoni radjaju i prirodna prava, koja vrijede za sva prirodna bića. I čovjek ima takovih prava, kojih ne može i ne smije nitko da pogazi; tko ih narušuje, taj dira u prirodni red, a u ime njegovo pripada svakomu pravo obrane. Svi su dakle ljudi jednaki i slobodni. Jer su jednaki po prirodi, pripadaju im i jednaka prava: pravna jednakost je postulat čovječjih prava; jer su slobodni nema nad njima prava, do onoga, koje sami priznaju

i hoće. Jer su svi ljudi jednaki i slobodni, treba da budu i braća; kad imaju jednaka prava, koja im zajamčuju i jednaku egzistenciju, kad je vlast jednoga nad drugim nepravda, onda ih zajednički život i isti uslovi života nagone da žive u miru i ljubavi. Inače: bellum omnium contra omnes. Ta su načela izvela veliku revoluciju u duhovima, jer su se ticala onoga, što je čovjeku najbliže: njega samoga. S tim je načelima čovjek prodirao u sve snošaje i uredbe svoje, koje su se doslije osnivale na sasvim oprečnim nazorima. Baveći se pravima i dužnostima čovjeka, ta je revolucija postavila novo načelo i novo ishodište svega političkoga i socijalnoga uredjenja.

To je shvatanje slobodnoga čovjeka jedino i moglo da prene iza sna i naš narod. Misao, da je čovjek biće samostalno, neodvisno, komu pripada pravo, da sam sa sobom odlučuje i upravlja, da ima nekoliko najbitnijih prava, kojih mu ne smije nitko oteti, jer su prirodna: dakle i neotudjiva i neuništiva, mora da izazove u njem sve njegove sile i da pobudi sve osjećaje; takovo je shvatanje ona Arhimedova točka, s koje se može da digne uspavali narod; da se opaše nerazornom snagom, kojom će svoje pravo braniti ili poginuti.

Neograničena je sloboda čovječja dovodila na zapadu do nijekanja Božanstva. Vjera u razum imala je zamijeniti vjeru u Boga; „Freidenkeri“ se nijesu dali skučiti pod dogme. Ne može se poreći, da taj pravac nije u nas djelovao, jer je prirodna posljedica osnovnoga načela o slobodi čovjeka. Ali se nije

javio nigda samostalno i potpuno, a kamo li da bi zahvatio šire slojeve. Samo je razumijevanju vjerskih istina i snašanju vjerskih razlika ostavio široke u istinu slobodoumne poglede. Nije rušio vjersko osjećanje u narodu našem, ali nije dakako mogao dopustiti ropsku pokornost ni odobriti slijepo klanjanje formi, nego je utvrdio misao, da vrijednost vjerovanja stoji do unutrašnjosti čovječje, da je vjera odnošaj izmedju Boga i čovjeka, koji se ostalih ljudi ni malo ne tiče, jer u unutrašnjost nema nitko prava da poseže. To je mišljenje moglo iz pera pjesnikova istisnuti kletvu, koju je primio čitavi narod: Ah, da je proklet, tko cieć vire na svojega reži brata". Taj je smjer vodio svećenika Pavla Stoósa, da napiše knjigu „o ćudorednom poboljšanju svetjenstva", čija će nekoja načela ostati vazda stajalištem našega naroda naprama svojoj crkvi. „Negledeć na věroizpovědanje veli Gaj, (svaki bo jest dužan svoj zakon štovati) dèržani smo jedan drugoga gèrliti i ljubiti; jer nas je jedan isti zapadne i iztočne crkve utemeljitelj u svom božanštvenom duhu sve jednako ljubio". Pitanje vjersko nije se u opće kod nas tako istavilo, kao u ostaloj Evropi, jer nije ni dostajalo vremena za šire filozofsko raspravljanje, kad je pitanje narodnosno i jezično svom snagom zaokupljalo duhove; filozofska su pitanja bila tek drugotne važnosti. „Primum vivere, dein philosophari"; to je načelo u nas već vrlo staro. Koliko se pak za „vivere" držala potrebnom vjera, nije se isticao katolicizam ili pravoslavlje, nego redovno kršćanstvo. To je sasvim u skladu s vjerskim

osjećanjem narodnim, koje se zadahnulo visokim idejama.

Načela iznesena u francuskome prevratu, bila su kozmopolitska. G. 89. nijesu proglašena prava narodna, nego prava čovječja. Svi su ljudi braća. Pojam čovječanstva iznesen je time po drugi put pred naš narod, ali i u drugome značenju. Prvi ga put donese kršćanstvo, sjedinjujući sve ljude, jer su svi djeca božja i privodeći ih sve k jednoj svrsi: k nebu. Principi 18. stoljeća ujedinjuju ljude zato, što su ljudi, i što su im prava i dužnosti na zemlji iste. Ne radi neba, nego radi bližnjega mora čovjek da izvršuje svoje dužnosti na zemlji; kao član čitavoga čovječanstva on je obvezan, da bude što vredniji član. Svaki je čovjek gradjanin jedne države i član jednoga naroda, gdje vladaju za svakoga ista prava i dužnosti. Toj je državi zemljište čitava zemlja, taj je narod cio svijet. Ljubav prema tomu narodu i vjernost prema toj državi zahtjev je ćudoredja.

Mogao bih ustvrditi, da su te ideje direktnim uplivom francuskoga pokreta došle do nas, jer su iz Francuske šinule poput munje u sve ostale dijelove Evrope. Njemački im je pokret dao snažniji i potpuniji izražaj Na načelima francuskoga prevrata nastala je „mlada“ Njemačka, mlada u znanosti i lijepoj književnosti, a ponajpače u shvatanju narodnosti. „Romantička“ škola, ako i je reakcija francuskomu prevratu, ne reagira protiv njegovih načela, nego protiv njegovih nasilja. Romantičari su pobornici prirodnih prava čovječjih, narodnih. oni vojuju za slo-

bodu i jedinstvo njemačkoga naroda. I u tome je pokretu čovjek ishodište, ali se od čovjeka prelazi na narode, a od ovih na čovječanstvo. Nu shvatanje je čovjeka dobilo nešto romantičkoga, a taj slobodni čovjek s romantičkim crtama u značaju jest i idealni čovjek ilirskoga preporoda. A to je i sasvim razumljivo. Svaka borba potlačenika s jačim neprijateljem za plemenita, uzvišena dobra čovječja i narodna donosi crte romanticizma. A taka je borba bila jednako u Nijemaca, kao i u Hrvata i Srba za ilirskoga preporoda. Shvatanju čovjeka pridonijela je mnogo i suvremena filozofija, koja se nije tudjila od narodnih ideala. Čovjek je biće duhovno, zato mu je zadaća i cijelj, da se digne do što veće savršenosti duševne. Krepost, poštenje, naobrazba srca i uma, to su jedina prava dobra čovječja. Sloboda mu je potrebna, jer samo onda te vrline mogu vrijediti, kad su izražaj slobodne volje i samo u slobodi mogu se razviti. Časti, blago, materijalni probitak, sve to ne može da zamijeni vrijednost unutrašnjih vrlina, zato i ne smije čovjek za tim težiti, ali i život treba dati, kad ga zatraže krepost i poštenje. Jedna je od prvih dužnosti ljubav prema domovini. Za nju treba stradati, trpjeti muke, snositi progone, pak žrtvovati i život; nijedno zlo nije veće od te dužnosti, zato je podnašanje zla imperativ te dužnosti. Ima bezbroj pjesama, pripovijedaka i rasprava za vrijeme ilirskoga pokreta, u kojim se prikazuje taj ideal čovjeka. Samo je takav čovjek mogao da bude nosilac novih ideja i izvršivalac pokreta, koji udahnjuje narodu život. Jer

velike ideje mogu uspijevati samo tamo, gdje je moralna strana toliko jaka, da ih razumije, snosi i provodi. Pokret ilirski ima i svoju etičku stranu, jaku i lijepu, obasjanu zrakama najljepših kreposti.

Takovo poimanje čovjeka pokazuje njegov zadatak i svrhu, a dovodi do pitanja o zadacima i svrsi čitavoga čovječanstva. Odgovor na to pitanje dugujemo ponajpače Herderu. Dojam je Herderov na sve Slavenstvo bio odlučan. Njegova je filozofija bila osnovom ideja jednoga od začetnika preporoda češkoga, Jana Kollára, iz njega je crpao Šafařík, Jungmann, Čelakovský, Palacky, a još i Štúr; u isto je doba u Poljaka bio pod dojmom Herderovim Surowiecki i Brodzinski; u Rusiji je bio dobro poznat (bio je profesorom u Rigi, osobiti štovatelj ruske carice Katarine II.). Karamzin i Naděždin su dobro poznavali njegova djela; u djelima slavjanofila Ševyreva ima mnogo tragova iz Herdera, a Maksimovića i Metlinskoga on je ponukao, da sabiraju pučke pjesme.

U preporodu svega Slavenstva ima Herder svoj veliki dio. Idea humanitna, koju je on zastupao, postala je idejom-vodiljom češkoga novijega života. U spisima iz ilirskoga doba mnogo se puta susrećemo s njegovim imenom, a još češće s njegovim idejama. Francuskomu kozmopolitzmu dodan je Herderov ideal humanitni. Svi su ljudi braća, jer su svi jednako kao umna i moralna bića pozvani jednomu cilju: ćudorednomu i umnomu savršenstvu. U tome se nastojanju zbližuju svi narodi u jedno, po tom je čovječanstvo jedan jedinstveni organizam sa svojom

velikom zadaćom i cijelju. Svi su narodi dijelovi organizma, od kojega primaju i komu davaju život. U tome su sklopu naroda, koji teže na prosvjetu, svi članovi ravnopravni, dakle nema privilegovanih i inferiornih naroda. Prosvjeta uma i srca: to je ideal, što ga nosi čovječanstvo. U tome ima tračak kozmopolitizma. Nu taj kozmopolitizam nema ništa srodna s protunarodnim kozmopolitizmom. Podlogom mu je misao, da svi ljudi uz narodnosne razlike imaju zajedničkih ideja i težnja, koje se s narodnosnim ne kose, nego pače podudaraju, da te zajedničke težnje ujedinjuju narodne opreke i stvaraju harmoniju. Težnje, zajedničke svjema ljudima i narodima jesu „opće dobro, sréća i bližnjega blagostanje; istina, krépost i pravica; slobodna nezavisnost i samostalnost", kako ih označuje Seljan. U tim konačnim svojim svrhama postaje čovječanstvo „jedno družtvo, u kojem bi svaki, ako je samo pametan, sebe kao izvornoga i pametnoga člana velikoga čověčanskoga kruga smatrati, i kano takav i upliv imati mogao". Svaki čovjek ima dakle nastojati, da se intelektualno i moralno potpuno razvije, jer samo tako može da bude valjanim članom naroda, a po tom i čovječanstva.

Tim je shvatanjem čovječanstva odredjen i snošaj naroda prema ostalim narodima u prosvjetnom pogledu. Prosvjetni napredak treba prisvajati, dolazio od kojega mu drago naroda, jer je prosvjeta opće dobro, koje svjema jednako pripada; jer pripada svemu čovječanstvu pripada i svakomu čovjeku i svakomu narodu. Kineski zidovi izmedju naroda priječe

kolanje i razvoj prosvjete i odjeljuju narode u zajedničkome radu za opće dobro, a time i od konačne svrhe, za koju su stvoreni. „Sveudiljno nepretèrgnuto napredovanje jest božestveno zvanje posebnog čověka, jest viši cilj dèržavne skupštine dapače čitavog čověčanstva“ (Gaj). Narod je živo udo velikoga tijela, s kojim ga vežu krv i ideje; dužnost mu je, da što više pridonese svojim razvojem jakosti i snazi tijela, kojemu pripada. Naši su preporoditelji snažno na glašavali tu ideju. Naš „ja“ probudjen pokretom ostalih naroda, osjetio se uz njih vezanim. Prošlost ga je i sadašnjost upućivala na taki snošaj prema ostalomu svijetu, a on mu je ostao vjeran.

Ideja humaniteta, prosvjete, koja je vladala na čitavom zapadu, jedna je od najjačih pokretnih misli našega preporoda. Po prosvjeti živu narodi, a bez prosvjete propadaju; ta se misao morala roditi medju našim preporoditeljima, kad su gledali, kako knjiga i pjesma dižu narode, kad su osjećali pritisak Magjara, kojemu nijesu mogli odoljeti inako, nego da dokažu i unesu u svijest narodnu, da je jezik narodni potpuno razvit za najveće tvorevine ljudskoga uma, dakle da ima pravo na opstanak i otpor; kad su napokon vjerovali, da čovjek dakle i narod kao tvor duhovni, svu svoju snagu čuva u svome unutrašnjem razvoju.

Zato vidimo u vrijeme ilirsko gotovo grozničavo nastojanje, da se u narod unese prosvjete. Individualistički princip, koji je bio pokretnim principom one dobe, ogleda se i u tom prosvjetnom nastojanju.

Prosvijetljen mora da bude cio narod, svi slojevi, svaki čovjek. Literaturu treba „ne samo za jednu vèrst ljudi, već za cěli narod od najvišega do najnižega jednakim pravom izobražavati i upotrebljavati". (Seljan). Otuda i sva težina toga nastojanja. Naši su preporoditelji gledali pred sobom veliku masu naroda, ljudi bez ikakve prosvjete, a oko sebe velike narode prosvijećene i snažne. Pred ogromnošću rada koji im se nametno: da u sav narod, u svakoga čovjeka zapale bar iskru božjega svjetla, pred tom im je zadaćom sigurno katkad klonula duša. Iz te težnje niču: „Novine", „Danica", „Pučki list", „Čitaonica", „Matica", misli se na učeno društvo, osniva se kazalište itd. U toj misli: da se prosvjeta preda iz ruku najviših slojeva i najnižima, nazirali su naši preporoditelji i smisao svoga rada. U prvoj sjednici za utemeljenje čitaonice veli Drašković: „P r o b u d i m o se dakle i pridajmo prirodjenoj našoj vèrnosti prama kralju i konstitucii skèrbljivost za naše n a p r e d o v a n j e, podbočimo našu mladež s hasnovitimi nauci". „Ilir iz Banata", Josip Mayer, kaže isto: „Hiljadu i više godinah spavajući Ilirskih Slavjanov narodnosti duh teda negda p r o b u d j e n, počasnim korakom temelje za podignuti veliko narodne izobraženosti stanje radostno postavlja. „Probuditi se" znači dakle napredovati, kako bi rekli Ilirci „s duhom vremena", prosvjetiti se. Prosvjeta rješava pitanje o budućnosti narodnoj. „Izobraženje razuma i serdca najbolje je i najpreče srědstvo, koim mi jaki i mužestveni možemo postati i biti". (Dr. Ivan Steić,

„Ilir iz Serbie"). Tako težnja za prosvjetom kao posljednjom cijelju čovječanstva postaje in concreto poluga i osnov narodnoga života. Tu nam novu stranu zadatka prosvjete, koja se u ovome stoljeću javlja prvi put u našem narodu, kao novi elemenat narodnoga života, razjašnjuju dvije pokretne misli našega preporoda: francusko načelo čovječjih prava spojeno s Herderovom idejom humaniteta. Može se činiti začudno, što je tim dvjema nazorima pripala zadaća, da stvaraju i preporadjaju narode. Jer oba su nazoru kosmopolitska. Ali su oba i demokratska. I to rješava zagonetku. Realizovanje prava čovječjih dovodi do spoznaje, da se široki pojam čovjeka ima svesti na onaj broj ljudi, koji imaju uvjeta da stvore zajednicu, u kojoj će se ta prava utvrditi i uščuvati, dakle i trajno provesti. Na osnovu prirodnih prava slobode i samoopredjeljenja osnivat će se ta zajednica na onome, što je tomu broju ljudi izvorno od prirode dano i na onome, što je njihovom prirodom postalo. Opći se pojam čovjeka dijeli u narode. Tako su se prirodna prava čovječja svagdje in concreto prebrazila u prirodna prava narodna.

Herder, kako sam već i istaknuo, pojma naroda u opće nije nijekao u ime jedinstvenoga čovječanstva. Čovječanstvo su mu Nijemci, Francuzi, Talijani, Slaveni sa svjema svojim narodnim osebinama. Narodi su prirodne organizacije nastali postepeno od rodā i plemena, sa svojim narodnim karakterom Napredak i prosvjeta čovječanstva znači napredak i prosvjetu pojedinih naroda. Iz svoje ideje humanitne izvodi

Herder ideju narodnosnu kao prirodnu ideju razvoja čovječanstva. U ime te ideje traži i narodnu državu, jer samo u njoj može narod napredovati do prosvjete.

Načelo prirodnoga prava i ideja prosvjete posvetiše narodna prava i postaše silama, koje su preobrazile Evropu.

Jer iza negacije prirodnoga prava nema nikakova priziva; nastaje borba na život i smrt, u kojoj odlučuje sila, sila kao organ za izvršenje prava, sila u ime prava i za pravo. Ideji prosvjete čovječanstvo je moralno obvezano svojim opstankom, a osigurana joj je vlast, što ona u tome čovječanstvu postoji i vlada, pa ne da za dugo vrijeme preko nekih granica.

Pravo i prosvjeta vezani su medju sobom. — To dvoje, ideja prirodnoga prava i ideja prosvjete umiješalo se u borbu, u kojoj se izvodio preporod Evrope na novim načelima; samo je negacija tih načela izazivala silu, dok je konačna njihova pobjeda u zapadnoj Evropi, stvorila novi, mladi elemenat sa svježim silama, koje su pomladile život čovječanstva. Taj je elemenat: narodnost. On sadržaje u sebi oba načela, od kojih je postao; čovječja su prava postala pravima narodnim, a težnja za prosvjetom čovječanstva postala težnjom za prosvjetom narodnom. Zato se princip narodnosti opire o načelo prirodnih prava i o ideju prosvjete, i pozivom na oboje opravdava se njegovo realizovanje. Pojam naroda postaje po tom i dubljim i širim. Osnivajući se na pojavama prirodnim (jezik, običaji i t. d.) spaja s njima pro-

svjetu, i postaje tako princip neprestanoga slobodnoga razvoja, princip napredni. Treba da se provedu čovječja prava i da prosvjetni rad u nekome narodu obuhvati svakoga čovjeka, e bi se rodio i učvrstio narod. Tako se iz individualističkoga principa razvio u Evropi novi pojam naroda. Tako ga prihvataju i naši preporoditelji. Od potrebe je, da vidimo, kako djeluje u Slavenstvu.

Pojam naroda, postavljen na nove osnove, radja i novim pogledima i stvara nove snošaje u slavenskome svijetu.

Treba pročitati Pervolfovo djelo o Slavenima i njihovim uzajamnim snošajima, da se vidi, kako je neprekidna bila svijest medju Slavenima, da su jedno; kako je sa sviješću narodnom živjela i svijest slavenska. Sadržaj te svijesti bio je vazda dakako odredjen općim idejama, koje su u Evropi vladale, a koje su vazda i u Slavenstvu odjekivale. Prema tomu se mijenjao i pojam Slavenstva. Novi je pokret evropski potakao i u slavenskim narodima novi, svježi život.

Po reformama Josipa II. počeo je djelovati u Češkoj, po pjesničkim školama u Poljskoj, a na dvoru Katarine II. bili su enciklopediste rado vidjeni i omiljeli pisci. U isto vrijeme s pokretom ilirskim budi se narod češki, poljski i ruski; Kollár, Mickiewicz, Kirjejevski, prestavnici su tih pokreta; humanita, mesijanstvo, slavenofilstvo njihove su osnovne ideje. S pokretom evropskim dižu se i narodi slavenski. Je li se podigla i misao slavenska? Bez sumnje: jest. U ime ideje humanitne Kollár na-

glašuje ideju narodnu češku i slavensku, a u njezino ime traži slobodu za Čehe i za Slavene u opće, u njezino ime vojuje za jednu opću prosvjetu slavensku. I u Poljaka zagrijala se duša idealom sveslavenskim, a sam pokret ruski pod imenom slavenofilskim dokazuje život slavenske misli medju Rusima.

Prema novome pojmu naroda kao pojma kulturnoga, nastalo je i novo poimanje Slavenstva. Kao što svijet romanski i germanski svaki za sebe čini posebnu cjelinu sa svojom prosvjetom i sa svojim srodnim jezicima, tako treba da i slavenski narodi, na osnovu srodnosti jezične i jedinstvenoga duha stvore i jednu slavensku prosvjetu. Slavenstvo ima da postane jedna kulturna cjelina, a pojedini slavenski narodi tvorci i dionici toga duševnoga jedinstva. Slavenska je misao postala prosvjetnom misli za narode slavenske. Nije time izrečen narodni i prosvjetni ekskluzivizam. Baš radi opće prosvjete i radi općega dobra moraju se slavenski narodi ujediniti. Česi, Poljaci, Iliri, pa ni Rusi ne mogu za sebe sami stvoriti samostalne kulture. Jezikom tudjim nikad se ne može steći prava, duboka naobrazba. Samo dakle u zajedinstvu vezani srodnim jezicima, koji su izraz srodne duše, mogu slavenski narodi u prosvjeti napredovati. Inače u čovječanstvu ne će vrijediti ništa. U ime slavenske misli moraju se pojedina najsrodnija plemena ujediniti u narod, da tako sjedinjeni, jaki slavenski narodi uzmognu izvesti veliko prosvjetno djelo.

Sad se medju Slavenima javlja misao o velikom zadatku, što im ga je Providnost namijenila. Poci-

jepani, bez svijesti i prosvjete živjeli su slavenski narodi kroz vijekove u tmini i neznanju. Nu „božanska providnost ne može si protivoreći: s velikim, dugo živućim, bogato nadarenim i mnogo iskusnim narodom, mora da najposlě velikih svérhah imade, za jezik, kog je mirnim, naravnim putem bez prisiljenja i krvi, daleko na zemlji razprostranila, odgojivala i izobražavala . . . za takav narod i jezik zaista je ona i znatno opredělјenje zadéržala: samo treba da Slavjani sami ovu naměru i pute providnosti razumiu i slěde“. (Kollár u prijevodu Seljanovu). Zapadni narodi latinski i germanski svoje su djelo izvršili, „gospodovanje nad čověčanskim rodom prelazi na narod slavenski“. Slaveni će preporoditi čovječanstvo. Vjerovanje, da je Slavenstvu od Providnosti namijenjena viša zadaća, utjecalo je na karakteristiku slavenskoga svijeta, podavalo je Slavenima posebne značajne crte. Slaven nije ratoboran, nije naprasit ni nasilan; ljubi slobodu, mir i rad; kao pravi izabranik božji, ljubazan je, voli pjesmu, pobožan je, snošljiv, pravičan, nevin i veseo, a „poštenje je prirodni značaj svakoga pravoga Slavjanina“. Kad prosvjeta takvoga naroda „zagospoduje nad rodom ljudskim“, realizovat će se na zemlji ideja ljubavi, slobode i pravde u duhu evangjeoskom. Slavenska misao postaje po tome Slavenima prosvjetnom mišlju za čitavo čovječanstvo. — Već su se sva tri pokreta slavenska živo razmahala, već je bila naslikana sjajna slika velike budućnosti slavenske, kad su naši preporoditelji užigali prvu iskru narodne

svijesti. Svom dušom podaju se naši preporoditelji toj misli, koja je poput živoga ognja strujila srcem naroda slavenskih. Po osjećanju, slavenski im je pokret bio najbliži, pak je slavenska misao, po srcu svezana s našim narodom u prošlosti, a u sadašnjosti se opirući o srodnost jezika i svijest o zajedničkom porijeklu i donekle o zajedničke interese (Česi), zalazila duboko u našu dušu i postala jakim motorom našega novoga života. Slavensko osjećanje uvodi naš narod u kolo slavenskih naroda, budi ga na život da bude tvornim dionikom novoga života slavenskoga, daje mu mjesta u velikom slavenskom svijetu i tako sili, da si stvori jasne poglede na samoga sebe i na čitavo Slavenstvo, da si odredi pojam samoga sebe a po tome i svoje odnose prema Slavenstvu. Slavenska misao utječe na stvaranje osnova novoga života i postaje živim dijelom naroda našega.

Treba razgledati uzroke, s kojih je slavensko osjećanje u nas bilo tako snažno, da bi se razumjelo, zašto je slavenska misao u nas tako procvala i utjecala.

U povjesti razvoja slavenske misli u našem narodu na početku ovoga stoljeća pripada znamenito mjesto našim starim piscima. U svojim djačkim godinama na stranim sveučilištima naši su preporoditelji čitali i proučavali naše stare pjesnike. Kačić, pjesnik „slovinski“, bio im je djačka lektira. U prvim godištima „Danice“ nalazimo zanosne izvatke iz pjesnika dubrovačkih, u kojemu se slavi svijet slavenski

od „Kamčatke do mora“. I stari su pjesnici učili naše preporoditelje i naš narod, da su Slaveni. Narodni pogledi i narodno osjećanje dubrovačkih „klasika“ osvajalo je srca s tim više, što su se djela njihova čitala s obožavanjem i s ponosom; jer se na njih gledalo kao na svetinje, kojima se ne smije prigovoriti bez povrede narodnih osjećaja, narodne časti; što su mladomu, nestalnomu narodu, koji je u općoj buri svagdje tražio dokaza za svoje pravo na opstanak, bili sjajni spomenici njegova života u prošlosti. —

Već se opazilo, da je ljubav za Slavenstvo bila najjača u malih i slabih naroda slavenskih. Nije tek slučajno što je mila ali tužna grana slovačka rodila sveslavenskoga pjesnika Kollára. Potlačeni i maleni osjećaju se jačim kad znaju, da imaju milijune srodnika, koji su im dužni pomoći, kad ih zazivaju. Balkanski su slavenski narodi u opće još danas prodahnuti slavenofilstvom, kad svagdje osjećaju upliv tudjinštine, naziruć u ostalim Slavenima svoje prirodne saveznike, dok sami med sobom misli slavenske provesti ne znaju. Strah od neprijatelja i osjećana slabost podžižu misao na velikoga i jakoga brata. Taj je strah sigurno hvatao i naše preporoditelje, kad su gledali, „kako silni duh narodnosti obilazi svět i dèrma narode drěmajuće“, kako tim duhom nadahnut „ustaje onaj, koi iole životne snage u sebi oseća“. A narod naš u oči velikoga pokreta nije pokazivao ni traga životu. Trebala je jaka struja, koja će u njem stvoriti život; trebalo mu je pokazati velike

*

zadatke, sjajnu budućnost, milijune braće, koje će ga pomoći, da „se stane“ i da mu „svane zora“ novoga života. Sve je to mogla da učini slavenska misao sa svojim dalekim i sjajnim pogledima u budućnost, sa svojom retorikom i uvjerenjem, kojim je bila propovijedana i sa silnim brojem „četvrtine čovječanstva“, koji je pod svojom zastavom skupljala. Kad su se valovi revolucije dizali visoko na užas i trepet jakim narodima, trebalo je za naš mali, neosviješteni tražiti u općem gibanju čvrstih uporišta, o koje bi se mogao pouzdano osloniti. Nijemci, Talijani, Magjari, sve je to tudja, a još i neprijateljska krv, a u nevolji te bratska krv ipak iznevjeriti ne će. A braća su naša svi Slaveni. Kad je naš narod u općoj smutnji osjetio sav užas životnoga pitanja, onda mu je misao na slavensku braću podavala snagu i nadu, da će se spasti. U životu pojedinca taka usluga ostaje neizbrisana; u životu narodnom stvara uske životne sveze. Taj je momenat sigurno postojao, a postojat će još dugo.

Pravu novu nauku slavensku primili su naši preporoditelji od preporoditelja čeških, a ponajpače od Kollára. Sastanak Gajev s tim slavenskim učiteljem od presudne je važnosti po naš pokret. Osjećanoj potrebi „slavenske uzajamnosti“ podao je Kollár stalni oblik i utisnuo Gaju u dušu snažnu sliku prosvjetne uzajamnosti slavenske. Iza sastanka svojega s Kollárom, Šafařikom i dr. mogao je Gaj, još mladi peštanski jurat, znati sva mysteria slavenske misli. Sigurno mu se svaka riječ Kollárova prihvatila srca, kad njegov saučenik Kurelac

pripovijeda, da je „vsa družtva, vse sastanke mladih ljudij okadio učenostju toga Slovaka toga skromnoga lutorskoga duhovnika, te ugrijane slovinske duše, a najpače čudesi divne mu i pročuvene pěsni: Slava dcery. Nam je bilo kao da nam je ko usta medom omazao i bolje smo k tomu pridisali nego li k ljiljanu i k čeminu. To je bila prva kitica iz golemoga vrta Slovinstva". Dojam je Kollárov na naš pokret tako velik. da mu moramo svakako označiti jedno od najodlučnijih i najčasnijih mjesta medju našim preporoditeljima. Po njemu je prvi pokretač i vodj preporoda našega postao odlučni i oduševljeni Slavenofil, koji je slavensku ideju s razumijevanjem i sa žarom pronosio medju narodom našim i začaravao njome sva usplamtjela srca; koji je s tom mišlju prolazio u sve narode slavenske, upoznao se svagdje s prvacima književnoga i političkoga pokreta, odasvud je donosio poticanje i ljubav, hvalu i slavu, a katkad i materijalne pripomoći. Nu ne samo Gaj, nego su Slavenofilima Kollárova soja bili i svi pokretači od g. 35.; samo se nije znalo, tko je veći, odlučniji, oduševljeniji. Tako je primjerice Babukić u prvome redu htio da bude Slaven, a onda tek Ilir.

Uz Kollára djeluje osobito Šafařík. Danas se teško razumije, kaka su čudesa počinjale njegove „starožitnosti" i njegova karta. Zanos je za Slavenstvom tražio oslona u znanosti, u nepobitnim datima iz prošlosti i u sadašnjosti, a bivao je tri puta jači, kad se mogao iz knjige učenjačke okrijepiti i oboružati dokazima i razlozima.

Pod dojmom Kollára i ostalih čeških Slavenofila dolazila je do nas misao slavenska u novoj svojoj slici, kao čarobna vizija budućnosti slavenskih naroda. Kao misao prosvjetna donosila je sa sobom zahtjev kulturnoga rada u ime budućnosti narodne i čitavoga Slavenstva.

Naši su preporoditelji pravi učenici češki pak s pravom učeničkom odanošću otkrivaju svojim učiteljima svoje osnove i namjere, traže poduke i savjeta. Neprestan je i živ bio saobraćaj izmedju Čeha i naših preporoditelja u ime slavenske uzajamnosti i za slavensku misao.

Svaki od tih triju uzroka utječe na razvoj i snagu slavenske misli: prvi ju pokazuje živom u prošlosti narodnoj; drugi ju čini potrebnom za narodni opstanak; treći otkriva sjajnu budućnost narodnu u zajednici slavenskoj.

Zato izbija u prvim počecima našega preporoda misao slavenska na javu onakom snagom, kakom ljubavlju budeći se iznosi narod svoju prošlost, kakom čisto očajnom grozničavošću radi za svoju sadašnjost, kakim žarom sanja o svojoj budućnosti. Zato, što je naš narod prošlost svoju gledao prodahnutu ljubavlju slavenskom, u sadašnjosti očekivao od nje spas, u budućnosti slavu: zato, što mu je život proplela ta misao, zato se ona u prvim glasovima probudjene mu duše oglašuje snažno iz dubina i razlijeva po svjema granama njegova života.

Naši su preporoditelji bili svijesni o utjecaju slavenske misli u našem narodnom pokretu. „Duh

slavenski je ustao, on zahtěva da se Slaveni probude, da ispune dužnosti, koje im je Bog naložio tako, kako i drugim narodom: „da se izobraze, da rade...“ A jer je naš narod „u rodoslovnom smislu grana velikoga stabla slavenskoga“, on je kao slavenski narod pozvan, „da ustane, da se probudi, izobrazi i da radi“.

Slavenskoj svijesti i osjećanju nalazimo tragova u svjema tvoreninama našega novoga života.

Svijest o pripadnosti k velikom plemenu slavenskom odražavala se i u nazivu narodnosti i jezika, Narod, na koji su pogledali naši preporoditelji, narodnosti je „slavo-ilirske“ i jezik je, kojim govori, „slavoilirski“. Pače se jezik narodni držao „narječjem općenitoga slavjanskoga jezika“, kao što se i narod držao plemenom velikoga naroda slavenskoga. Zato se lako razumije, što se i narod i jezik nazivaju katkad i samo „slavenskim“. U opće je ilirsko doba stvorilo njekoliko slika, u kojima se ogleda živa svijest slavenska. Veliko stablo sa četiri grane, jedno polje sa četiri njive, rijeka od četiri pritoka: to su slike, kojih se smisao prenosi na Slavenstvo, na narod i na sve pojave narodnoga života: prosvjetu, jezik, književnost. prošlost itd.

Najsnažniji dokaz o životu slavenske misli daje nam pjesma ilirska, u koju se gotovo prelila sva narodna duša. Nema možebiti pjesnika medju tolikim, što ih je ilirski pokret iznio, koji nije izrekao bar riječ slave „majci Slavi“ i „svemožnomu Slavenstvu“. Pjesma je ilirska ponajpače rodoljubna, a sva prožeta

slavenskim osjećajem, pak nam zato jasno otkriva, kako je u narodnoj duši nicala i dizala se svijest narodna sa sviješću slavenskom. Pjesnici su ilirski jednako pronositelji svojih narodnih ideala, kao i ideala opće slavenskih. Po čuvstvima i po težnjama pjesma je ilirskoga pokreta pjesma slavenska.

Slaba je bila u ilirsko doba djelatnost naučnjačka. Mi se nijesmo rodili naukom, nego pjesmom. Nauka, koliko je u nas bilo, imala je služiti narodnom preporodu, dakle je bila u najužem savezu s težnjama i mišljenjem narodnim. Zato se je valjda i nje taknula poezija. Svakako je i onako čedna nauka naša nastajala iz želje, da se kakvom takvom znanošću opravdaju narodni ideali; s toga je i ta nauka zadahnuta slavenskim osjećanjem. Povjest nam ima dokazati, da su Iliri „pravi stari Slaveni“, filologija iznosi dokaze o jedinstvu jezika slavenskih i daje nam „osnovu slovnice slavjanske narěčja ilirskoga“. Po pohlepi, kojom se čitaju u nas djela Šafaříkova o starodrevnostima slavenskim, možemo suditi, kako je slavensko osjećanje tražilo od znanosti potpore; a po radnjama o najstarijoj dobi slavenskoj (n. pr. Šafaříkova rasprava o Crnobogu), koje su smjele same uzimati njekoliko brojeva „Danice“, možemo suditi, kako je naš svijet uživao, slušajući glasove iz daleke zajedničke prošlosti slavenske. Danas bi take rasprave s tolikim opsegom u zabavno-poučnom listu pobudile medju čitaocima očito negodovanje, jer imaju samo naučno značenje; onda su imale veliko narodno značenje.

Ilirskomu doba nije pošlo za rukom, da nam dade naučnjačku književnost, kao što nam nije osnovalo ni učenoga društva. Podjela, organizacija narodnoga rada nije se kraj neznatne prosvjete i kraj malo sila mogla provesti, kad je sav rad u svjema granama morao biti koncentrovan u jednoj težnji: da se osigura narodnost. Zato se i nauka javljala u formi, koja je bila pristupna širim slojevima u opsegu malom, shvatanju lakom, ali zato je i sva prožeta idejama i osjećajima, kojima je služila.

Tako je bilo u nas toplo osjećanje slavensko, kad je ideja narodnosna stala zalaziti u naš narod i stvarala svijest narodne zajednice.

Iz načela prirodnoga prava, kako' je već spomenuto, i iz ideje prosvjetne izvodila se misao narodnosna. I prirodna prava i prosvjeta postaju po tome osnovni dijelovi pojma naroda, a narod sam jedan jedinstveni organizam sa svojom jedinstvenom voljom, koja je zbroj volja pojedinaca, i sa svojom jedinstvenom prosvjetom, koja se radja iz mišljenja i osjećanja pojedinaca kao spontana tvorevina duševnoga rada čitavoga narodnoga organizma. Opća volja i osjećaj zajednice s tim je jači, što su ideje, osjećaji, težnje, interesi izmedju pojedinaca pogledom na zajednicu jedinstveniji. Da bi pak u pojedinaca shvatanje tih težnja, interesa i zadataka, smjer misli i sadržina osjećaja bila što bliže, treba svjema neki stupanj umnoga i moralnoga razvoja, koji će razne poglede ujedinjivati i činiti ih svijesnim dijelom i pojedinaca i zajednice. Volja, upravljena na svijesne ideje i tež-

nje, razvija se u narodnu svijest. Zajednica narodna spozna i osjeti svoje „ja“ u svjema svojim dijelovima, oćuti se jednim samostalnim organizmom sa svojim unutrašnjim životom medju ostalim organizmima, što je okružuju. Sloboda i nezavisnost postaje prirodni, bezuvjetni i spontani izljev takoga samosvijesnoga organizma, a prosvjetni neprestani rad kategorički zahtjev njegovu opstanku i napretku kao poluga svijesti i volji pojedinaca, a po tom i zajednice.

Kad dakle pojam naroda sa svojim načelom individualističkim i prosvjetnim idealom dolazi u naš narod, da iz svakoga čovjeka iskreše misli i osjećaje njegove, nije čudo, što se radjaju novi pogledi na čitavi naš narod, što se otvaraju novi izvori života i postavljaju novi smjerovi narodnoga razvoja; nije čudo, što i u nas, kao i u ostalim slavenskim narodima, slavensko osjećanje, što je ležalo u srcima našim, prihvaća slavensku narodnoprosvjetnu misao kao temeljnu misao svojega prosvjetnoga rada.

Oba pokreta: zapadno-evropski, a ponajpače njemački sa svojim principom individualističkim i idealom humanitnim, i slavenski, a najpače češki, sa svojom idejom narodnoprosvjetne uzajamnosti slavenske, postavljaju našima preporoditeljima novi zadatak: u jednom narodu stvoriti jednu, samostalnu prosvjetu; jedinstvenom narodnom kulturom razna narodna plemena otrgnuti ispod utjecaja tudjih i ujediniti u jedan samostalni organizam.

Prosvjetni je rad u duhu narodnom i slavenskom, a u svezi s prosvjetnim radom čitavoga čovječanstva

postàvljen kao prvi zadatak narodni. Ne misli se dakako prosvjeta, koju bi stvarao jedan stalež za sebe, nego umna i moralna naobrazba svakoga čovjeka u narodu, stvorena po čitavom narodu za čitavi narod. Iz takvoga zajedničkoga rada osnovana na istim osnovima, radja se i diže svijest zajednice, stvara se narod.

Narodna je prosvjeta dakle glavni zadatak narodni. Tu se moralo najprije pojaviti pitanje, koji su izvori narodne prosvjete? Samostalna se narodna prosvjeta može podići samo na elementima narodnim. „Iz naroda za narod". Tudja prosvjeta ne odgovara duhu slavenskom, narodnom. Nastojanje oko narodne prosvjete dovodi do proučavanja naroda, njegovih umotvorina i običaja, njegova duha. „Ne u sobah knezovah niti u dvoranah velikašah i bogatašah, traži se narodnost i ove izobraženost, jer su izobraženi ljudi kod svih razsvětljenih narodah (barem europejskih) manje ili više svi jednaki. Ova se traži kod puka t. j. kod narodnih svečanostih i skupštinah" (Seljan). Ono, što su u Njemačkoj uradili braća Grimm, da u pjesmama, pripovijetkama, poslovicama, pravnim nazorima itd. njemačkoga puka nadju duh njemačkoga naroda, to se isto imalo učiniti kod nas, da se shvati „duh narodnosti", kojim narod živi. Odatle nastojanje, da se prouče svi tvorovi narodni. Narodne pjesme, pripovijetke i poslovice dobijaju sad vrijednost za čitavi narod, zato ulaze u narodne časopise. zato ulaze narodne popijevke u salone i dvorane.

Puk postaje predmetom proučavanja i izvorom narodnoga života. Jer su narod svi ljudi, koji go-

vore istim jezikom i živu istim običajima, a ne samo jedan stalež, puk, kao najveći dio toga naroda, kao najvjerniji čuvar narodnoga duha, postaje najbitnijim dijelom čitavoga naroda.

Od pučke pjesme očekuje se preporod pjesme umjetne. S tom mišlju izdaje Vraz svoju zbirku narodnih pjesama slovenskih, a namišlja skupiti narodne pjesme „od Rezije do Crne gore, od Balkana do Požuna". U te ga je krajeve mogla voditi jedino misao, da u pjesmi narodnoj prikaže jednu zaboravljenu, nepoznatu dušu narodnu, koja ima da sijevne u umjetnim narodnim tvorinama i da prožme čitavi narod. U književnom oglasu, u kojem javlja svoje djelo, kaže „kako se imade moja knjiga smatrati, što se imade u njoj tražiti, najme — nauka". Naukom učenjem ima se zalaziti u trag narodnom mišljenju i osjećanju, nazorima vjerskim, moralnim itd. Zato se javljaju u našim časopisima iz dobe ilirske mnoge radnje, u kojima su sabrane vijesti o narodnim običajima. nošnjama, vjerovanjima itd., zato nastaje plemenita briga, da se istražuje koliko ima naroda našega i gdje sve živi; zato se otvara svemu narodu „pogled u Bosnu", priobćuju pjesme bugarske i crta bugarski jezik i život i to sve ne radi nauke same, nego radi nauke, koja ima da posluži narodnomu životu. Na tim novim nazorima o narodnoj povjesti stvorio se Vrazov sud o vrijednosti i klasicitetu naših dubrovačkih pjesnika; oni su nam dali naš najkrasniji ep o smrti Smailaginoj. Ipak nam ilirsko doba nije ostavilo dubljih radnja i plodova na tom polju.

Isti je zakon postavljen i za glasbu narodnu, pače u tome smo medju svjema Slavenima u ono doba najdalje dotjerali, jer Lisinskomu mora po riječima Kuhačevim „cieli slovjenski sviet priznati, da je on prvi bio, koji je na temelju pučke glasbe zamislio slovjensku umjetničku glazbu, i to ne pukom imitacijom pučke glazbe, već putem znanstvene analize".

Pjesma i popijevka bila su dva najjača sredstva, koja su služila narodnomu pokretu, pak vidimo, da je u tim dvjema tvorevinama narodnim princip pučkosti najjače prevladao. Nauke i znanosti bilo je u opće malo, a bez znanja nije se ni osjećala tolika potreba, da budu u istinu prodahnute narodnim duhom.

Jedan je dakle izvor narodne prosvjete: narod sam. Očito je s novim poimanjem naroda izveden preokret i u poimanju narodne prosvjete, u suglasu s demokratskim principom, na kojem se osniva pojam naroda. Dok je prosvjeta prije ilirskoga pokreta, crpena u opće iz svakoga naroda, bila odredjena samo za više staleže, a namijenjena samo najužem krugu, imala je dakle značaj staleški, kozmopolitski, a ujedno i mjesni, s našim preporodom dobija značaj narodni po izvoru i po namjeni.

Primjenjujući ovu svoju misao o narodnoj prosvjeti u životu, naši su preporoditelji udarili o zapreke, koje učiniše, te je njihov rad na polju prosvjetnom dobio više značaj negativni, ili da kažem konkretnije, njihova je zadaća morala u prvome redu biti ta, da odstrane tudje kulturne uplive, koji su vladali u narodu našem.

Time se ne umaljuju njihove zasluge, s tim manje što držim, da je taki rad u istinu bio najpotrebitiji i najvažniji u ono doba, a i morao je po logičkom slijedu zapasti baš one, koji su prvi zaorali na polju narodne prosvjete. In concreto promeće se rad oko samostalne narodne prosvjete u borbu protiv tudjinštine. U toj borbi postaje glavnim faktorom jezik. Ako se htjelo oprijeti uplivima tudjinštine, trebalo je najprije istisnuti tudje jezike, po kojima je i tudji duh gospodovao; a mjesto tudjih postaviti jezik svoj. Cijelo prosvjetno, dakle i narodno pitanje, postalo je pitanje jezičnim. Odatle tolika cijena jeziku u vrijeme ilirsko, da se istavlja kao najvažnija i gotovo jedina oznaka narodna. „Jezik je svetinja narodna: dokle on živi, i dokle se cěni i poštuje, uprav dotle i narod živi, dotle razuměti i sjediniti se može. Okó obćega predmeta narodne dike, i oko ovoga jasnoga srědišta ilirske slave nek se skupe svi, koji ćutiti i mislit znadu, i neka ga věrno i složno sve više i bolje izobražavaju“ (Mažuranić). Jezik je kao prirodna tvorevina narodna, vezan s mislima i osjećajima narodnim, najvjerniji izražaj unutrašnjosti narodne, govor narodne duše, najbitniji dio naroda samoga. Ako propadne jezik narodni, propao je i narod sam. „Narod, koi zapustjajuć vlastovite materinske glasove, drugoga naroda jezik obdělava, njegov věkoviti sužanj postaje; narod pako sužanjstvu povdan nezasluži drugo, nego, da se izkoreni i uničtoži“. U jeziku dakle razvitu stoji narodna sloboda i prosvjeta. Danas nam je sasvim razumljivo, da narodne pro-

svjete ne može biti bez narodnoga jezika. Onda, kad je naš narod tek progovarao, trebalo je to ljudima upravo tumačiti i dokazivati. U tome je radu čudnu ulogu igrao njemački jezik. On, protiv koga se vojevalo, služio je u borbi kao jako oružje. Članci o važnosti narodnoga jezika svi su posuti njemačkim citatima iz njemačkih autora. A moralo je tako biti, kad je našoj inteligenciji njemačka knjiga bila alfa i omega. — Nu njemački je jezik činio još i veću uslugu: po njem se i učio jezik narodni. Osobito u prvim godištima „Daniće“ nalazimo uz riječi, danas nama sasvim razumljive, u zagradi njemačko značenje. Značenje riječi: pojam, vrebati, takmiti se itd., razumjelo se tek po izrazima njemačkim. Možemo zamisliti, uz kakve su užasne prilike započinjali mladi naši preporoditelji svoje djelo, i u kakim se mukama radjala i dizala svijest narodna, kad znamo, da su i sami budioci naši dogovarali se o velikim svojim djelima jezikom njemačkim, kad su morali učiti sami sebe i druge jezik svojega naroda, koji su podizali na novi život. Sigurno bi narod naš u ovim krajevima zamro pod tlakom tudjinskim; četa ga je mladih, zanosnih ljudi spasila.

Od važnosti, koju je dobio jezik kao organ narodnoga jedinstva i prosvjete, dolazi i nastojanje oko stvaranja i usavršivanja književnoga jezika. Prosvjeta narodna treba da obuhvati čitavi narod, zato treba da i jezik te prosvjete bude jedan za čitavi narod. Znamenito je u tome nastojanju, što su naši preporoditelji mislili, da književnim jezikom ne smije biti

jedno narječje, nego da ga treba stvoriti iz sviju. Ona provodna misao naših preporoditelja, koja je svagdje htjela sve razne pojave narodnoga života saviti u jednu cjelinu, da iz njih dolaze neprestano novi životni sokovi, ta se misao odražava i u poimanju književnoga jezika, koji mora stojati „svojim korěnjem na zemljištu od milijunah, da cvate i rodi za milijune". Zato se traže monografije raznih narječja, „o kojim i pismoučeni Horvati i ne sanjaju". Prema tomu ne bi književni jezik bio nijedno živo narječje, nego djelo učenjaka, umjetni mozaik raznih čestica. Narodni književni jezik mora ujediniti sve dijelove, sva plemena jednoga naroda. Bila je potrebno mnogo veća sprema i temeljitija predradnja našim malobrojnim preporoditeljima, da svoju zamisao izvedu. Ostaje njihovo besmrtno djelo, što su jedno živo narječje narodno uzvisili na čast književnoga jezika i pokazali tako jezično jedinstvo dvaju dijelova naroda srpskoga ili hrvatskoga.

Oko obradjivanja književnoga jezika bavilo se u nas mnogo ljudi. Nije ni čudo, kad se za novi narod, za nove potrebe, misli i osjećaje, za nove pojmove imao stvoriti jedan jezik. Narodni je govor bio podloga književnomu jeziku, uz to se uzimalo iz jezika slavenskih, ponajpače iz češkoga. Na to je naravno dovodila misao slavenske uzajamnosti, koja je u opće i naš narodni jezik držala dijelom jezika slavenskih. Zato piše Babukić: „Osnovu slovnice Slavjanske naréčja ilirskoga". Tako je i književni jezik stvorila misao narodnoga jedinstva, a misao je slavenska pomagala. —

Drugim vrelom narodne prosvjete postaje prosvjeta slavenska. Od naroda slavenskoga po osjećaju i značaju prelazi se na sve narode slavenske, na Slavenstvo.

Kako je moderni pojam naroda, unesen u slavenski svijet, stvorio slavensku misao narodno-prosvjetnom i postavio medju Slavenima zadatak zajedničkoga prosvjetnoga rada: morao je i u nas ljubav i osjećaj slavenski pretvoriti u rad u duhu slavenskom. Otkad riječ: narod biva izvor, ne ljubavi i osjećaja, nego izvor neprestanoga rada na osnovu životnih interesa duševnih i materijalnih, sveze, koje su narod neki vezale s drugim narodima, treba da postanu isto tako svezama, savezom u radu oko zajedničkih svrha, ako ih ima, ili moraju popucati. Ilirski je pokret taj princip za nas postavio zakonom.

Tako postaje slavenska misao i za nas mišlju prosvjetnoga rada. Umni pokret medju slavenskim narodima tu je misao činio mogućom. Kollár i Šafařík medju Česima, Mickiewicz medju Poljacima, Puškin, Karamzin medju Rusima bili su ognjeni stupovi Slavenstva, a njihov je sjaj učinio svijetlim sav slavenski svijet. Prirodno je, da je naš narod sav pristao uz taj svijet, kad je mogao od bratske krvi i srodnoga duha dobiti pomoći u svojoj borbi protiv tudjinštine.

Da bi se misao „slavenske uzajamnosti“ mogla ostvariti, traži se ponajprije, da se nauče jezici slavenski. To je tražio Kollár u svojoj radnji „o uzajamnosti“ pod naslovom: „kako daleko mora ta uza-

jamnost sezati". „Svaki izobraženi Slavjan neka barem ima gramatiko-lěksikalno poznanstvo narěčjah svojih jednoplemenikah, to jest, neka zna smisal slovah (rěčih) svakome narěčju svojstvenih, neka zna pretvore sklanjanjah i sprezanjah, po kojih se jedno od drugih slavenskih narěčja razlikuje". (Iz „Danice".) Kako se jezik držao glavnim obilježjem narodnim, zaista se činilo, da znanje jezika i čitanje djela slavenskim jezicima pisanih opseže sav smisao uzajamnosti. „Duh slavenski" doduše se u nas spominjao, ali se nije trebao ispitivati i shvatiti, a realno su ga ispitivali slabo i ostali slavenski narodi.

Knjiga pisana slavenskim jezikom, bila je eo ipso knjiga slavenskoga duha, a taj je duh jedan jedinstven za sve slavenske narode. Iz toga duha, dakle iz svake slavenske knjige mora crpsti duh narodni, jer u njem leži sva njegova snaga. Prema prosvjeti romanskoj i germanskoj, koja je slavenskomu duhu tudja i štetna, ima stojati prosvjeta slavenska, u kojoj se ujedinjuju svi narodi slavenski. Zato je zahtjev narodne prosvjete i narodne snage prema tudjim narodima, da knjiga slavenska bude jednako poznata svjema slavenskim narodima.

Uzajamnost slavenska u nas je bila zapravo uzajamnošću ilirsko-češkom.

Pokret češki i ilirski bili su srodni po čitavom smjeru ideja, po filozofskom osnovu, po općim pogledima; bili su srodni i po težnjama, koje su dolazile iz istih prilika, dakle su imale i istu svrhu: da prosvjetnu i političku samostalnost narodnu osi-

guraju protiv tudjinske prevage. Otuda se radja i intimni snošaj prvaka obaju pokreta, koji u nas djeluje neprestano i jako. Česi su napokon onda bili nekako centrum Slavenstva. Kao najjači slavenski narod u ovoj monarkiji, bili su vodje političkoga pokreta slavenskoga, a svi su narodi slavenski svoje poglede svraćali na njih; kao Slavenofili bili su pokretači češki najodlučniji i najoduševljeniji: Kollár je ispjevao najljepšu pjesmu Slavenstvu, Šafařík mu je prvi napisao drevnu povjest i povjest književnosti.

U češkoj se književnosti onda nalazilo najviše misli i čuvstava, koje su bile prema našima.

Zato se iz češke književnosti od sviju slavenskih u ilirsko doba najviše prevodi.

Češka je književnost bila pače u neku ruku i posrednikom izmedju nas i ostaloga slavenskoga svijeta, jer se mnoge rasprave ruske i poljske prevode tek iz češkoga prevoda.

Uži dodir misaoni s ostalim slavenskim narodima: poljskim i ruskim nije postojao za vrijeme ilirskoga pokreta. Njihov duševni život pratio se po književnim djelima, što su do nas dolazila, u obliku književnih vijesti, koje su u ime „uzajamnosti“ pisali sami Poljaci ili Rusi, po prijevodima pjesama, pripovijedaka i rasprava, koji nijesu bili mnogobrojniji od prijevoda iz književnosti njemačke.

Nu prijevodi i ne bi još odlučivali, kad bismo u našoj književnosti onoga doba nalazili utjecaj slaven-

skoga mišljenja, dojam velikih slavenskih mislilaca, pjesnika i učenjaka. Nu u našoj je poeziji prevladavao njemački romanticizam; pitanja narodna, vjerska, društvena i moralna: sav misaoni smjer dolazio je iz knjige njemačke. U doba ilirskoga pokreta Rusi su imali u poeziji Puškina, Lermontova, Krylova, Gogolja itd., u filozofiji Čajadajeva, Kirjejevskoga; Poljaci su imali Mickiewicza, Slowackoga, Krasinskoga itd., a gdje su u nas uplivi te literature? Nijesu ostavili nijednoga traga, tako, da sve, što od Slavenstva imamo, imamo u pukom prijevodu, dok nam je Nijemstvo zaokupilo sav duh.

Realnim, unutrašnjim vezama ilirski nas pokret sa Slavenstvom nije svezao. Razumije se, da nije ni mogao toga učiniti, kad je upliv njemački i talijanski bio u nas historički i ležao na našim dušama kao naslaga od vijekova, dok se je samostalni narodnoprosvjetni rada tek počeo shvatati.

Zato nam je misao slavenska donosila krasne književne izvještaje, koji su morali ostati sasvim besplodni po razumijevanje slavenskoga svijeta, kad nijesu bile poznate unutrašnje veze izmedju književnih djela i života, koji ih je rodio. Zato nam je ona ostavila bezbroj sitnica o glasovitim Slavenima, koje nam mogu biti dokazom nježne i slatke ljubavi slavenske; ali nam nije ostavila nijedne gramatike slavenskih jezika, koja bi nam mogla biti dokazom općega ozbiljnoga nastojanja oko duševnih veza sa Slavenstvom.

Poimanje Slavenstva bilo je dosta maglovito i fantastično onako, kakim ga je od prilike u nama

mogao stvoriti s jedne strane strah i užas, koji je od Slavena osjećao Nijemac, — a po Nijemcu smo upoznavali Slavene, — a s druge strane ljubav i zanos, kojim smo ih ljubili.

Ipak slavenska misao nije ostala besplodna. Kad naše Slavenstvo prije ilirskoga pokreta isporedimo s ilirskim, izbija nam pred oči u različnom njegovu poimanju i razlika dvaju velikih smjerova, staroga i novoga, koji su tomu pojmu mijenjali sadržaj. Dok je u prijašnjim vijekovima Slavenstvo pojam vjerski i plemenski, u ovom vijeku postaje pojmom velike kulturne tipne cjeline u čovječanstvu. U tom pojmu Slavenstva spojen je opći humanitni, prosvjetni ideal s narodno-prosvjetnim idealom naroda našega. Sa slavenskoga stajališta imamo zato da motrimo i čitavo čovječanstvo i da prosudjujemo sami sebe: to je jedan zakon slavenske misli.

„Nu ponukavajući zemljake moje, veli Petranović, da jezik svoj boljma uvažavaju, nemislim reći, da tudje jezike neučimo; učimo ih slobodno s naměrom da prisvojimo plodove dugovrěmenih poslovanjah prosvetjenih naroda; da sěme ovih plodovah na narodnoj njivi našoj posadimo, da nami po vrěmenu slavjanskim suncem grijano, slavjanskom kišom ovlaženo, slavjanskima rukama njegovano, slavjanski plod prinese i kušajući ovaj slavjanska se u nami ćutjenja rode". Stoljetni prosvjetni rad kritički ćemo prihvatati, a cenzor nam je Slavenstvo. Vraz, jedan od najumnijih i najmodernijih ljudi našega pokreta, izriče istu misao: „Drugo ima gledište, s kojeg valja da smatra slav-

vjanski kritik na književne plodove naroda svog; a to gledište jest mogući duh slavjanstva, kako se izjavljuje u književnosti slavjanskoj sa svom svojom prirodjenom silom". —

Tako je narodna prosvjeta osnovana na narodu samom i na prosvjetnom radu slavenskom postala jednim od prvih zadataka našega naroda, kojemu je svrha, da u višoj svijesti zajednice ujedini narod, da tako „cilj čověčanstva, t. j. prosvětjenost i š njom neobhodno skopčanu ćudoredno-věrozakonsku dobrotu ili složnost svih naših ćutjenjah, mišljenjah i dělovanjah, jednom rěčju, da b l a ž e n s t v o dokučimo". (Seljan).

U narodu ujedinjenu u narodno-prosvjetnom radu, gledaju naši preporoditelji riješen problem opstanka i zadatka našega naroda u čovječanstvu.

Naravski, da se time u teoriji rješava za naše preporoditelje i pitanje: koji je taj narod, te bi bilo sasvim suvišno to pitanje iznositi, kad ne bi postojala danas, u trećoj generaciji ilirske dobe, neka nepojmljiva smetnja.

Pod devizom: narod bez narodnosti je tijelo bez kosti, unesen je na naše tlo, napučeno narodom rastrganim raznim vladama, raznim uplivima prosvjetnim i vjerskim, ali jednim u onome, što čini narodnost, dakle: jezikom, običajima, pučkom tisućljetnom kulturom, pojam naroda na demokratskoj prosvjetnoj misli; primijenjen na taj narod, odredio mu je i granice.

Kad su naši preporoditelji gledali, kako jedinstvo jezika na zapadu stvara jedinstvo duha i osjećaja

i izvodi nove narodne tvorbe, kad su vidjeli, kako u slavenskom svijetu isti proces dovodi do izrazitih jedinstvenih (čeških, poljskih, ruskih) narodnih osebina, dovoljno snažnih, da u sebi ujedinjene služe općoj slavenskoj a po tome i svojoj prosvjeti: njihovi su pogledi morali prijeći razne državne granice i prostrijeti se svuda, gdje vlada jedan jezik, jedan običaj, jedna pučka kultura: dakle jedna narodna duša, koja se ne može razdijeliti, a da se ne uništi, koju treba dakle pridići i osvijestiti, da se na širokom tlu razvije novi, snažni, jedinstveni narod s jednom narodnom prosvjetom. Pojam naroda naših preporoditelja nije se mogao zadovoljiti sa Slovencima i Hrvatima ili s Hrvatima i Srbima, jer ne bi bio potpun, kad ih još ima, koji govore istim jezikom; prosvjetni rad ne bi bio potpun, nego kršljav i slab, kad ne bi obuhvatao sve, koji su po jednome jeziku i po jedinstvenom duhu jednako zvani k tomu radu. Radi naroda samoga i prema ostalim narodima, koji se jedinstvom jezika i duha opasuju jedinstvom snage, mora se provesti i ovdje isti princip, koji je postao zahtjev duha vremena, novim osnovom za medjunarodne snošaje, u kojima samo onaj narod dostojno i snažno može živjeti, koji je u svojem životu proveo ista načela, na kojima se osniva život ostalih naroda. Prema ostalim Slavenima može samo takov narod da bude jednim dionikom njihova prosvjetnoga rada i njihove budućnosti. Ili zar medju narodima romanskim i germanskim, Slovenci, Hrvati, Srbi, Bugari ili pače Kranjci, Dalmatinci, Slavonci, svaki za se mogu zastupati svoje interese, ili zar

njihovi interesi prema trećim nijesu jedinstveni kao što su njihovi običaji, jezik, prosvjeta itd.? Ili zar su rascijepani dovoljno jaki, da steku sve uvjete za samostalnu prosvjetu, po kojoj će i narod biti samostalan? ili ako ih i steku i samostalnu prosvjetu narodnu stvore, ne će li to biti po svojim obilježjima ipak jedna ista prosvjeta, samo s tim slabija, što su više pocijepane sile narodne; a zar se ne će u onim naraštajima, koji se tom jedinstvenom prosvjetom odgoje, obrazovati i iste ideje, iste težnje, isti pogledi, dakle ista narodna svijest i pobuditi želja, da oni sami, obasjani jasnijim svjetlom, oproste možebiti svojim ocima grijeh, što su bili zapreka jednomjernom razvoju narodnom s razvojem čovječanstva, pada u ime svoga naroda, Slavenstva i čovječanstva provedu djelo narodnoga jedinstva?

Take se misli morale negdje radjati u naših preporoditelja, kad su prodahnuti idejom čovječanstva, Slavenstva i narodnosti gledali, kako „novi duh vremena“ zakapa u grobnicu svijet prošlih vijekova s njegovim idejama, običajima i tvorbama, da na njoj na osnovu svoga prirodnoga, neslomivoga razvojnoga prava podigne nove osnove svomu napretku; kad su gledali, kako narodi, kao prirodne, dakle vječne tvorbe postaju bitni elementi toga razvoja, i u njegovo ime dobijaju svoja vječna, nerazorna prava bez ikakih obveza osim onih, koje se radjaju iz suvislosti samoga toga općega razvoja.

Sve te misli, sav taj filozofski i narodno-prosvjetni smjer primijenjen po našim preporoditeljima na narod

„med Skadrom, Varnom i Bjelakom“: to je bio Ilirizam; u narodnom pogledu: ujedinjenje narodnih česticah; u prosvjetnom: misao samostalne kulture u tom narodu; u vjerskom: unutrašnji sklad srdaca u jedinstvu božjem; u socijalnom pogledu ravnopravnost svih ljudi na načelima bratstva, slobode i jednakosti. Taj smjer privesti u život, učiniti ga svijesnom težnjom svega naroda, to je bio zadatak naših preporoditelja; a ostaje zadatkom i njihovih poznih potomaka, koji ga imaju neustupnom logikom i proširivati, ako hoće da u slobodnom, nezavisnom narodu organizuju neprestani, sistematski i široki rad, koji je postao zakonom za život i slobodu svakoga čovjeka i svakoga naroda.

Koliko su ga naši preporoditelji provadjali, proveli su ga logički. Dokazuje nam to njihov rad na na polju prosvjetnom: počeci samostalne prosvjete njihovo su djelo, književni jezik opći za čitavi narod: to je njihov rad; težnja za ujedinjenjem političkim, koliko se mogla roditi s obzirom na postojeće državne granice hapsburške monarhije, potječe iz njihova doba; pomazanje bana po srpskom patrijarhu, to je njihovo djelo. I u poimanju naroda isto su ga tako logično proveli.

U vrijeme ilirskoga pokreta slavenska su se plemena na Balkanu stala dizati. U slovenskim je zemljama Napoleonovo doba ostavilo jedan ugarak francuske revolucije, koji se rasplamsao i osvijetlio „Iiiriu oživljenu“. U Dalmaciji je prosvijetljena vlada Napoleonova i pokret talijanski donosio nove zrake, koje su „Dalmatince“ privijale uz pokret ilirski; i tri žu-

panije slavonske novi su pokret prihvaćale; Srbi su podiglu kneževinu, a Banat, Bačka i Srijem sklapali su srpsku vojvodinu. U svjema se je tim pokrajinama stala buditi svijest, ali mala, pokrajinska. Slovenska se svijest rasipala na kranjsku, štajersku, korušku, goričku; nije bilo kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, nego su bile tri kraljevine sa tri naroda, hrvatskim, slavonskim, dalmatinskim, koji mogu medju sobom ugovarati; pod turskim su jarmom stenjali Bošnjaci i Hercegovci, a svijest je srpska bila razdijeljena Dunavom. Bugari su i Starosrbijanci dijelili sudbinu Bosne, dok su Crnogorci bili jedini potpuno slobodni ogranak narodni na slavenskom jugu. Sav se narod od Jadranskoga do Crnoga mora rasuo u mala plemena s malim težnjama i uskim pogledima. „Věk 18., koj je druge narode duševno približio i skopčao većma nego ikad prije, nas je južne Slavene razkomadio, brata bratu, dapače i samim sebi otudjio većma nego ikad prije“, piše Srbin, književni izvještač Vrazova „Kola“. Med sobom nepoznata, otudjena, sa svojom malom i nikakom prosvjetom, sa svojim malim idejama, plemena ta nijesu bila sposobna za višu koncepciju. U nijednoga od tih plemena nije bilo toliko razvite svijesti, toliko intenzivnosti, toliko prosvjete, i takoga snažnoga položaja, da bi se bilo moglo svojim uplivom ostalim plemenima nametnuti te ih ujediniti.

Tako ih nalaze naši preporoditelji sa svojim širokim pogledima. Ono, što ima da učini prosvjetni rad, kako ga oni zamišljaju, književni jezik, kako ga

oni stvaraju: to ima da učini i ime „ilirsko“. Kako Ilirstvo znači viši stepen prosvjete i svijesti narodne, koji rezultira iz prosvjete i svijesti raznih plemena, tako je „Ilir“ ime za tu višu, ukupnu jedinstvenu cjelinu. Činila se nepravda našim preporoditeljima, kad ih se krivilo, da hoće da imena narodna izbrišu. Nije to bilo prema čitavome njihovu mišljenju; ali nijesu isto tako mogli priznati, kako bi ime slovensko, hrvatsko ili srpsko u opće moglo biti oznakom za onaj viši pojam, za ono više shvatanje naroda, kad ta imena ne označuju one više zajedničke svijesti, onih širokih pogleda, nego samo dio cjeline. Lijepo se opravdava Gaj: „Mogli su pravi domorodci sada viděti, da mi nečinimo nikakve razlike, što se tiče bratinske ljubavi izmedju Horvatah, Sèrbah, Vendah, Slavonacah, Dalmatinah, Bošnjaka itd. već da sve skup pozivamo u jedno kolo ilirsko. Zato i u naprědak zaklinjamo sve rodoljube onom slogom, koju smo razplodjivati dužni, da ova imena kao posebna, a ime ilirsko kao skupno narodno, ime pak slavjansko kao sveobćenito s nami jednako smatraju, isto tako, kako se smatraju u Italiji imena mlětačko, longobardsko, toskansko, rimsko, neapolitansko itd. za posebna, italiansko pàko za skupno narodno. a romansko obuzimajući taliansko, francusko, španjolsko i portugizsko za sveobćenito ime. Jer samo kroz ovakovo naravsko i narodnosti našoj posve shodno razredjenje žudjenu svèrhu dostići možemo; kroz pristrastno usuprot nametjanje jedno-

stranih imenah, neće se nikad naš narod u veće, za uzdèržanje narodnosti u naprědak neobhodno potrèbite, hèrpe sjediniti moći". Kako su u narodu južnoslovjenskom sva plemena, svi „puci" jednaki, a svi tek sačinjavaju narod, tako su im i imena jednakopravna, ali nijedno ne može da bude narodnim. Svako ime živi u svijesti jednoga dijela naroda, zato se sva okupljaju pod onim imenom, koje ujedinjuje čitavi narod. „Sèrb neće nikad biti Horvat ili Kranjac, a ova dvojica, kad nisu, nemogu nipošto biti Sèrblji" (Gaj). Ali ime „Ilir", kao „skupno narodno", znači Kranjac + Štajerac + Hrvat + Dalmatinac + Srbin itd. „Ilir bo netreba odreći se niti horvatskoga niti serbskoga imena; budući da Horvat ili Serbljin uprav zato je Ilir, što k horvatskom ili serbskom kolěnu spada". (Seljan). Kao što nad plemenima i njihovim interesima stoji pojam naroda, koji ih sjedinjuje, tako stoji i nad plemenskim imenima jedno za sve jedinstveno ime narodno. „Ostala imena neka si ljubi svatko kod kuće koliko mu drago, al neka š njimi nepojde pred prag od kuće svoje sějat sěme nenavisti, iz kojega nesloga, kao paprat niče i raste". Ipak je Gaj vjerovao, da će napokon u svem narodu prevladati jedno ime, kad prevlada „jedna po jednom kalupu osnovana narodna izobraženost s kojom tada isti puk upije i obćenito ime narodno". Gaj je dakako mislio, da će to ime biti ilirsko.

U pitanju imena naši su preporoditelji stojali na visokom stanovištu. Do stvari im je bilo više, nego

do imena. „A na što inat, kad smo ipak jedno nesamo po kèrvi i jeziku u obće; već jedno baš upravo u najužjem smislu po naréčju, po pèsmah, po običajih, po domaćih uspomenah, jednom réčju: po više hiljadogodišnjoj posebnoj narodnosti ilirskoj, i po naravskom zvanju na jedan obćeniti cilj". (Gaj). Seljan ide još i dalje. „Ime ovo ili ono, samo je mèrtav glas. Zato ili bilo kinezko ili koje god mu drago, ili baš isto magjarsko. (!) Svaki izobraženi ilirskoga imena štovatelj ništa proti tomu imati neće (!), samo ako ovoga istoga, danas ilirskoga nazvanoga jezika obradjivanje za sverhu imade i ovako, da se raztèrganih i razdruženih ovih srodnih narodah sloga, koja se pod ilirskim kano obćinskim imenom naměrava, dokuči". Dakle, za ime kako tako, samo da se radi. Svakako je bio glavni zadatak naših preporoditelja, da sadržaj narodne svijesti bude isti u Slovenaca, kao u Dalmatinaca, Slavonaca itd., da se svi osjete jednim.

Kako je plemenski i pokrajinski separatizam priječio, da se prihvati jedno ime za čitavi narod, tako je priječio, da se faktično prihvati i provede narodno jedinstvo.

Riječi „narodno jedinstvo" u obće ne nalazimo u rječniku ilirskih narodnih ideala. „Nesložne strune lire Ilirie" trebalo je složiti. Mjesto o jedinstvu govori se o „slozi". Time su naši preporoditelji ustupali pred zbiljnošću, koja ih je silila, da s raznim separatističkim težnjama ugovaraju u ime ideje narodnoga jedinstva o zajedničkom radu, mjesto da u ime te

ideje taki rad nalože kao dužnost. Svaka od malih jednostavnih svijesti u našem narodu učinila se faktorom, koji nije shvatao ni osjećao ni potrebe ni dužnosti, da se pokori višoj ideji, višoj svijesti. Polagano je stoljetni rob postajao čovjekom; polagano se uzdizao iz uskih sfera, u kojima je čamio potisnut tudjom rukom; polagano je spoznavao sebe i svojega bližnjega, i njega u sebi i sebe u njemu, i polagano se talasi zajedničke svijesti širili i dizali u širinu i dubinu prelijevajući zajednička čuvstva i misli, težnje i potrebe od jednoga kraja do drugoga. Velikoga vala, koji bi prošao svim narodom „ilirskim", nijesu vidjeli naši preporoditelji ni njihovi potomci

Trebalo je s tim mnogobrojnim malim središtima računati i nastojati, da se njihovi smjerovi učine paralelnima, kad se već ne mogu uništiti. To je bio nužni uvjet do spoznanja zajedničkih interesa, do zajedničkih svijesti. Otuda vječna pjesma o „slozi ilirskoj".

„Slagali" su se za pravo Srbi, Hrvati i Slovenci i jedni i drugi i treći rasuti dakako u svoje čestice. O Bugarima ima slabo i spomena. I Slovenci i Srbi i Hrvati bili su u kolu „ilirskih" pokretača, dok Bugarina nema nijednoga. Kako su Bugari bili malo poznati, svjedok nam je Vraz. Priopćujući u „Kolu" bugarske narodne pjesme, veli o Bugarima ovo: „Ima na iztoku pleme jedno našeg koléna, narod jedan raztàrkan po poljih i gorah stare Moesie, Tracie, Macedonie i istog Epira, o kojem mi ovdje na zapadu ne znamo gotovo ništa drugo, nego da bědan i ne-

bogi služi cara turskog i da govori někakovo naréčje slovensko, od kojeg smo medjutim dosad ostali čisti kolik od arabštine ili sanskrta". Ne podsjeća li ovaj opis na pripovijesti iz „Tisuć i jedne noći"? Toliko je u ilirsko doba bilo u nas „arapštine" o velikom dijelu „ilirskoga" naroda! Bilo bi i smiješno i griješno upisivati to u grijeh našim preporoditeljima, koji su krvnim mukama podizali iz mrtvila svoj narod, s tim više, što te „arapštine" ima u našem društvu dosta i danas nakon 60. godišnjice našega preporoda i to ne samo o Bugarima, nego i o našem narodu u Bosni i Hercegovini.

Ideja je ilirska svezala veze izmedju Slovenaca, Hrvata i Srba. Za Slovence je postao Zagreb nekako središtem višega narodnoga života. Svakako je dobro, što su se pomakli na jug. Borba za jezik i narodnost protiv njemačkoga „Dranga" potiskivala ih ovamo, gdje su nalazili i vatre i hrane. Nježne veze splele su se onda medju tim našim narodom, koji je vodio istu borbu i iz istoga vrela crpao snagu. Od onoga se doba počinje književni jezik slovenački čistiti od njemštine i ljepšati jezičnim blagom naroda srpskoga ili hrvatskoga. Od onda se počinje osjećati svijest zajednice u radu prosvjetnom i političkom. Borba naših preporoditelja za jezik i pravopis bila im je kao njihova borba, vodje slovenački sudjeluju svom dušom u razvoju ilirskoga pokreta, jer su im naši preporoditelji „jedini spasitelji narodnosti u gornjoj Iliriі". (Drobnič). Upravo plebiscitom najboljih sinova slovenačkih onoga doba odobrena je ideja ilirska i prihvaćena za narod slovenski.

U Srba nalazimo u ovom stoljeću dva pokreta: pokret politički i pokret književni. Rat za oslobodjenje digao je listom sve Srbe s onu stranu Dunava i razgorio narodnu dušu željom za samostalnošću. Sav je evropski svijet obratio oči na taj pokret i pratio ga sa simpatijom; slavenski je svijet gledao s oduševljenjem, kako se oslobadja jedan njegov dio i povraća u njegovo kolo. Prije pokreta ilirskoga Srbi se jedini isticali na slavenskom jugu i za dugo mu vremena dali ime. I zaista je bila krasna pojava, kad se mali narod digao protiv osmanske sile, da izmedju balkanskih Slavena, koji su svi ležali pod tudjom vlašću, bude samostalan i slobodan. Taj je pokret prekidao stoljetni „red“ i bio znakom novoga doba. Kad je Srbima pošlo napokon za rukom, da osnuju kneževinu, bila je to dobit za čitavo južno Slovjenstvo, jedan stup, koji će moći da bude nosiocem slobode na slavenskom Balkanu. U isto se doba kretali Srbi u Hrvatskoj i Ugarskoj. Med njima je zveka oružja u ratu za oslobodjenje najprije odjeknula i jekom dizala svijest srpsku. Protiv panmagjarskih težnja postavljaju težnje srpske, protiv magjarske države srpsku vojvodinu.

Usporedo s političkim ide pokret književni. Dositije i Vuk obašli su već čitavi naš narod, da mu dadu knjigu i prosvjetu. Rad obaju ovih preporoditelja srpskih izazvan je i prodahnut idejama zapadnoevropskim onoga doba uz živo osjećanje slavensko, kako je bilo u Srba. Preporod srpski osniva se na istim osnovima, na kojim i „ilirski“.

Središtem književnoga pokreta postaje Ugarska: Budimpešta. G. 1826. osnovana je „Matica Srpska“; književni rad biva obilat i živ, ako i ne baš širok.

Kad se u Hrvata javlja u počecima pokret iliski, medju Srbima se razvija neki politički program i književni rad na narodnom jeziku.

Kako je pokret srpski bio ekskluzivan i ticao se samo Srba, ilirski je pokret svojom snažnom idejom narodnoga jedinstva taj pokret shvatio kao dio narodnoga pokreta, pa ga svrstao u genus ilirski sub species srpski.

Ali mi vidimo, da sloga srpsko-hrvatska biva uža od drugih „sloga“.

Uzrok su tome i uže sveze, što su postojale izmedju Hrvata i Srba.

Isti uplivi sa zapada, kojim su podlijegali, ista državna zajednica, kojoj su se priznavali, dakle i iste prilike u javnom životu, isto nastojanje oko narodnosti, dakle ista borba za isti jezik u javnom životu i u književnosti, isti osjećaji za susjednom braćom: sve je to podavalo narodnom radu Srba i Hrvata i jednako obilježje i jednaki cilj, pak je samo sobom dovodilo do užih dodira i u širim slojevima, do bližega upoznavanja i po tome do intimnijih osjećaja i užih i čvršćih sveza. Prve godine, kako je „Danica“ štampana štokavštinom, nalazimo i suradnika Srba, s pjesmama živoga oduševljenja i sa člancima, koji su karakteristični po idejni smjer ilirskoga pokreta.

Što su jače navaljivali Magjari na naš jezik i narodnost, to su sveze izmedju Srba i Hrvata posta-

jale uže. S oduševljenjem prate i pomažu Hrvati nastojanje „braće Srba“, koji svoju vojvodinu oslanjaju o Hrvatsku.

Kad se god. 1848. otvorila do dubina duša našega naroda u ovim stranama, kad je sazvan prvi sabor na modernom osnovu narodnoga zastupstva, kad se narod osjetio u svoj svojoj mladenačkoj snazi slobodnim i nezavisnim: onda je narodni ban rekao narodnomu patrijarhu: „Mi smo jedan narod, ostavimo Srblje i Hrvate“.

Sloga naroda „med Varnom, Skadrom i Bělakom“ postala je in concreto jedinstvo naroda srpskoga ili hrvatskoga.

Ipak se to konkretno jedinstvo nije protezalo na čitavi narod, t. j. težnja za jedinstvom nije okupljala čitavi naš narod. Sveze izmedju Srba i Hrvata ograničavale su se samo na naš narod u Hrvatskoj i Ugarskoj. „Ilirske Novine“ prate doduše opširno do sitnica rad Srba u kneževini, nu kako je taj rad bio ograničen samo na unutrašnje uredjenje i borbu, ostao je bez snažnijeh dojmova i na ovostrani naš narod, tako te se i ovdje politički rad ograničavao na srpsku vojvodinu i hrvatsku kraljevinu.

Ilirski nam je pokret ostavio tanke crte budućega razvoja narodne misli medju balkanskim Slavenima. Bugari ostaju u tami; i sami za sebe još nijesu bili ništa, dakle nijesu mogli pristupiti ni u kolo „ilirsko“. Slovenci se osjećali svom dušom uz pokret ilirski. Otkako je smjer njegov krenuo više prema jugu, a u književnosti nestalo s Kristijanovićem posljednjega

traga kajkavštini, nije sveza bila više tako jaka; već je bilo sigurno, da će Slovenci u književnosti stvoriti svoj ogranak, premda će ga neprestano usavršavati književnim jezikom Hrvata i Srba. Nu svijest o zajednici nije prestala, nego je stvorila svoju točku u političkom programu od g. 1848.: kad se proglasilo jedinstvo Hrvata i Srba, onda se izrekao i zahtjev, da se slovenski narod politički sjedini s Hrvatskom.

Hrvati i Srbi, kao jedan narod s jednim jezikom, sa dvije slobodne države, s najjačom prosvjetom i s najvećim brojem, onda su počinjali bivati središte južnoslovjenskih plemena. U kulturnom pogledu u jedinstvu književnoga jezika stvarali su i jedinstvo knjige i prosvjete. Svijest o narodnom jedinstvu širila se polagano, prekidano, pače uz borbu izmedju oba imena. Kako više poimanje naroda nije još prodrlo u širinu, kako su Srbi prije ilirskoga pokreta imali već svoj književni jezik, svoju malu književnost, i svoj mali politički program, što je sve bilo čuvarom i odrazom srpske svijesti, nijesu mogli da se oduševe za ime ilirsko. Razložio sam, kako su pitanje o imenu shvatali naši preporoditelji. Ne htjeti prihvatiti ilirsko ime značilo je, koliko ne prihvatiti ideju ilirsku, htjeti se otrgnuti od cjeline narodnoprosvjetne, koju to ime obilježava. Zato izlazi spor o imenu već u ilirsko doba na javu. Nu on nije mogao biti jačim od argumenata,što ih jedinstvu narodnomu podavalo jedinstvo „narečja, običaja, pjesme, domaćih uspomena, jednom rečju: više hiljadogodišnje narodnosti“; nije mogao oboriti razloga, što su ih za jedinstvo nametali jednaki

interesi. Zato je u jačoj i višoj svijesti narodnoj postajala ideja narodna sve tvrdjom, s tim više, što su u narodnu dušu dolazili viši pogledi, što se pred njom otvarala sve jasnije slika velikih zajedničkih zadataka. Svijest, ili da kažem, sadržaj svijesti, bio je u ovostranih Srba i Hrvata pogledom na isti jezik i isti položaj narodni u javnom životu isti, a postajao je dubljim i širim, kad se proširio pojam narodnih interesa. Zato svijest je jedinstva narodnoga mogla padati, spoticati se i zaustavljati o tjesnogrudnim prijeporima, ali nije mogla prestati živjeti u prosvijećenim umovima, koji su, kako veli Francuz Le Bon, sinteza narodnoga duha i narodnih sila.

Pod utjecanjem ideja zapadnoevropskih i ideje slavenske obrazovala se u nas misao narodne prosvjete, koja sa svojim demokratsko-narodnim značajem ima da okupi čitavi narod. Ideal prosvjetni i ideal narodni postaju po tome jedno isto, jer se ne može prosvjeta odijeliti od pojma naroda; jer se prosvjetni ideal ne može realizovati, ako se ne realizuje ideal narodni; jer su naroda prosvjeta i narod medju sobom kao uzrok i posljedica jedno drugomu; jer imaju iste osnove, iste elemente, iz kojih izviru: čitavi narodni život.

Tako nam ilirski pokret predaje dva velika ideala, medju sobom nerazdružno vezana: ideal narodnoga jedinstva Hrvata i Srba i ideal narodno-prosvjetni; tako nam naši preporoditelji ostaviše riječ: ako hoćete da budete svoji u čitavom svome narodnom životu, po prosvjetnom radu, organizovanom u svemu

narodu prodahnite se sviješću jedinstva, iz koje će se roditi sloboda duševna, moralna, a po njoj osloboditi narod.

Riječ ta treba da prodje u čitavi narod, da bude tijelom. Ta istovjetnost ideala prosvjetnoga sa narodnim idealom upućuje nas i na istovjetnost elemenata, koji su i u stvaranju narodnoga ideala sudjelovali. Osobitu je ovdje zadaću vršilo slavensko osjećanje.

Već je spomenuto, kako je u naših preporoditelja bila živa svijest ili bolje: osjećaj slavenski. Kako je ona sudjelovala kod stvaranja širokoga narodnoga ideala od Crnoga do Jadranskog mora, najbolje nam dokazuje ovo: „Ilirci" nijesu znali, kamo bi s Bugarima. Pribrajaju ih napokon Ilirima, jer po jeziku ne spadaju nijednomu od ostalih plemena slavenskih. Slavenska misao, koja je tražila, da se plemena slavenska po jeziku ujedine u narode, da budu snažni tvorci narodne slavenske prosvjete, uz narodnosnu je misao naših preporoditelja u pojam jednoga naroda uvrštavala sva plemena medju „adrianskim morem, Dunavom, Savom i Dravom do Skadra i Hema u Traciji i od ovuda do Cèrnoga mora". U tim su zemljama živjeli od prastarih doba „Iliri, pravi stari Slavjani", dakle su i danas sve te zemlje „slavjanoilirske". Prošlost i sadašnjost dokazuje, da je sav narod ovaj slavenski, dakle jedan narod, i da mora biti i danas ilirski, kako je bio od hiljadu godina, kad ne može da bude ruski, poljski i češki.

Medju Srbima živjela je misao slavenska snažno, osobito u vrijeme pokreta za oslobodjenje, kad su oči svoje upirali na „velikoga slavenskoga cara". Iz Rusije im je dolazila već u prošlom vijeku knjiga slavenska, na kojoj se radjala knjiga srpska, slavenosrpska". Što se oni pridružuju ilirskomu pokretu, čine to kao Slaveni slavenskim osjećajem potaknuti na slogu. „Ilir Sèrb iz Bačke" nazdravlja u „Danici" „Slogi Ilirskoj"; Iliri su složni, složna bratja, a Slavjani pravi".

Slavenska je svijest nalagala Hrvatu, Srbinu da bude Ilir", ona je odredjivala sadržaj narodne svijesti, na njoj se svijest narodna dizala jednako u Slovenaca, kao u Hrvata i Srba.

Još da u kratkim crtama pokažem, kako je na preporod ilirski djelovao pokret magjarski u ovom stoljeću.

Magjarski narod, kad je latinštinu zamijenio magjarskim jezikom, zamijenio je i riječ Hungarus s riječju Magjar. Iz toga se rodio spor sa svjema, koji toga prijevoda nijesu htjeli ni mogli da razumiju i prihvate.

Hrvatima su ga Magjari nametali već početkom ovoga stoljeća, kad narodnosni pokret nije još dopro do našega naroda.

Zato naši staleži i redovi u narodnosnim aspiracijama magjarskim gledaju povredu zajedničkoga ustava, odstup od 800 godišnjega saveza, pak protiv njih brane stare pravice i jezik latinski.

Kad je narodnosna „ilirska" misao stala prodirati u sve snošaje narodnoga života, morala je izbiti i

u političkim odnošajima s tim više, što ju je upravo s te strane bio led 800 godišnjih saveznika. Ona je u politički život donijela nove poglede. „Osamstogodišnja braća“ postaju sad našemu narodu ljudi tudji. Neki se Magjar tuži u „Szazadunku“ g. 1839. da se Hrvati „kano zaboravivši zaměnita prava, odnošenje i gradjansko stanje, koje ih već od stolětjah s nami tako uzko veže, od jezika našega odtudjuju“. „Je li moguće od tudjinstva se otudjivati“, pita urednik „Danice“ Ljudevit Gaj. Narodnosna misao postavlja odnošaje hrvatsko-ugarske na nove osnove.

Ipak nije izvela u njima preòkret u svjema konzekvencama. To se najbolje razbira iz tumačenja riječi „ilirizam“ i „kroatizam“. Magjari su Ilirima spočitavali, da široke svoje poglede narodne prenose na političko polje, da su politički Iliri. Evo kako se brane: „Mi smo u rodoslovnom smislu grana velikoga stabla Slavenskoga, koji se Iliri zovu . . .“ Ilirizam označuje dakle pojam etnički, a ne politički; „ilirizam slovnički je naš život duševni“. „Kroatizam s druge strane je život naš politički. U smislu konstitucionalnom mi smo Horvati. Zato velimo: da Bog poživi konstituciju ugarsku i horvatsku i narodnost našu ilirsku“. Kroatizam je samo politička misao, koja se strogo luči od ilirske misli narodne. Narod i država, narod i konstitucija, još se dijele.

Po tome se vidi, koliko je misao narodna duboko promijenila osjećaje i misli naroda našega, a kako još ipak nije bila dovoljna jaka, da izbije snažno

u svjema područjim narodnoga života; vidi se, kako je odmaknula sadašnjost od prošlosti, skrenula tok našega života sa stoljetne kolotečine i navratila ga na novu stazu.

Izmedju kroatizma i ilirizma postoji u doba ilirsko opreka nepovoljna po kroatizam. „Kroatizam je samo malena camera obscura proti onomu izgledu, kojega mi s našega visokoga města u istini uživamo".

Veze političke, što ih je kroatizam nametao, činile se našim preporoditeljima uske i oprečne ilirizmu, koji je stvarao veliku narodnu zajednicu; kroatizam je vezao s Magjarima, ilirizam sa srodnom jednokrvnom braćom. Po kroatizmu je dolazio pritisak magjarski; po ilirizmu su pritjecale nove sile.

Polagano se ipak iz jednoga i drugoga izvijala državna svijest. Magjari su nijekali političku individualnost Hrvatske i jasno izrekli, da Hrvatska ima da bude sastavni dio Ugarske. Time je bila povrijedjena politička sveza, o kojoj je postojala svijest, da je svezom dviju država, dvaju naroda; bila je povrijedjena narodna svijest, koja se na žaru narodne misli ilirske rasplamsala velikim plamenom.

Tuj je učinjen kompromis izmedju obaju načela: narodnoga ilirisma i političkoga hrvatizma, komu je posljedica politički program, kaki nam je ostavila god. 1848.

Osnovna su načela toga programa ista, što su kretala čitavim pokretom evropskim ovoga stoljeća, koja su se odrazila i u našem ilirskom pokretu.

Ne ću ih zato ponovno isticati, nego ću prenijeti manifest banske konferencije od g. 1848., da se vidi, kako je krasno i svježe ustajao naš narod na novi život.. Dne 5. lipnja 1848. god. izdao je sabor taj „manifest naroda hèrvatsko-slavonskog„ a priopćen je u Narodnim Novinama 15. srpnja iste godine. Ovaj nam manifest otkriva političke težnje, što su se razvile iz čitavoga misaonoga preokreta u ilirsko doba.

Podlogom mu je ideja narodnosna, kako se poimala u smislu jezičnom. Odatle zahtjev, da svaki narod u hapsburškoj monarhiji, koji govori jednim jezikom, bude i jedno državno tijelo; monarkija ima da bude federacija naroda. To su tražili i Česi, dok su Nijemci proglašivali „innigen Anschluss an Deutschland“, a Magjari vodili borbu za potpunu samostalnost Ugarske. Svi su se Slaveni u hapsburškoj monarkiji upirali, da ju sačuvaju od propasti, kojoj ju je privelo narodnosno pitanje. To je pokazao slavenski kongres g. 1848. u Zl. Pragu; to je izrekao Palacký u svome odgovoru njemačkomu saboru u Frankfurtu: kad ne bi bilo Austrije, mi bismo je morali stvoriti. Česi su se bojali velikoga njemačkoga carstva, a Hrvati i Srbi samostalne Ugarske, ili bolje apsolutnoga gospodstva magjarskoga u Hrvatskoj i Ugarskoj. Izvan monarkije nijesu imali gdje da se oslone, kao primj. Nijemci, trebalo je dakle održati Beč. Interesi slavenskih naroda i prijestolja potpuno su se dakle podudarali. Tako se i „panslavizam“, koji su Nijemci i Magjari kao neku tešku optužbu

podvaljivali Slavenima, pokazao te godine najnedužnijim austro-slavizmom. Istinito kaže Jelačić u saboru od 5. VI. 1848.: „Što se tiče sumnjičenja naših panslavističkih tendencija, to mi otvoreno izričemo, da se naše simpatije i sklonosti prema našim slavenskim suplemenicima protežu samo na narodè, a nikako na njihove vlade". U istinu su činili veliku nepravdu našim političarima od g. 1848. oni, koji su im podmetali makar kake antiaustrijske tendencije. Premda su bili svijesni, kako to kažu kralju u adresi od 11. maja iste godine, da „mi kao slobodan narod imamo svoje samoopredijeljenje", ipak se uz tu svijest ne javlja ni tračak „revolucijarnoga" duha. Zato se može držati iskrenim priznanje, što ga čini Šulek u „Nar. Novinama" (br. 101. g. 1848.): „I buduć da su sva ova plemena" (u monarkiji) „(kako stvari sada stoje) preslaba za ustrojenje nezavisnih dèržavah, zato će sklopiti medju sobom savez" itd.

U federaciji naroda austrijskih nazrijevaju naši političari jamstvo za opstanak našega naroda. Zato je rat protiv onih, koji su se od monarkije odcijepili, bio u prvom redu rat za opstanak narodni i za federativno ustrojstvo monarkije. Kako će izgledati monarkija, kad se provede u njoj narodno načelo, na to ne odgovaraju; ali kušaju označiti, kako bi imala od prilike izgledati Ugarska. „Južni Slovjeni (Hèrvato-Slavonci i Sèrblji), veli Šulek u spomenutom članku, stvorit će jedno tělo; Slovaci u sěvernoj Ugarskoj bit će drugo tělo, koje će po svoj prilici u těsnii savez stupiti s Českom i Moraviom; Magjari

bit će za sebe jedan narod; Rumunji takodjer, Němci, koji ponajviše u zapadnoj Ugarskoj stanuju, pridružit će se svojim suplemenikom u Austriji, kao i Rusini svojoj bratji u Galiciji ... To je zadaća našega rata s Magjari". Dok su dakle Hrvati i Srbi g. 1848. ratovali za provedenje narodnosnoga principa u korist svoje slavenske braće i svoju, protiv Magjara, koji su sa svojim krivo shvatanim, historijskim težnjama taj princip tlačili, nema valja da pametnoga čovjeka, koji će ih obijediti s reakcijonarstva.

U federativnoj monarhiji južni bi Slovjeni imali činiti jedno političko tijelo. Jedan jezik, jedan narod, jedna država: to je bila lozinka naših preporoditelja. „Buduć, da je to naravno, da se srodni puci priljubljuju", zato traže u saboru od 5. lipnja 1848. od kralja „da se i kraljevina dalmatinska, koja tako po starih zakonom ukrěpljenih pravah, kako takodjer po prisegi, koja se prigodom krunenja polaže, i po svečanih obećanjih vašega veličanstva cěloviti dio ovih kraljevinah sačinjava, ima se rečena kraljevina ... s ovima kraljevinami posve sjediniti, a ostale južnoslovjenske pokrajine velike cesarovine, kao što je novo uskèrnuvša sèrbska vojvodina ..., zatim dolnja Štajerska, Koruška, Kranjska, Istra i Gorica, da se u bližji savez sa ovimi kraljevinami metnu".

Pozabavit ćemo se ovdje nešto srpskom vojvodinom. Ona je opsezala: Srijem s granicom, Baranju, Bačku s bečejskim distriktom i bataljunom šajkaškim, Banat s granicom i kikindski distrikat. Dne 1. (13.) maja 1848. imenovali su Srbi Josifa Rajačića

patrijarhom, a Stefana Šupljikca vojvodom vojvodine srpske. „Ja se tvèrdo nadam i uzdam, piše Rajačić Jelačiću, da ćete se Vi i cèo hèrvatski narod ovomu dogadjaju iz svega srdca obradovati, i u toliko radostnie pozdraviti ga, u koliko Vam jà s jedne strane smělo obznaniti mogu, da on nije samo plemeniti porod probudjene narodne svèsti, nego je ujedno i najistinitii svědok istoričeskog novog života narodnoga, onoga života, koi će kadar biti sam sebi budućnost svoju osnovati — a s druge opet strane mogu Vas pouzdano uvěriti, da nemisli, niti namerava narod sèrbski s tim, što zabačena svoja prava iztražuje i u život uvodi, i najmanju kaku preponu napredovanju hèrvatskoga naroda na put metnuti, dapače sveto dèrži, da će ovim putem s hèrvatskim narodom zajedno kao brat s bratom velevažni svoj zadatak u pokolebanom ovom vrěmenu još lakše rěšiti. Po ovome sam i ja uvěren, da ćete, kako vi, tako i cèo slavni hèrvatski narod, videći, kakav duh iz ovih naših dogadjajah, i kako ozbiljski govori, ne samo pokazane ove znake obnovljena života našega svesèrdno odobriti, nego ćete nam, k jednoj cěli s vama težećim, gděgod budu okolnosti iziskivale, junački i bratski i u pomoć priteći“ („Nar. Novine“ g. 1848. br. 50). „Novouskèrnuvša“ vojvodina bila je u istinu pozdravljena s iskrenim oduševljenjem.

Po narodnom načelu i po zajedničkoj pogibli, bila je prirodni saveznik Hrvatskoj. Zato sabor hrvatski, pred koji su izneseni zahtjevi naroda srpskoga priznaje: „sve želje srpskoga naroda za svoje, pa će zato

nastojati, da ih pred prestoljem nj. vel. kao i svagdje drugdje podupire i realizuje"; zato on u svojoj predstavci na nadvojvodu Ivana, posrednika izmedju Hrvatske i Magjara g. 1848. stavlja kao jedan uvjet za „mirno izravnanje, ako je ono izmedju nas i Magjara u opće moguće" i to: da nadvojvoda svoje posredovanje protegne i na zahtjeve Srba, „jer mi s njima činimo jedan isti narod, pa se ne ćemo nikakom silom svijeta dati od njih odijeliti". Članak VII. sabora od 15. lipnja 1848. uglavljuje, da srpska vojvodina ima s Hrvatskom stupiti „u uži politički, na osnovu slobode i potpune ravnopravnosti osnovani savez, koji bi srpsku vojvodinu i trojednu kraljevinu sjedinjivao u jedno čvrsto političko tijelo".

„Pitat će koi legalista, piše Šulek, koji sve važnije političke dogadjaje tumači, koim pravom naměravate se sdružiti sa Sèrblji pod ugarskom krunom živećimi? Istim, kojim se sad Italia udruživa, kojim se Němačka skapča, kojim se Erdelj s Ugarskom sjedinjuje — pravom naravnim. U ostalom mi s ovim sdruženjem ne naměravamo odcěpiti se od Ugarske krune, koja je slavjanska dakle naša, mi želimo time uvesti i u Ugarsku 4. članak austrijske konštitucije — neoskvèrnjivosti narodnosti". („Nar. Nov." br. 47. g. 1848.) Savez taj s vojvodinom zamišljali su ovako: vojvodina bi imala svoju administraciju, a na saboru trojedne kraljevine i vojvodine zajedničku legislaturu.

Dvoje je bilo na smetnji tomu savezu: što je vojvodina zasezala u politički teritorij Hrvatske i što je trebalo odrediti snošaj srpskoga vojvode prema

banu. Kad bi se vrhovna vlast podijelila izmedju bana i vojvode, rekao je Metel Ožegović, zapali bismo u još veću nesreću od ove sadašnje. Saborski odbor za izravnanje s Ugarskom napokon je odredio, da se Srijem s vojničkom granicom ima prepustiti vojvodi na upravu, čim se vojvodina osnuje. — Osnutak srpske vojvodine na političkom teritoriju Hrvatske i Ugarske, pak zahtjev, da ona s Hrvatskom i Slovenijom čini jedno političko tijelo, njihova borba protiv Ugarske i težnja za federalističkim ustrojstvom monarhije na osnovu narodnom: to nam pokazuje, kako su naši političari god. 1848 držali, da unutar monarhije ima svaki narod pravo bez obzira na ikakve granice osim jezičnih, narodnosnih, da traži u ime vječnoga prirodnoga prava svoje ujedinjenje i slobodu, kao prve uvjete za rad i napredak u duhu humaniteta. To nam pokazuje, da su oni priznali narodno načelo kao državotvornu silu.

II.

To su bile od prilike ideje, što su pokretale ilirski pokret. Od njih je en gros bio sastavljen „duh vremena“, na koji se naši preporoditelji rado pozivaju, pak je njihov zadah probijao zrak i nad našim narodom, koji je u svojim višim redovima kroz stotine godina bivao prožman uplivima sa zapada.

Tako je i misaoni pokret ovoga stoljeća po starim vrelima prodirao do našega naroda, i besvijesno, zato i dosta nejasno sjedao da vlada našim mišljenjem. Zato je i prevrat, što ga je u našim pogledima izveo,

bio više dio općega prevrata zapadnoga, nego li svijesno spontano djelo narodno. Jer trebalo je kritike tudjih misaonih smjerova, da budu svijesno primani, a za kritiku viši stupanj prosvjete od onoga, što ga je zapadna revolucija medju nama nalazila. Te je prosvjete u višim slojevima bilo toliko, koliko je dostajalo za kaki taki prihvat; o kritici nema ni govora. Što je pokret uspio i donio nam začetke novoga života, to se ima pripisati samomu karakteru pokreta, koji je sezao u dubinu naroda, i narodnomu nagonu, koji je po njemu dolazio do utjecaja.

Ideje našega narodnoga preporoda prihvatile se mlade, narodne duše i stajale poput čarobnih slika pred očima naroda našega.

Kad je narod trebao da kuša muke života, da u srazu raznih interesa osjeti težinu i gorčinu životne borbe: onda je životna zbilja u ime narodnoga opstanka tražila, da se ideje, koje odredjuju smjer narodnomu mišljenju i djelovanju, stave pod nož prosudjivanja. One prestaju da budu vjerovanje, jer moraju da postanu svijesno uvjerenje i po tome temelj daljnjemu razvoju. Zato se u opće ne smije braniti kritika nijednoga općega („vladajućega“) smjera u narodu. U tome se prijelazu od vjerovanja do uvjerenja, koji se obično označava riječju kriza, radja i reakcija protiv ideja, koje su izgubile apsolutnu, despotsku vlast nad dušama i time dale priliku da oprečni nazori, potisnuti u zadak, opet izbiju na javu. Tako se radja borba, obično strasna i ogavna, vodjena najodurnijim sredstvima, jer se u tu borbu

miješaju svi elementi, koji bilo s niskosti svojega intelektualnoga i moralnoga osnova, bilo s kojih inih razloga ne mogoše i ne htjedoše shvatiti ni osjetiti uzvišenih misli svojega vremena i svojega naroda. Možebiti, te radi slabe prosvjete i snage narodne, uz tudje uplive uspije reakcija, koja vladajući niskim strastima može da pokreće neprosvijećenu masu; nu one će ideje svakako pobijediti, ako ima u narodu toliko zdravoga razuma, da ih shvati i toliko snage, da ih obrani.

Osnovne misli našega preporoda, koje su postale misli-vodilje našega života, morale su pretrpjeti isti proces.

Apsolutizam, koji je bio u cijeloj Evropi, dakle i u nas, reakcija naprednomu pokretu, po našem je mišljenju pomagao tomu procesu. On, koji je strahom napunio i slobodnija srca, u bojazljivi šapat pretvorio odvažnu riječ, sumnjom ispunio prijateljske kuće, skepsom ubijao poletne nade, i učinio, da se čovjek bojao same svoje slobodne misli, on je stvorio u dušama situaciju, koja je radjala rezignacijom, razmišljanjem i hladnijim, dubljim prosudjivanjem ideja, uz koje su ljudi vezali sami sebe i život svojega naroda. Bilo je doba, kad neslomivi dusi nijesu bili prisiljeni, da svoju snagu razbijaju u stotine sitnica, nego da u tihoj samoći razmišljaju i prosudjuju i da se skupljaju sami u sebi. Iza apsolutizma, dakle u 10 godina, ideali našega preporoda izbijaju snagom, ne slabijom, pače jačom, jer postaju bistriji i konkretniji.

I nigdje u Evropi nije apsolutizam uništio pokreta, protiv kojega je bio naperen.

Zato mislimo, da je apsolutizam bio samo jedna, recimo, negativna faza razvoja, možebiti i nužna prema naglom napretku, kojim smo pokročili.

Kad su se ideje ilirskoga pokreta i čitavoga našega narodnoga preporoda zaustavile pred silom apsolutističkom i skučile pod težinom reakcionoga sistema, onda je trebalo ispitivati njihovu vrijednost po narodni život, njihove osnove i konzekvencije, svesti ih u sistem, strogi i logični i tako učiniti programom sistematskoga narodnoga rada, pod kojim će se okupiti sav narod.

Pokušat ćemo da pokažemo, kako je to učinio Rački. Tu je od važnosti, da ponajprije u kratko iznesemo njegove opće poglede na svijet i čovječanstvo.

Humanita mu je cilj svih nastojanja i težnja ljudskih. Da se svi ljudi približe najvišemu biću duhovnomu: to je svrha svega duhovnoga života. Tu imaju da sudjeluju jednako svi ljudi i svi narodi. Zato nema ili ne smije biti privilegovanih naroda s privilegovanom prosvjetom, jer svi su jednako zvani, da prosvjetom, niklom iz „jedne vječite mudrosti“, k toj vječitoj mudrosti koracaju. Zato mu humanita s jedne strane znači savez svih naroda u prosvjetnom radu, a s druge strane etičko i intelektualno usavršivanje pojedinca u smislu etičkoga ideala, koji je postavilo kršćanstvo.

Čovječanstvo, kao duhovni tvor božanstva, ima dakle jednu konačnu svrhu, koja se postizava jednom

prosvjetom. Zato je prosvjeta „u svako vrieme, u svih naroda u bitnosti istovjetna, a različita samo u obliku i vanjskom pojavu, prema razlikosti naroda pozvanih, da u ono vrieme njezin stieg podignu“. U unutrašnjosti vlada jedan jedinstveni, svemirni duh, koji spaja narode u duhovno jedinstvo. Po tome je čovječanstvo u svojoj unutrašnjosti, po svojem zadatku i svrsi jedan organizam. Ovo svemirsko poimanje čovječanstva i njegove prosvjete nalazimo i u doba ilirsko.

Vodič je k idealu čovječanstva um, kao apsolutni princip u duhovnom svijetu, kao ravnalac čovječje volje. U umnom razvoju stoji razvoj čovječanstva, u umnoj snagi spoznaja etičkih ideja; slobodna volja po tome je organ uma, htjeti se može samo ono, što se zna; odatle i zahtjev slobode za svako umno biće, a to je svaki čovjek, kao stvor božjega duha i svaki narod. Sloboda je čovječja i narodna zahtjev njegova bića kao umnoga stvora, zahtjev vječnoga uma, zahtjev etičke odgovornosti.

Jer vječni um — Providnost — mora dovoditi do vječne istine, vječne pravice, dakle do etičkoga cilja, za kojim teži čovječanstvo, ni sloboda ne može, ravnana umom, trajno griješiti protiv etičkih ideja. „Sloboda, samosvojnost na polju duševnoga rada može kadšto zabluditi, nu i zabluda će naći svoj korektiv u slobodi, samosvojnosti“ veli Rački. U čemu dakle stoji sloboda? „Prava sloboda obseže cieloga čovjeka, njegove misli i njih očitovanja riečju i pismom, njegov odnošaj naprama vrhunaravnom svietu (sloboda vjero-

zakona), naprama njegovim sugradjanom (ravnopravnost), usadjenu mu druževnost u zajedničke svrhe, (sloboda udruživanja), prirodjeno mu pravo samoodluke u poslovih sukromnih i javnih tičućih se njegove osobe i imetka". Iz principa čistoga vječnoga uma izvodi se princip unutrašnje slobode, kao bitnoga uvjeta etičke ubrojivosti, princip vjerske tolerancije i vjerozakonske slobode, gradjanske jednakosti, narodne ravnopravnosti i potpune individualne slobode.

Sloboda, kao organ uma, postaje principom svega uredjenja ljudskih snošaja, na njoj se osnivaju ljudski i medjunarodni odnošaji. Unutrašnja sloboda duševna radja i izvanju. „Do slobode ćemo doći: neka hrvatski narod usvoji kod kuće slobodoumna načela u svih granah državnoga života: onda mu se ne treba bojati, da će sloboda propasti, jer ga podupira sav izobraženi sviet, neizuzam Ugarske".

Po svome mišljenju Rački je bio slobodouman skroz na kroz. S tim filozofskim nazorima, prenesenim na pojam naroda, stoji u svezi teorija umnoga prirodnoga prava narodnoga, uz koju pristaje Rački. Kako ta teorija u ovome stoljeću ima veliki zamašaj, reći ćemo o njoj dvije riječi.

Teorija je prirodnoga prava stara, a pomladila se i proširila po humanizmu, koji je bio u opće nastojanje oko prirodne, na naravnom čovjeku osnovane kulture, koja je imala da zamijeni kulturu grčku i rimsku s tipovima historijskim. U 18. se stoljeću prirodno pravo proteglo ne samo na krug politički i socijalni, nego i na filozofski, vjerski, znanstveni i

umjetnički itd. Kako je pak pojam naroda zadobio šire značenje, te je obuzimao sve grane narodnoga života, to se i za čitavi narod kao prirodni organizam obrazovao pojam prirodnoga prava narodnoga. Tako se narod kao prirodni organ čovječanstva i nosilac nekoga prirodnoga prava počeo stavljati u opreku s historijskom državom, koja je umjetni organ, a prirodno pravo narodno s historijskim pravom državnim.

Na osnovu toga mijenja se i pojam države, koja postaje prirodnim organom narodnim, koja je narod sam.

Sad dakako nastaje pitanje: što je narod? Vidjeli smo, kako su na to odgovarali naši preporoditelji. Da vidimo, kako odgovara Rački: „Skup ljudi jednoga jezika, jednih običaja, jednoga životnoga oblika, postaje narodom u pravom značenju rieči, kada doraste do sviesti svojega duhovnoga jedinstva, kada se osjeća jednim". Dva su elementa prema tomu bitna u pojmu naroda: izvanjska obilježja (jezik, običaji, životni oblik itd.), koja nijesu slučajne tvorine, nego produkat nekoga jedinstvenoga, osebitoga, unutrašnjega života i razvoja, odraz jedinstvene narodne duše; drugi je elemenat svijest, koja se radja u skupu ljudi istih vanjskih obilježja spoznajom zajedničkoga unutrašnjega života i zajedničkim radom.

Po tome su zajednička obilježja, koja čine neki skup ljudi različnim od ostalih, jedini kriterij za oznaku nekoga naroda; svijest je pak narodna onda potpuna i u istinu narodna, kad postoji u svih ljudi

jednoga jezika, jednih običaja itd., kad je djelom čitave narodne duše. Zato svijest u jednom dijelu naroda ne može biti po svome sadržaju svijest narodna, a po tom ni onaj dio naroda ne može biti narodom; tek kad svi dijelovi naroda u etnografskom značenju stvore neku zajedničku svijest, onda je ta svijest sviješću narodnom, onda postaje narod od pojava etnografskoga viši, sastavljeniji pojam etički.

Svijest narodna nije ništa, što bi svakako postojalo od prirode u narodu, kao što ni narod „u pravom značenju" nije čista tvorevina prirodna. Jedno je i drugo produkat razvoja, u kojem sudjeluju razni utjecaji. Inače se ne bi moglo tumačiti, kako primjerice narodi talijanski i njemački, koji su u etnografskom pogledu stotine godina bili jedno, tek u 19. stoljeću stvaraju svoje državne zajednice. Svijest narodna je svijest svijesti pojedinaca, koji su, prosvijećena uma, slijedeći zakon društvenosti, a ograničujući ga na ljude, koji govore istim jezikom, žive istim običajima, imaju istu ćud, dakle iste životne potrebe i težnje, svoju ličnu svijest umjeli razviti u društvenu, narodnu, kako su i svoju osobnu ličnost umjeli razviti do ličnosti društvene.

Takova je svijest u prvome redu produkat nekoga stepena prosvjetnoga, koji je u životu narodnom jednostavne misli i osjećaje razvio do sastavljenih, narodnu snagu razdijelio u razne smjerove, podvrgnute stalnim zakonima, koji ih ujedinjuju, sav narodni rad učinio složitijim, čitavi narod učinio „živim organizmom, kako veli Rački, koji se razvija iz sebe

i u sebi sredstvom svojih vlastitih sila, a ne kakovim priljepljivanjem iz vana". Taj se proces ovršuje polagano, tako polagano, kako se polagano širi prosvjeta po narodu.

Ne smije se narodna svijest da zamijeni sa časovitom pojavom, koju vidimo, kad se, u času snažnih sudara i silnih dojmova, narod kao nekom elementarnom unutrašnjom silom uzdigne do visokoga osjećaja zajednice. U onome času ima narod karakter psihološke gomile, koja može da stvori velikih djela, ali ne može da stvara djela trajnih, što je rad uredjenoga organizma.

Narodna je svijest djelo narodnoga duha, koji je sam sebe upoznao. Kako stoji u bivstvu samoga duha, da ima svoje zakone, tako ih ima i duh narodni. Narodni duh: to su potrebe, misli, težnje, ćud, što se na osnovu istih prirodnih osebina i utjecaja stvaraju u narodu. Što je u njima zajedničko kroz sav život narodni: to čini osnovne, životne ideje narodne: one su — da tako kažemo — zakoni narodnoga duha.

Svijest zakone pozna, ipak ih i provodi: život, to jest rad svijesnoga naroda — „živoga organizma" — neprestano je i sistematično stvaranje na osnovu životnih ideja narodnih.

Svjema vanjskim oblicima života svijesnoga naroda tvorac je narod sam. Izdjelan unutrašnjim organizovanim radom narodnih ljudi, eo ipso u izvanjem svijetu fiksira svoju unutrašnjost, sam sebe. Svaka narodna tvorba dio je njega samoga. Tu se ne pita

za slobodu: ona je sadržana u samome organizmu; on slobodu radja i čuva ; prosvjeta, — sav duševni život — njegovo je djelo; pravo stvara on sam, a „propada mu onda, kad ga nestane iz narodne svijesti“ (Rački); samostalni, organizovani rad traži i stvara samostalnu državu.

Tako se na osnovu humanitne filozofije i umnoga, prirodnoga prava razvio pojam naroda: narodno načelo.

Već smo vidjeli, kako je u ime ideje prosvjetne Rački zahtijevao slobodu narodnu i izvodio sposobnost i pravo prosvjetnoga rada za svaki narod. „Svaki narod, pod njekimi okolnostmi, jest u stanju doviti se prosvjete, razvitka i napretka“, dakle i svaki ima pravo i slobodu u takom radu. „Ne vjerujemo ni u tjelesno ni u duševno robovanje bud pojedinca bud naroda“, s tom idejom počinje svoj govor u prvoj sjednici akademijskoj. Odatle i zahtjev narodne ravnopravnosti.

Ista je prava izvodio iz teorije prirodnoga prava, koju prihvaća, a s njome i „pitanje narodnosti“.

Zato priznaje narodima pravo samoopredijeljenja i prati sa simpatijom pokret njemački i talijanski, uvjeren, da će pobijediti. „Tko nije sliep, mora uvidjeti, da je u sadanje doba pitanje narodnosti u svih političkih kombinacijah od tolika zamašaja i upliva, te ga nijedan državnik ne smije prezreti. Ovo je pitanje preobrazilo srce Europe, razkomadanu Njemačku, preobrazit će jamačno do skora i balkanski poluotok. Državnici, koji bez obzira na ovo pitanje

snuju svoje osnove na historičkom pravu, ter ga silom protiskuju ondje, gdje je s pitanjem narodnosti u sukobu, spadaju u staru školu prošlosti, vojuju proti sadašnjosti, neimaju nikakove budućnosti. Oni mogu osoviti svoju zgradu na prividno čvrstom temelju, ali će im prvi potres 'srušiti sav trud".

Iz narodnoga načela izlazi, da prosvjeta ima da bude narodna. U „smjesi naroda", koji svi idu za istim ciljem: za prosvjetom, narodna je individualnost izražena u narodnoj prosvjeti. Zato se prosvjeta, da bude u istinu narodna, treba da osniva na elementima, koji čine narodnu individualnost. Tako se pomalja zadaća, da se ispita duša narodna, da se prodre u smisao narodnih tvorevina, da se narodna individualnost spozna. Taj prosvjetni rad nema se dakako ograničavati na državne granice, koje nijesu ujedno i narodne, nego se u ime prosvjete, koja je konačni zadatak narodni, te granice prelaze. Svuda, gdje vlada jedna narodna individualnost, treba da vlada i jedna narodna prosvjeta.

Prosvjeta je postala jednim osnovom naroda, jer se iz nje radja narodna svijest, koja je dakle prosvjetom i uvjetovana. Da svijest bude istiniti izražaj i odraz narodnoga duha, i prosvjeta mora da bude živi dio narodne duše; treba da iz nje nikne, da u njoj ima svoje klice, da se iz nje razvija, da živi narodnim životom. Prosvjeta čovjeku i narodu pokazuje njegove zadatke u svijetu, tumači mu smisao njegova života; prosvijećen čovjek ima svijest o svome „ja", o svojim dužnostima i pravima; prosvijećen

narod biva svijestan o svojim pravima i dužnostima, kad mu prosvjeta njegova daje pravi predmet njegove svijesti, kad je prosvjeta narodna. Osjećaji, misli, težnje i potrebe narodne: sve se to ima odražavati u narodnoj prosvjeti, da narod bude svijestan. Bez narodne prosvjete nema narodne svijesti, nema naroda.

Po tome postaju narodne umotvorine, narodni duh izvorom, a narodni jezik sredstvom narodne prosvjete. Odatle kategorički imperativ, da se narod proučava. Znanost, koja ima da ispita osebine naroda u svjema granama njegova života, znanost narodna postaje jednim od najvažnijih narodnih nastojanja. Tako je logički iz pojma naroda i jasno iz njegova zadatka odredjen smisao rečenice, koja se toliko puta ponavlja: danas nije doba mača, nego pera, jer danas stvara narode duh, a ne mač.

Znanost narodna: to je teza, kojom se mnogo puta bavi Rački. „Znanost je „dah duše narodne“ — veli on — ona je u našem vieku svagdje narodna. Ona se obazire prije svega na potrebe i probitke zemlje, u kojoj se obradjuje, i naroda, kojega pripomaže odgajati. Ona s težnjama naroda koraca ili ih predvodi ili oplemenjuje. Ona si usvaja volju naroda, te ju ostalomu svietu zagovara ili tumači . . . Gdje čovjek nauke sa svojim narodom ne živi jednim životom, gdje mu uman rad nije u skladu s težnjami naroda, ili gdje ovaj rad je u nesuglasju s djeli naučnimi: ondje je ili ona učenost samo prividna ili stoji u službi sebičnosti“. „Znanost traži svakomu

pojavu bliži i skrajni uzrok, svakoj tvrdnji pravi razlog, služila se indukcijom ili dedukcijom, svadja sve na načela. Tako postupa izpitujući prirodu i duh, zemlju i narod, narodni život u prošlosti i sadašnjosti. Izpitujući narodni život nalazi zakone, po kojih se razvijao i razvija, uzroke i razloge, s kojih je čil bio ili propadao, pak mu odredjuje i liek za bolest, okrepu za slabost. Odavle ćete naći kod svih prosvietljenih naroda, da je znanost mnogo sudjelovala oko probudjenja njihova na nov život i oko ujedinjivanja sudbinom raztrganih uda njihovih".

Znanost postaje po tom živim dijelom narodnoga života; ona ima da sudjeluje svagdje u narodnom radu, koji se osniva na stalnim zakonima; ona ima da ispituje narodne tvorbe, da zadje u ono neprestano vibriranje, kojim dršću narodne žilice, da nadje te zakone narodnoga razvoja. Taj je zadatak znanosti u narodnome životu sasvim jasan po općem filozofskom stajalištu Račkoga, koje je priznavalo u svijetu duh s njegovim neumoljivim i logičnim zakonima.

I opću narodnu prosvjetu treba dakle povjeriti narodnoj znanosti; ona će joj dati osnove i sadržaj, izvadjene iz naroda samoga.

Iz toga niče veliki rad, koji ispituje sve pojave narodnoga duha, svodi ih na osnovna načela i tako označuje odredjeni put narodnomu napretku; iz toga slijedi, da samo prava, u istinu narodna prosvjeta, koja je iz naroda nikla, pa se s njime i razvija, koja je s njim organički vezana, tomu napretku služi. Tudja

prosvjeta predstavlja tudji duh, a kad ju koji narod prihvaća, priznaje time slabost svojega duha. Nasuprot, gdje je narod prosvjetom svezan, nalazi u njoj najjaču potkrepu samomu sebi. Jer narodna prosvjeta, u pravom smislu riječi: narodna, dokaz je živoga, tvornoga narodnoga duha, koji u prosvjeti svoj izražaj nalazi; dakle prosvjetom narodi živu.

Tako je narodni rad istavljen u prvome redu kao rad prosvjetni i to u dva značenja: prosvjeta je uvjet narodnoga života, a ona je i cilj narodnoga rada. „Narodi, politički raztrgani i zavisni od tudjinacah, neimaju se plašiti za svoj obstanak i razvitak, kada su moralno, imenito putem knjige sjedinjeni . . . kad dišu jednim duhom, jednim životom u jednoj narodnoj knjizi“ (Rački).

Jednom se narodnom prosvjetom narod veže u jednu svijesnu osobu; u takoj prosvjeti i na njoj podignutoj narodnoj svijesti stoji narodno jedinstvo; u narodnoj prosvjeti i svijesti, izvor je narodne snage i narodne slobode. Ako pozivom na prosvjetu i prirodno pravo svakomu narodu pripada sloboda, de facto ju stječe samo narod prosvijetljen i svijestan, koji je sav svoj unutrašnji život ispunio, da tako kažem, sa samim sobom, koji je u svem svom životu i radu, mišljenju i osjećanju sjedinjen i oplemenjen jednom, svojom prosvjetom. koja čini da on postoji, da živi, da bude jednim faktorom, koji se ne da ni uništiti ni podjarmiti.

Narodno načelo traži i jednu narodnu državu. To slijedi iz prirodnoga prava narodnoga i iz zadatka naroda.

Narodna individualnost, izražena u narodnoj svijesti, traži svoj izražaj i u jednoj narodnoj državi. Narod, kao živi organizam, koji ima prirodno pravo na svoj opstanak, na svoj razvoj, na svoju slobodu i samostalnost, koji ima prirodno pravo na svoje samoopredijeljenje, u kome leži sva njegova snaga i sva vlast nad njim samim, ima po tome već u sebi sva atributa za samostalnu državu, pak ju po istom prirodnom pravu i stvara.

Pojam se države pod utjecajem narodnoga prirodnoga prava promijenio. Država historijska nije davala narodu u današnjem smislu nikakih prava. Narodom su bili u prijašnjim državnim tvorbama samo neki slojevi, kojim su pripadala sva politička prava. Kako se na osnovu prirodnoga prava čovječjega izjednačili svi slojevi, a pojam naroda osim političkoga dobio nove oznake, prelaze politička prava na cio narod, koji zamjenjuje privilegovane staleže, i sam postaje državom.

Državne tvorbe postale su prirodnim narodnim tvorbama, u kojima je izražena u vanjskom svijetu narodna individualnost i narodni suverenitet.

Država, kao prirodna tvorevina narodnoga organizma, jest dio narodne organizacije, koja ima da služi narodnim potrebama i svrhama. Zato mora postojati unutrašnji sklad izmedju narodnoga bića i državnoga uredjenja; država kao vanjska manifestacija narodnoga organizma, mora nositi i njegova obilježja.

Pojam naroda mijenja svrhu državnu, pak čini državu sredstvom, kojim narod ima da postigne svoje više svrhe.

Kako je pak narod u prvome redu pozvan na rad prosvjetni, država ima da bude sredstvom toga rada; samostalnost državna potporom samostalnosti prosvjetnoj. Teško će jedna država s više naroda toj zadaći moći da zadovoljava. Prosvijetljeni su narodi tako izrazite individualnosti, da mora osobita priroda položaja i zajedničkih interesa natkriljivati njihove posebne svrhe, da bi opstanak take države imao svoj raison d' être. Narod sa svojim prosvjetnim, ekonomnim itd. težnjama i potrebama treba i svoju državu, koja će ih moći realizovati. Dakle i iz zadatka narodnoga: da čuva sam sebe sa svim svojim bićem, koje mora usavršavati i unapredjivati, i iz konačne svrhe njegove izlazi zahtjev narodne države.

Tako shvata pojam države i njezine zadaće i Rački. „Po pravom državničtvu, veli, forme državne imaju se ravnati po životu naroda, a ne obratno". Živi narod stvara državu, „koja je živi organizam, kao što je i narod, koji državu sačinjava". Zato „narodna individualnost djeluje u razvitak naroda, pa kroz to u njegov državni život". Sve „političke i administrativne institucije imaju odgovarati potrebama i naravi narodnoj; one izviru iz narodnoga bića, prešle su narodu u krv".

Kad uzmemo na um, kako je Rački simpatično pratio pokret talijanski i njemački, koji se sav osnivao na prirodnom pravu, koje je „tako osobe, kao naroda, starije i preče od pisanoga", kako iz toga pokreta neprestano vadi nauku i nadu za bolju

narodnu budućnost, onda ćemo vidjeti, kako je Rački shvatio „pitanje narodnosti“ duboko u sve konzekvence, koje su katkad ostale sakrivene za naše prve preporoditelje.

Još moramo dodati tomu nekoliko dokaza, što ih nalazimo u nazorima Račkoga o narodnoj politici u opće.

Jer se narodni život osniva na nekim stalnim zakonima, jer je narod živi organizam, koji ima svoj razvoj, jer je država jedan dio toga organizma „organizam najvišji i najmudriji“: to politika narodna nije umjetnost, koja bi se učila iza kulisa diplomatskih i kombinovala iz raznih vijesti političkih novina, nego je nauka, kojoj je zadaća, da ispita zakone narodnoga života, da prouči narodni organizam, da tako pripravi pute daljnjemu narodnomu razvoju. Političari nijesu šahiste, da se igraju figurama, nego ljudi najprosvjetljeniji u narodu, koji poznaju smisao narodne prošlosti, a shvataju sve težnje i potrebe narodne u sadašnjosti, koji imaju stalne, na poznavanju narodne duše osnovane nazore o zadatku, o snazi i o volji narodnoj. „Zadatak dakle mudroga državnika ne može biti ini, van da taj organizam uči i prouči, da nad njim bdije, pa da ga podupire u njegovu naravnom razvitku. To je u obće zadatak svake vlade“. Nije zadaća političara, da narodni život svrne na nove putove, jer narod nije makina; on ne može da stvara zakone narodnoga razvoja, nego tek da ih proučava. „Svaka dakle vlada i svaki državnik pri svakom svojem koraku ima paziti na narodnu

i historičnu individualnost dotične države, kojom upravlja; pa ima se po njoj vladati, a ne ona po njegovih subjektivnih nazorih i teorijah". —

Ovo nekoliko općih misli Račkoga bit će dovoljno, da nam bude provodičem u razmatranju, koje smo uzeli za svoj zadatak. Vidimo, da su te misli odredjenije, pozitivnije i logičnije provedene od onih, što smo ih nalazili u doba ilirsko. Dok su primj. naši preporoditelji narod poimali ponajpače u smislu jezičnom, pak po tome i podavali jeziku narodnom najveću važnost, Rački nam donosi definiciju toga pojma, u kojoj je sadržan njegov najbitniji elemenat: svijest, volja narodna. Odatle i njegovo dublje i šire poimanje naroda, njegovih osnova, prava i zadataka. —

Prije nego što pokažemo, kako je ta opća načela Rački primijenio našemu narodu, treba da ocrtamo još jednu njegovu stranu, koja je snažno utjecala na njegove poglede o našem narodnom zadatku i radu. Rački je bio odlučni Slavenofil, jedan od najodlučnijih i najizrazitijih u narodu hrvatskom ili srpskom.

Slavenska je misao u Račkoga u prvome redu misao kulturna, kako ju je donio k nama preporod ilirski i kako su je u glavnome shvatali i sami učitelji slavenofilski. Pošto smo se tom mišlju već opširnije pozabavili, prikazat ćemo njegovo mišljenje samo u kratko.

Mislimo da možemo reći, da je Rački u tome pitanju usvojio u opće teoriju ruskih Slavenofila, ponaj-

pače pravoga utemeljitelja slavenofilske nauke, Danilevskoga, teoriju kulturno-historijskih tipova.

„Kao što narod, veli Rački u svom govoru o sveučilištu, imade svoj fizični tip, koji se u cielom njegovom životu vanjskim načinom izrazuje, tako i čovjeku daje nauk posebni tip. Stoga se govori o civilizaciah raznih: o civilizaciji indijskoj, egipćanskoj, grčkoj, rimskoj, a u novije doba o romanskoj i germanskoj. Veliko pleme (misli: slavensko) ima osnovati svoju civilizaciju, koja će upravo tako svoj tip imati imati, kao što romanska i germanska". Dakle: prema kulturno-historijskim tipovima romanskomu i germanskomu imaju Slaveni da stvore posebni slavenski kulturni tip. Osnov mu ima biti narodna individualnost slavenska, koja je od različita romanske i germanske. Tip slavenski postoji, ali nije razvit. Znamenita je tuj izreka, što ju je Rački napisao, iza kako je poznavajući slavenski svijet iz knjige, proputovao sve slavenske zemlje. „Sve, kaže, što je kod Slovjena pučko, podsjeća na zajednički izvor". Izreka nije nova. Ali kad znamo, da su baš ruski slavenofili istakli „mužika" kao čuvara pravoga narodnoga duha, kad se sjetimo, gdje je Rački u opće tražio izvore narodnoj prosvjeti (a to će se kasnije još više istaći), onda možemo i zaključiti, gdje je on vidio pravi, realni izvor jedinstvenoj slavenskoj prosvjeti.

Samostalnim narodnim razvojem pojedinih naroda slavenskih, slavenska će se individualnost razviti i ustaliti. Jaka i izražita po svome značaju, ople-

menjena prosvjetnim radom, iznijet će nova načela prosvjetna i moralna. Slavenski će svijet tako u budućnosti tvoriti svoj posebni kulturni svijet; „narodi slovjenski sami će za sebe obradjivati polje znanosti, sami će si prema svojemu biću i duhu stvarati društvene tvorbe", „prije ili poslie sliti će se u organičko jedinstvo".

Pogled na položaj i snagu pojedinih slavenskih naroda označivao mu je dakako Rusiju kao najsnažniji elemenat u tome novome svijetu. Ta ona je već i prva iznijela prve početke na tom polju.

Oko nje se imaju da okupe u tome radu ostali slavenski narodi, jer po svome etnografskom karakteru i po svome narodnome duhu ne pripadaju zapadnoj sferi.

Na tome se temelji i zajednica interesa slavenskih naroda u opće, jer je prosvjeta najuže svezana s narodom.

Da bi se očuvali od tudjinskoga upliva i sačuvali čistoću svoje narodne duše, a tako i svoju slobodu i samostalnost, pozvani su da svojim radom sudjeluju u stvaranju slavenske prosvjete. Tim će dobiti ponajprije snažnu protutežu prema tudjinstvu, a u novom tipu moći će kao organski ali samostalni dijelovi da ustale i osiguraju svoje narodno biće. Razviti tip slavenski oštro će se lučiti od romanskoga i germanskoga.

„Slavenska uzajamnost" dobija sad odredjenu sadržinu. Sav život naroda slavenskih: misli, osjećaji, težnje imaju da budu u pojedinih naroda slavenske, a

ne njemačke, talijanske, gdjegdje i francuske. Knjiga u istinu slavenska imala bi da istisne knjigu tudjinsku tako, da bi za narodnu naobrazbu mjesto Nijemca, Talijana, Francuza podavao gradju Rus, Čeh, Poljak. Naobrazba bi imala biti narodna i slavenska. Ali „ako hoćemo, kaže Rački, da se naša mladež izobrazuje čisto slovjenski, imali bi joj dati priliku, da osnovanjem slovjenske stolice na hrvatskim gimnazijama uzmogne se naučiti temeljito češki, poljski i ruski. Time jedino putem njegovali bismo književnu slovjensku uzajamnost, koja bi našoj mladeži otvorila umne plodove češke, poljske i ruske — a zatvorila i zaměnila otrov, štono ga često radi iz knjige tudjinke".

Jedino bi tako ideja „slavenske uzajamnosti" postala činom.

Tako čini Rački maglovito shvatanje Slavenstva jasnijim, odredjenijim. Zato i kaže: „Jedan put za uviek prestanimo hvastati se s brojem plemena slovjenskoga ili grane mu južne. Tiem bo varamo sebe, a drugim se na ruglo izvržujemo". „Varanje samoga sebe" stoji u tome, što mislimo, da smo Slaveni, ako to ime nosimo, dok ne shvatamo ni općih ni svojih slavenskih interesa; „ruglo, kojemu se izvržujemo", stoji pak u tome, što kao djeca zazivamo „milijune", koji se ne miču, jer nas ne razumiju, kao ni mi što njih ne razumijemo.

Slavenska će se misao ostvarati, kad slavenska duša bude dušom u tijelu slavenskih naroda.

Ideja slavenska, kao opća narodna za sve narode slavenske, imala bi da bude vodič svega ukup-

noga rada i života njihova. Kako su je naši preporoditelji učinili mišlju vodiljom narodne prosvjete, Rački je prihvata za misao vodilju u svjema granama narodnoga rada. Svako nastojanje na polju prosvjetnom, socijalnom, političkom u pojedinih naroda treba da bude omjereno o misao slavensku, o interese čitave zajednice slavenske. S toga gledališta treba kretati narodni rad i prosudjivati njegove uspjehe. To je stanovište opravdano, ako Slavenstvo čini jednu interesnu sferu; a nužno je, ako hoće da stvori novi tip. „Ovaj široki vidik — Rački govori o slavenskom vidiku Kačićevu — dosta je star, ali opet uviek nov i mlad. Pokazao se je uviek plodonosan za pojedina slavenska plemena, koja u slovinskoj misli nalaze najizdašniju zaštitu za svoje osebine".

Svoju je slavensku misao Rački postavio na osnov zajednice viših prosvjetnih i općih narodnih interesa slavenskih. Poznavao je i proputovao čitavo Slavenstvo, pak je o njem i realnije sudio od naših preporoditelja. Ostao je vjeran njihovoj ideji, ali je nije gledao žarkim okom mladenačkim, nego zbiljom čovjeka dalekih pogleda i svijesna o velikom zadatku narodnome.

S tim pogledima dolazi Rački medju južne Slavene. Kakvu tuj nalazi situaciju?

Plemena slavenska, što su pod turskom vladom čamila, sve su više stjecala slobode i samostalnosti. Na Balkanu se stvaraju nove političke tvorbe, koje nakon turskoga carovanja stvaraju medju Slavenima nove snošaje. Prostor od crnoga do jadranskoga mora

preobražava se pod dojmom probudjene narodne svijesti, a pojedina se plemena sve izrazitije kristalizuju oko pojedinih državnih tvorevina i oko stalnih nekih ideja.

Osnov novome poretku medju balkanskim Slavenima čini ideja narodnosna. Ona podaje narodima pravo, da sami bez utjecaja izvanjskih sila urede svoje narodne odnose, a plemenska istovjetnost naroda od Triglava do Varne stvara u svjema granama zajedničke interese, koji se prepleću s pojedinim narodnim, te čine neprekidni lanac, što veže Bugare, Srbe Hrvate i Slovence u jednu cjelinu prema svjema njihovim susjedima. Iz plemenske istovjetnosti i političkoga položaja radja se misao, da bi južno Slovjenstvo, oživljeno idejom narodnosti, stvorilo na prostoru, kojim se proteže, jednu jedinstvenu cjelinu u pogledu kulturnom, političkom, socijalnom i gospodarstvenom. Svi osebni interesi pojedinih slavenskih državica i naroda na Balkanu tako se medjusobno križaju, da i radi unutrašnje snage naroda i radi njihovih odnosa prema susjednim velikim državama moraju dovesti do spoznaje viših zajedničkih interesa, koji sve osebne ujedinjuju i čine sve narode dijelovima jedne cjeline i nosiocima jedne, zasebne interesne sfere. Zajednica južnoslovjenska postavlja osnove i daje direktivu za sav rad naroda južnoslovjenskih u njihovim odnosima prema izvanjskom svijetu. Rad protivan toj zajednici, otvara širom vrata tudjinskim uplivima, koji po svojim kulturnim, političkim i gospodarskim uplivima i namjerama stvaraju rasulo i po tome propast pojedinih naroda.

Kako je Rački visoko i slobodoumno shvatao princip narodnosti, kako je odlučno zagovarao misao slavensku, lako ćemo shvatiti njegovu politiku južnoslovjensku.

Ideja narodnosna, što je probudila iz sna južne Slavene: to je osnov te politike.

Kao političar, koji od misli narodne čini misao političku, traži joj zametke u prošlosti, da na nju nadoveže sadašnjost. U prošlosti su južna plemena slavenska podlegla dvjema prosvjetnim strujama, što su ih zahvatile s istoka i sa zapada. Na tlu balkanskom obje se struje ukrštavaju i spajaju sa samoniklim narodnim strujama i stvaraju klice novih prosvjetnih oblika. „Da je balkanskom poluotoku mirni razvoj društvenih i javnih odnošaja kroz više stoljeća dozvoljen bio: to bi se na njem izveo bio proces asimilacije izmedju obiju starih prosvjeta i samorodna življa, kano što se je taj proces obavio na zapadu i u sredini Evrope, stvorivši tiem uvjete novoj prosvjeti. Veoma je pače vjerojatno, da bi se plemenske osebine po vremenu uplivom jednakih prosvjetnih uvjeta sastavile bile u narodnu zajednicu, koja bi postala bila dovoljno kriepkim nosiocem samostalnoga i državnoga života izmedju jadranskoga i crnoga mora". Ali upravo onda, kada je na zapadu nastao pokret, koji je imao izvršiti proces asimilacije narodnih življa s latinskom i grčkom prosvjetom i na narodnim osnovima podići novu prosvjetu, „upravo u ono doba, kada je izpitanje klasičke davnine sve plemenite duhove obuzelo bilo, kada su se živući jezici o tih uzorih usavršivati stali; kada je u svih granah ljudskoga

života neobična vreva nastala; kada je nov izum — štampa nove stečevine u sve krajeve neznanom prije brzinom raznositi počela; kada je „reformatio“ svih javnih odnošaja općenitim uzklikom postala; upravo na tom znamenitom prelazu iz srednje u novu dobu, snadje veći dio balkanskoga poluotoka užasna katastrofa na Kosovu, kod Trnove i kod Jajca. Tuj su uništene mučne stečevine prošlih vijekova“ . . .

Istini je prilično, da bi se bila na slavenskom Balkanu obrazovala samobitna narodna, kulturna i politička cjelina onako, kako je bila Francuska ili Engleska, da nije provala turska prekinula nit toga tankoga procesa, što se izvijao na Balkanu. Idući usporedo s prosvjetnim radom na zapadu, mogli bi južni Slaveni u kulturi danas stojati na općoj razini evropskoj, nastojeći zajedno s njima o općem napretku. Da je kojom srećom taj proces bio dovršen, lakše bi se bili južni Slaveni oprli i najezdi turskoj, a svakako ne bi iza Turaka ostala na Balkanu tako užasna tabula rasa u prosvjetnom, a tako sitničarstvo u narodnom pogledu. Turci su razorili klice lijepoga djela i zaustavili razvoj narodni na Balkanu za stotine godina. Slavensko rastrojstvo u oči dolaska turskoga moralo je dovesti do opće katastrofe. „Što jugoslovenska plemena ne zauzeše onoga u povjesti mjesta, koje bi ih išlo obzirom na broj i položaj njihov, glavni je tomu uzrok, što si nestvoriše jedne državne zajednice“ (Rački).

Za ratova turskih „sve misli i svi osjećaji naroda utekoše se u obitelji i u crkvu“. U očajnoj

borbi za opstanak nestalo je svakoga traga višim pogledima narodnim i političkim. Pogledi obiteljski i vjerski činili su sav duševni život u jednom narodu. Pače se i ti pogledi po vremenu izbrisaše iz pameti i srca pojedinih dijelova narodnih. Stoljetna je borba s Turcima izvela potpunu disoluciju narodnih sila. Koliko su mogli, prodirali su u to mrtvo tijelo tudjinci, što su u ime krsta tjerali Turčina. S tom je potjerom nicala misao, da oslobodjena zemlja pripada osloboditelju, a to je gonilo i dublje i dalje. Nad rastrganim narodom razapinjala se mreža tudjih interesa i prava, koje se osnivalo na ropstvu. Strepeći za svoj život, balkanski su narodi prihvatili svaku ruku, koja im se pružala, ne osjećajući, da je i gvozdena.

Iz nastojanja zapadnih velevlasti i Rusije, da se Turčinu otme Carigrad, radjalo se pitanje, što se zove istočno. Dok je uz otimački momenat vjerski bio bitni u vojnama, što ih je zapad preduzimao protiv polumjeseca u Aja-Sofiji, i dok još nije dolazilo ad fractionem, često se je ujedinjivao istok i zapad u velikoj borbi.

Kad je narodnosna misao u ovom stoljeću stala skupljati narodne čestice, prevrat, što ga je izvela na Balkanu, zbacio je upliv turski, a narodi se ili oslobodili ili zadojili težnjom za potpunom samostalnošću.

Nu stoljetna vladavina turska nije mogla ostati bez posljedica.

Te su posljedice bile s tim presudnije, što je upravo o njih najjače zapinjao razvoj narodne misli.

Tursko je gospodstvo ostavilo u prosvjetnom i narodnom pogledu narod potpuno rasut; u političkom pak pogledu razmaknulo upliv i povećalo pohotu susjednih vlasti. Misao narodne slobode, koja je pod turskim jarmom životarila, i misao narodne prosvjete, koju je donijelo novo doba narodnosti, započinju sada novu borbu. Iz narodnoga rasula, prosvjetne niskosti i iz pitanja istočnoga radja se čitavi čvor „pitanja", koja traže riješenje.

Rački ih rješava na osnovu narodnoga načela.

Prema susjednim su narodima balkanski Slaveni gotovo jedna etnografska cjelina. „Govor od Dunava i Timoka do Adrije u bitnosti jest jedan i daje obilježje jedinstvenosti naroda", „a bugarski narod govori jezik najsrodniji srbsko-hrvatskomu, te ga ne smije niti budućnost dieliti od srbsko-hrvatskoga naroda". K balkanskim Slavenima pribraja Rački dakako i Slovence.

Takav etnografski gotovo istovjetan narod postao je utjecajima, što su stotine godina na nj djelovali „po vjeri razdvojen i raztrojen, po mišljenju i osiećanju pociepan, po državnih tvorbah raztrgan, po odgoju nerazvijen." Kad ga omjerimo o druge narode, velike, jedinstvene, prosviećene, koji s njime susjede, kad promislimo na jak saobraćaj i silni nivelirajući duh prosvjete, onda pitanje narodne samostalne prosvjete u tome narodu postaje njegovim životnim pitanjem „U ovo doba, u koje narodi romanskoga i germanskoga roda, izjednačivši u jeziku i knjizi plemenske osebine i

popevši na ovom širokom osnovu svoju svietom gospodujuću prosvjetu, stvaraju gorostasne narodne i državne zadruge — u ovo doba gojiti na slavenskom jugu plemensko u knjizi samovanje, znamenovalo bi njegove narode pripravljati za plien ogromnim izobraženim zadrugam". Zato je prosvjetni zadatak južnoslovjenskih naroda: „naukom i knjigom razviti ovdje na slavenskom jugu samostalnu historično-kulturnu osebnost, koja će se na onu ostalih slavenskih srodnih plemena prisloniti i nju popuniti". Tako bi prosvjetni rad bio vezom, koji bi plemena južnoslovjenska ujedinio i stvorio izmedju dva mora jednu kulturnu cjelinu, koja bi mogla da se samostalno razvija usporedo s prosvjetom drugih naroda. Ta prosvjetna zajednica zajamčuje pojedinim narodima prosvjetni i narodni bitak, jer im podaje unutrašnju snagu u borbi protiv tudjinske najezde.

U skladu s narodnim načelom, koje zahtijeva narodnu prosvjetu, stoji zahtjev političke narodne samostalnosti, koja narodno biće čuva i brani.

Taj se zahtjev javlja u pojedinih naroda slavenskih na Balkanu prije, nego li svijesna težnja za samostalnom prosvjetom.

Političkim težnjama južnoslovjenskih naroda opirala se vazda evropska diplomacija, jer su one prekidale put, koji si je ona na njihovim razvalinama poravnala do Carigrada. Te političke težnje južnoslovjenske stavljaju u lanac istočnoga pitanja novi faktor, koji je promijenio značaj toga pitanja, ili, što se obično kaže, stvorio u tome pitanju novu

fazu. Dok je ono prije bilo pitanje vjersko pak sastojalo u tome, da kršćanstvo protjera iz Evrope musulmanstvo i oslobodi kršćanske narode od ropstva inovjeraca, u ovome vijeku, „vijeku narodnosti“, postaje ono narodnim pitanjem u opće, a slavenskim i južnoslavenskim napose. Dok je prije vjera, kršćanstvo bilo ishodište, s kojega se tražila propast turskoga carstva, sada se diže i narodno načelo, da sruši tursku carevinu. Balkanski su slavenski narodi pod navalom turskom izgubili svoje države, u borbi s Musulmanom potratili svoju samostalnost, a njihov je terrain postao terrainom države turske. Nu ako im je uzela prosvjetu, slobodu i državu, nije im turska carevina uništila narodnosti. Isti je narod bio podanikom države bugarske, srpske i hrvatske a sada turske. Kad je narodnosna misao podigla i oslobodila dijelove naroda bugarskoga i hrvatskoga ili srpskoga, i nadahnula ih mišlju narodnoga jedinstva i samostalnosti, onda se iz slobodnih srdaca digao i zahtjev, da se sruši i otomanski prijestol u Carigradu, koji vlada nad tolikom zemljom i tolikim narodom, koji je iste krvi, istoga jezika sa slobodnom braćom, s kojom je negda u jednoj državi živio.

Legitimističnoj Evropi, koja je u južnoslovjenskim narodima vidjela samo mrtvu gradju za svoje kombinacije, taj se zahtjev činio buntovnim; Slavenstvo ga pozdravljalo veselo, jer je u njem izražena jedna slavenska misao: da Carigrad ima pripasti Slavenima.

Od tada legitimistična Evropa postaje zaštitnikom Turske protiv narodnih slavenskih tražbina;

Slavenstvo, na čelu mu Rusija, brani u tome zahtjevu svoje interese. Od onda postaje legitimističnoj Evropi načelom: Tursku treba uzdržati, da se suzbije Slavenstvo; Slavenstvo, Rusija prihvaća zahtjev svoje južne braće, koja postaju faktorom u njezinoj politici. Od onda se polagano razjašnjuju i dijele interesne sfere: ona balkanskih naroda odlučuje se i stavlja u opreku sa zapadno-evropskom, in concreto njemačko-magjarskom, a sklada se sa slavenskom, in concreto ruskom i postaje dijelom opće slavenske politike.

Prema turskomu carstvu i prema zapadoevropskom svijetu prevladava na balkanskom poluotoku jedna misao, jedan interes, kao što prevladava jedna etnografska cjelina, gotovo jedna narodnost. „Ovoga faktora (narodnosti), veli Rački, neće više istisnuti državnici ni starijimi ugovori, ni kongresi ni topovi; oni ga mogu upotrebiti u svoju korist, ali nisu u stanju izrinuti ga . . . I Jugoslovjeni, prenuvši se iz dugoga sna, ćute čarobnu moć ovoga novoga kretala u stroju evropskih država; oni napokon oćutiše solidarnost u svakom pokretu, tičućem se njihove budućnosti".

Narodno je načelo svezalo narode južnoslovjenske u užu zajednicu i postavilo im u južnoslovjenskoj misli viši princip, iz kojega imaju izvoditi pravila za svoj posebni rad.

Kad se istočno pitanje preobrazilo pod utjecajem narodne misli, može se riješiti samo u smislu te ideje. Prirodno narodno pravo, kad se podiglo protiv nenarodne, umjetne turske tvorevine i traži da se

sruši, odredjuje baštinu posljednjega cara onim narodima, koji su mu služili podnožjem, a koji su ujedno po svojem narodnom biću sposobni, da mjesto turske podignu svoje narodne države. Po tome „ostaju dakle Slovjeni, Rumunji, Arbanasi i Grci jedini mogući baštinici osmanlijske zaostavštine“. Oni, koji su u turskoj državi svoja prava izgubili, imaju jedino pravo, da ju u ime svojih prava sruše i naslijede. Po tome i „Hrvati, Srbi i Bugari imadu neoborivo pravo na baštinu, koja će preživjeti posljednjega sultana na Bosporu“.

Riješenje istočnoga pitanja u narodnom smislu, to je u prvome redu stvar onih naroda, koji su provalom turskom svojih prava lišeni; propašću turskoga carstva oni opet do njih dolaze. Diplomacija, koja je vjersko stanovište u tome pitanju sasvim napustila, a narodnoga nije prihvatila, pa se stavila na stanovište legitimiteta, ne će toga pitanja tako riješiti. Ali „što ne može diplomacija izvesti u istočnom pitanju, veli Rački, to imaju izvesti sami narodi, te „gotove čine“ imaju predati diplomaciji, da ih uvrsti u medjunarodno pravo evropsko“.

Riješenje bi istočnoga pitanja, ili bar njegova južnoslovjenskoga dijela, prema narodnom načelu, povratilo južnoslovjenskim narodima njihova stara prava i pomoglo ostvariti u njima onu misao, koju je invazija turska s narodom potlačila, misao prosvjetne i političke zajednice, koja izlazi iz istih uvjeta narodnoga i prosvjetnoga života, iz istoga položaja medju ostalim narodima.

To je bila jugoslavenska misao Račkoga u kulturnom i političkom pogledu. Razvio ju je opširno, temeljito i načelno u velikoj studiji: „Misli jednoga Hrvata o istočnom pitanju“ („Pozor“ g. 1862. br. 198—214) i u raspravi „Jugoslovjenstvo“ („Pozor“ g. 1860. br. 27—29.)

III.

U zajednici naroda južnoslovjenskih Hrvati i Srbi čine jedan narod. Vidjeli smo, kako je Rački shvatao pojam naroda. Po onim vanjskim oznakama, što ih je ideja narodnosna postavila pravilom za spoznavanje jednoga naroda, morao je Rački prihvatiti ovu misao, koju je znanost dokazala.

Sva ta vanjska obilježja, koja imaju u unutrašnjosti narodnoj svoj korijen, te se s njome zajedno razvijaju: jezik, običaji, način mišljenja itd., to je jedno isto u čitavom narodu, koji se naziva imenom hrvatskim i srpskim; po onome, što čini narod narodom, Srbi se i Hrvati ne razlikuju.

Rački je proučio povjest naroda našega i najznamenitije dobe obradio; on je dakle poznavao i naš razvoj u prošlosti.

Zato mu je stajala pred očima jasna slika našega naroda, kaki je iz svoje prošlosti izišao u današnje doba, gdje mu se nameću veliki zadaci.

Hrvati su i Srbi došli na jug kao jedan narod u etnografskom smislu. „Smjestiv se naš narod na

razmedju istoka i zapada, kada su se opreke, koje su izmedju njih odavna postojale, zaoštrile i u dva smjera stale razvijati, sav bi mu život zahvaćen ovom dvojakom strujom. Jedan narod, razdvojen medju dvie crkve crpao je uvjete duhovnoga života iz dva vrutka, odieljena ogradom dviju različitih jezika, nosilaca starodavne klasičke prosvjete. Uza to dvie državne tvorine, koje su si za srednju dobu grčke i rimske predaje usvojile bile, bjehu one dvie zviezde stalice, oko kojih se državne uredbe obiju polovica našega naroda kretahu smjerom odredjenim. Tim bude crkva grčko-iztočna i država bizantinska iztočnoj, crkva rimsko-zapadna i država rimsko-njemačka zapadnoj polovici našega naroda odgojiteljice i obrazovateljice. Nije dakle čudo, što taj dualizam probi ovu etnografičku jedninu u svih skoro odnošajih njezinih: vjerskih i državnih, družtvenih i prosvjetnih, udari pače svoje obilježje na isto ime. Ogledнemo li se na prednje obćilo prosvjete, na pismo: latinica i ćirilica, kojima se hrvatski i srbski narod od davna služe, sjećaju na taj dualizam. Obrazremo li se na književne plodove kod Hrvata i Srba: to vidimo, da im kod prvih sredovječna latinska, kod drugih bizantinska književnost služila za obrazac. Taj dualistički pečat nose spomenici ne samo crkvene nego i svjetovne književnosti; historia Salonitana Tome arcidjakona, bez obzira na jezik, čedo je zapadne historiografije, a „žitia i poviesti“ srbskoga nadbiskupa Danila kano i mnogobrojni srbski ljetopisi čeda su

bizantinske hagio- i chronografije. Osvrnemo li se na preostale umotvorine: hramovi u Studenici, Žiči, Ravanici, Kruševcu, Manasiji i Smederevu, kano i studeničke slike na liepu, svjedoci su bizantinske arhitekture i slikarije u Srbiji; naprotiv hramovi u Rabu, Zadru, Trogiru, Šibeniku i Zagrebu kano i ostale umotvorine njihove prislanjaju se na romansku i gotičku, na zapadnu umjetnost. Tako bi se dao taj dualistički smjer kod Hrvata i Srba razvesti kroz sve grane njihova javna života . . .“

Ta dva protivna vjerska i prosvjetna smjera podigla se u našem narodu u dvjema državama svoje utvrde. Tako je naš narod vanjskim utjecajima bio razdieljen u dvije protivne sfere, a na jednom tijelu razvila se borba o prevladu.

Istina, javlja se na našem tlu proces asimilacije obiju prosvjetnih struja, po kome bi naš narod izišao kao njihov posrednik. „Ovomu posredovanju, veli Rački, naći će bistro oko dosta jasnih tragova u ostancih sredovječne prosvjete hrvatskoga i srbskoga naroda. Ono je prilično jasno izraženo na umotvorinah, na kojih se strani uplivi u obće prikazuju bistriji i za manje uvježbano oko. Carska lavra u Studenici, u bitnosti bizantinskoga sloga, sjeća nas po svojem osnovnom nacrtu, po gradjevnoj tehnici i po vajarskom djelu na romansko-talijanske gradjevine one dobe . . . naprotiv stariji hramovi u hrvatskoj Dalmaciji, prem romanskoga sloga, niesu se mogli posvema oteti uplivu bizantinske umjet-

nosti... Kako su se državne uredbe grčko-bizantinske i romansko-germanske na balkanskom poluotoku prikrižale i za prvenstvo borile; kako su se u mnogom prilagoditi imale domaćim samoniklim oblikom i to je prilično poznato, ako i nije dovoljno ocienjeno".

Tako se javljala i u političkom životu misao, da se naš narod ujedini u jednu zajednicu. Dušan Silni, „koji je Srbiju htio staviti na čelo udružene Jugoslavije", zatim „pokusi hrvatskih rodoljuba Ivana i Pavla Horvata, Ivana od Paližne i Stjepana Lackovića s jedne, a bosanskoga kralja Stjepana Tvrtka i velikoga vojvode Hrvoje, s druge strane, koji su htjeli oko Bosne, Hrvatske i Dalmacije prikupit ostale jugoslavenske zemlje": to su svjedoci, da je ipak katkad sinula neka viša misao državne tvorbe medju južnim Slavenima.

Nu tudjinski su uplivi sustavno razarali svaki takav pokušaj. Pod njihovim se tlakom slabi narodni živalj podizao da se otme, ali nije uspijevao. „Ja sam čvrsto uvjeren, kaže Rački, o tom, da je dan, u kojemu je hrvatski narod svoju državu predao ugarskomu kralju, za vjekove riešio sudbinu ne samo hrvatskoga naroda, nego i cieloga slavenskoga juga, pa da je onaj dan zapriečio stvaranje jugoslavenske državne zajednice i dao povoda hegemonijskim težnjam ugarske politike na balkanskom poluotoku. Ne dade se doduše tajiti, da bi se plemenska sviest, koja se tako živo očitovala u hrvatskom, srbskom i bugarskom narodu, samo polagano i može biti samo radi nužde bila dala podrediti državnoj

njih zajednici; ali misao o zajednici, koja je od drugih plemenah u Evropi tielom postala, bi se bila i našemu jugu upùtila, da joj nije Hrvatska sdruženjem s Ugarskom bitnu podlogu oduzela."

„Svezom je dakle Hrvatske s Ugarskom ne samo podsječena država hrvatska nego i razvoj jugoslavenske državne zajednice za vjekove obustavljen. A da je usljed toga južno-istočna Evropa dobila ono lice, koje od davna imade na veliki uštrb civilizacije, to će mi svaki dopustiti, koj umije ozbiljno misliti.

„Do koje bi se visine u prosvjeti i blagostanju hrvatska država i sav slavenski jug bio popeo, da jim državna samostalnost nije tako rano podsječena, možemo nagovieštat obazriev se na malenu skupnovladu dubrovačku", koja je „za razvitak našega jezika, za obogaćenje naše knjige, za prosvjetu puka, za ugladjenost običajah učinila više nego li ciela ostala trojedna kraljevina tečajem svojega osamstogodišnjega saveza s Ugarskom. Hrvatska privezana Ugarskoj poprimi latinski jezik; pa se i u tom odieli od zajedničke struje, kojom je Srbija i Bosna bila pošla, gdje je narodan jezik bio državnim".[1]

Tudjinske struje, što su se razigrale nad našim narodom i povlačile mu pojedine dijelove u svoju igru, učinile su ih besvijesnim svojim oružjem protiv narodne cjeline. „Točka ona, iz koje se Ugarska proti Jugoslavenstvu ročila, bijaše sveudilj pridružena joj hrvatska kraljevina. Kad bi Hrvatska bila samostalnom državom ostala, kad bi hrvatski narod

[1] „Listovi jednoga antiunioniste", str. 25.—27.

bio gospodarom svoje sudbine: onda ne bi Ugarska imala opirališta na jugu, da prieči državni mu razvoj. Uz to netreba pokazivati, da se u trajnom samo savezu s Ugarskom mogaše u Hrvatskoj odgojiti naraštaj, koji je ugarskoj hegemoniji zapostavio i žrtvovao jugoslavenske državne interese".[1] Zato je bio savez od g. 1102. „prva velika pogrješka hrvatskoga naroda, s koje i mi danas trpimo".[2]

Tako je dualizam, koji je razdvojio istok od zapada, u našem narodnom tijelu utisnuo svoja obilježja. Možebiti te bi se bio taj dualizam sasvim proveo i stvorio svojim dojmom dva naroda; možebiti, te bi se bio ovdje ujedinio, spojio s narodnim življima i iznio novih, samostalnih tvorba, čemu se već zapažaju zameci: turska je invazija razorila svaki viši duševni život naroda našega a time i sve jače tragove dualističkih smjerova. Kako se narodni život duševni snizio na poglede vjerske i obiteljske, mogli su uplivi s istoka i zapada djelovati samo po tim dvjema elementima.

Dok je jedan dio našega naroda, skučen turskom silom, u vjeri, obitelji i plemenu tražio utočište svoje, ginuo je život drugoga dijela pod sve jačim pritiskom tudjinstva.

Time je bila prekinuta nit svakoga razvoja narodnoga.

To je slika prošlosti našega naroda. Kao jedna etnografska cjelina došao je narod srpski ili hrvatski

[1] Isto, str. 25.
[2] Isto, str. 8.

u krajeve, u kojima obitava. Dva kulturna tipa i dvije državne sfere, pod čiju je oblast zapao, davaju mu dvije vjere, dvije književnosti, dvije umjetnosti i napokon dvije državne tvorbe. Nu ostavljaju mu jedan jezik, jedne običaje, jedne ustanove domaćega života, jedne misli, jedne osjećaje, iz kojih katkad niče misao jedne državne zajednice. Pomaljuje se i znaci neke jedinstvene prosvjete. Dva velika kulturna i politička centra, jača od narodne snage, stvaraju u javnom životu našega naroda dualizam prosvjetni i politički; razdvajaju narod u dvije pole; čine ga podredjenim središtima, od kojih je ovisan; dovode tudje interese u javni mu život. Provala turska uništuje istočni centar i time s jedne strane oslabljuje donekle dualistični prosvjetni razvoj, ostavlja vjeri najjači dojam i donosi treću vjeru, prema kojoj se obje vjere ujedinjuju; s druge strane pojačava tudjinski upliv politički, veže dio našega naroda uže u sferu zapadnoevropskih interesa i uništuje za dugo vremena svaku pomisao zajednice narodne. Vanjska je obilježja narodna ostavio netaknutima.

Što vidimo dakle iz toga? Narodna individualnost Hrvata i Srba je ista, dok je borba raznih kulturnih, vjerskih i političkih struja, što se u njoj lomile, stvarala u narodu razne čestice vjerske, kulturne, političke, stvorila je napokon rasulo, a nije dirnula unutrašnje jedinstvo narodno.

Iz prošlosti našega naroda izvija se problem našega narodnoga života. Kao jedno došli smo u ove zemlje, u njima nijesmo nigda bili jedno, kao

jedno mogli bismo u njima i propasti. Jače struje, što su zadirale u naš narod, vječne borbe, u kojim smo proživjeli, nijesu nam dopuštale, da se dignemo do više koncepcije misli i do mirne koncentracije narodnih sila: da izvršimo djelo, koje se je samo nametalo iz naravi, položaja, istovjetnosti političkih i kulturnih uvjeta.

Koliko su te struje bile jake, a naš narod slab, dokazuje nam to, što mi sami prihvaćamo te struje kao svoje i iz njih, premda nemaju prema biću i pozivu našega naroda nikakova prava, da u njem postoje, izvodimo svoja prava, svoju snagu, zakone svojega života. Samo glupost i zloba u cijelom našem narodu može ih pridržavati. Pravi duh naroda našega još se nije ni javio u svoj svojoj snazi, pak zato se o njem i sumnja i sumnjom zakapa.

Kako taj problem rješava Rački?

Pitanje hrvatsko-srpsko za Račkoga je pitanje narodne prosvjete.

U skladu s našim preporodnim mislima, koje je prihvatio, s narodnim načelom i idejom prosvjetnom, koju je ispovijedao, Rački nazire u samostalnoj narodnoj prosvjeti, koja je zadatak narodni, najjače sredstvo, koje može riješiti pitanje hrvatsko-srpsko u smislu narodnom. Kad veli: „duševnim jedinstvom stiče narod uvjete svojemu obstanku i razvitku, postaje živim članom ljudstva i suradnikom za dobrobit čovječanstva“: onda postavlja prosvjetni rad životnom zadaćom za svaki narod.

U smislu svoje filozofije proglašuje ideju prosvjete uma, koja dovodi i do savršenstva moralnoga,

bitnom podlogom, na kojoj narodi, — čovječanstvo — dolazi do svoje cijelji: vječne Mudrosti.

Prema resultatu naše narodne prošlosti, koja nam je ostavila etnografski jedan narod, sa svjema oznakama jedne narodne osebnosti, koje nametnute struje nijesu uništile, ako su je i razrovale; prema uplivima susjednih velikih prosvjetnih i političkih zadruga, koje na nju još jednako djeluju: postavlja Rački misao jedne samostalne narodne zajednice u smislu kulturnom, koja bi bila živi dio u općem prosvjetnom radu čovječanstva.

Tu misao izražava ovako: „Duševno i knjige jedinstvo Hrvata i Srba, a i drugih južnih Slovjena, ako je moguće, jest „kategoričan imperativ" za njihov obstanak kano narodne i prosvjetne osebine, navlastito pogledom na velike prosviećene narode, koji ih okružuju". „Danas je moć prosvjete tolika, da raztvara narodne osebine, ako ove ne umiedu je osvojiti."

„Našemu je dakle narodu ili napredovati u znanosti, pak si tim pribaviti sva sredstva, koja ona podaje, ili biti duševnim robom ovdje romanske, ondje germanske znanosti, a tim orudjem i gradjom za veličinu romanskih i germanskih naroda".

Narod duševno nerazvit, kaki nam je izišao iz svoje tragične prošlosti, morao bi dakle po prirodnom zakonu, što vlada sudbinom naroda, propasti, ako mu jedinstvena narodna prosvjeta ne odvrati „ispred nosa" tudjinske uplive i ne nadahne jednu dušu, jednu svijest. Jer „poznata je istina, pojmljiva iz

same stvari i povješću potvrdjena, da kano što svaki i narodni ustroj, čim mu je nutrnji život nerazvijeniji, pod tiem većim uplivom prirodne okoline stoji. Narod u prvotnom razvoju svojem, kadno svijest zajednice neproniče sve javne odnošaje njegove, razpliva se u plemena, koja se neriedko, uzprkos svojemu srodstvu medju sobom taru. Prosvjeta jest jedna od glavnih poluga, kojom se svijest narodne suvislosti pobudjuje i jača".

Narodna prosvjeta osnovana na istim uvjetima, što ih podaje narod sam iz svoje unutrašnjosti, treba da uništi motive plemenske, koji u narodnom životu vladaju, i motive tudjinske, koji se s njima skladaju, pak da svemu narodu poda zajedničke motive za čitavi narodni rad.

Sam nam Rački tumači uvjete i značenje narodne prosvjete. „Prosvjeta, veli on, obuhvaća cjelokupno područje sveukupnoga duševnoga života jednoga naroda. U tom području imade jurve danih živalja, koji se dakle ne mogu tek stvoriti, već se imadu samo skladno i sustavno razviti. Ovamo spada narodno biće i glavni mu izraz narodna ćud, koja . . . obujima sva svojstva i sve sile naroda . . . U narodnom biću i narodnoj ćudi imadu svoj korien, jezik, osjećaj i običaj . . . koji na svekolike odnošaje sveukupnoga duševnoga života tako bitno djeluju, da običoj prosvjeti u ovom ili onom narodu ili plemenu ili narodnoj skupini daju posebno, često dosta izrazito lice. Sila narodnoga bića opaža se osobito u oblicih sukromnoga i javnoga zivota: u obitelji i društvu, u državnih i vjerskih uredbah".

„Dani življi“, što čine narodni organizam, rezultat su historijskoga razvoja naroda, njegove unutrašnjosti, njegove duše. Oni su elementi, od kojih narod sastoji, po kojima narod čini posebnu individualnost. Kad se na tim elementima, prema narodnom načelu, ima da podigne naroda prosvjeta, da po njoj narod postane jedna svijesna duševna cjelina u višem smislu, onda se radja veliki zadatak, da se ti elementi prouče, da se izvede analiza narodnoga bića, da se pronikne i shvati narodna duša. Iz toga se narodnoga rada diže spoznaje samoga sebe i tudjih primjesa; dijeli se svoje, narodno od tudjega, nenarodnoga; radja se svijest zajednice prema svemu, što je jedno, i težnja za neodvisnošću i samostalnošću prema svemu, što je tudje; prestaje oponašanje, a dolazi želja za svijesnim primanjem onoga, što je prema narodnomu biću.

Ono dakle, što sada postoji i živi u narodu kao rezultat razvoja u prošlosti, treba ispitati; što je narodno, uzeti za podlogu narodne prosvjete i razvijati dalje; što je tudje, ili će samo propasti ili će se asimilirati.

Tako se na sadašnjosti gradi i podiže veliki narodni rad, stavljen na odredjene, jasne osnove, koji se nalaze u pročišćenoj, u dubinama njezinim spoznanoj narodnoj duši.

Čitavi se narodni rad obraća sada k narodu, koji je sam postao izvorom svega svojega života.

Na taki rad poziva Rački, da se skupi naš narod „iznad časovitih ograda, koje su prelazne okolnosti, bile one koliko dugovječne“, u njem podigle.

Jedan jedinstven u svojoj narodnoj duši, koja se nije kroz vijekove mogla razviti u jaku, izrazitu osebnost, narod hrvatski ili srpski u oči raznih struja, koja su ga zahvatile, prema dualističnomu razvoju, koji ga je razdvojio, mora da pronikne u samoga sebe, da spozna svoje biće, da nadje svoj duh, da se svojim duhom opre duhu tudjemu. „Poravnati indi ove opreke, veli Rački, podrediti ih višoj misli narodnje zajednice; sadašnjost nadovezati na onu nit prošlosti, koju nam život i predaja uručila; zaroniti u osjećaj duše naroda, pa odanle iznieti življe, koji se pravimi stečevinami nove dobe oploditi mogu — to je onaj nevidljivi zadatak, koji je nas zapao."

Izvršujući taj svoj zadatak, naš bi narod osjetio, kako su mu uvjeti narodnoga života jedni isti; kako je sve ono, što mu podaje život, što čini njegovu bit, jedno jedinstveno, kako ispod naslaga tudjih interesa, tudjih upliva, leži skučena njegova životna snaga i izvor njegova pravoga života. Iz te bi se spoznaje rodila rodila svijest jedinstva, koja bi napokon učinila naš narod onim, što su vjekovni strani utjecaji zaprečivali.

Prosvjeta bi narodna, ujedinjujući poglede našega naroda u njemu samom, sklapajući razne sitne ali srodne interese u veliki interes narodni, stvarajući od misli i osjećaja, niklih iz narodne duše, snažni osjećaj narodne misli: provela u našem narodu djelo unutrašnjega jedinstva podajući svakomu misaonomu

Srbinu i Hrvatu jedan jedini sadržaj svijesti, po kojem bi se pribrajao jednomu jedinomu narodu.

Ta bi jedna zajednička svijest spojila razne narodne čestice „od Dunava i Timoka do Adrije“ u jednu organsku cjelinu duševnu, kao što ju jezik spaja u cjelinu etnografsku.

Prema tomu namjenjuje Rački znanosti u našem narodnom prosvjetnom radu prevažnu zadaću. Kao produkt čistoga, nepomućenoga, bestrasnoga uma, ona ima da ispita elemente narodnoga bića, da istraži narodnu dušu, da nadje i razjasni smisao narodnoga života i tako poda narodnoj svijesti čvrste, neprelomne osnove. „Ona imade, kaže on, i u našem narodu oštrine dualističkoga narodnjega razvoja izgladiti i obje polovice naroda svesti u duševnu zajednicu.“ Znanost, i to znanost narodna, ima razbistriti shvaćanje narodnih interesa, jer se njima bavi, ima da uredi svojom željeznom logikom mišljenje narodno, jer iz naroda za narod niče. Ona ima da iznese iz smisla narodne prošlosti i sadašnjosti svijetle ideale, koji će narod voditi u budućnost. „Prosvjetni su zavodi budioci narodne sviesti, zagovornici narodnih prava, proroci narodne budućnosti, te je svaki i pojedini zastupnik znanosti, ako pravi zadatak znanosti shvaća, ujedno braniteljem idealnih ciljeva narodnih“.

Na tim idejama niče akademija jugoslavenska i njezin program, kako ga je formulirao Rački.[1]

Da u kratko pokažem zadatak, što ga Rački namjenjuje narodnoj prosvjeti u našem narodu.

[1] Vidi: Govor Račkoga o 25-godišnjici jugoslavenske akademije.

Usvajajući narodnosnu i prosvjetnu misao našega preporoda, Rački je razjašnjuje i proširuje, kao što je jasnije hvatio i proširio pojam naroda.

Nije dovoljno nastojati, da se odstrane tudji kulturni, politički i ini uplivi, nego ih treba zamijeniti svojim; pače oni se i ne mogu trajno odstraniti pukim odstranjivanjem, nego samo nečim protivnim iste vrste; „klin se izbija klinom“, — a duh duhom. Narodna prosvjeta mora nam podati samostalni na narodnim življjima osnovani, od tudjinstva očišćeni narodni život. Narodna prosvjeta ima nas povratiti nama samima, u nama stvoriti velika zajednička načela, koja će biti osnovom svega našega rada. Kad naši sabori budu zastupnici naših općih narodnih težnja političkih, a ne prestavnici tudjih političkih struja; kad naši sudovi budu čuvari duha našega narodnoga prava, a ne izvršivaoci zakona, „što nam ih je nametnuo tudjin zakonoša“; kad naše škole budu učiteljice čiste naobrazbe narodne; kad naša književnost bude odraz narodnih misli i težnja, osjećaja i potreba, a ne snimak tudjih uzora; kad naše socijalno unutrašnje uredjenje bude sabito u oblike, što ih je narod stvorio, a ne bude vodjeno principima tudjim; kad naše društvo bude kao jedna cjelina prožeto narodnim idejama i osjećajima; onda će iščeznuti tudji uplivi iz našega narodnoga bića; smirit će se borba narodnih čestica; podići i oplemeniti naš puk, nosilac narodnih elemenata; preporoditi naša poluprosvijećena inteligencija, zastupnica tudjinstva; sav će narod biti pozvan k velikomu djelu

napretka u jedinstvu i miru; onda će biti riješen naš narodni problem — komu bismo imali pasti žrtvom — u duhu slobode, samosvojnosti i napretka.

Narodna prosvjeta pokazat će nam naš narodni duh: misli, čuvstva, potreba, težnje, što živu u narodu od Dunava do jadranskoga mora, što pripadaju samo njemu medju ostalim narodima; podat će nam sadržinu naše svijesti; stvorit će narodnoga čovjeka.

Tako je Rački odredio značenje i važnost narodne prosvjete, kao osnov narodnom jedinstvu, a po tome organizovanomu narodnomu životu.

Nu narodna je prosvjeta dio opće prosvjete, jer je narodni um dio uma čitavoga čovječanstva i njegova stvoritelja, vječne Mudrosti.

U kojem snošaju ima da stoji narodna prosvjeta prema općoj? Na to nam odgovara teorija kulturno-historijskih tipova, koju je Rački naglašavao. „Čim se po svjedočanstvu povjesti veli Rački, načela prosvjete jednoga kulturno-historičkoga oblika ne mogu naprosto predati narodima druge osebine, već ih ovi, pod većim ili manjim uplivom inostranih prosvjeta, imadu za sebe preraditi: to pristoji i Slavenstvu, napose južnomu, nepobitno pravo, nameće se pače našemu narodu sveta dužnost, da i on, ako mu se neće biti zgoljnom etnografskom gradjom, i u prosvjeti i kod izbora uvjeta za njezino promicanje brani i goji historičko-narodnu osebnost".

„Kulturno-historička osebnost" znači isto, što i „živi narodni organizam", narod „u etičkom smislu".

Jer po današnjem shvatanju ne može biti naroda bez narodne prosvjete. Svijesni, prosvijećeni narod, kao svaki razviti organizam, prima samo ono, što biću organizma odgovara. Primanje tudje prosvjete biva u njega svijesno, kritički. Taj se kritički smjer javlja u narodu već onda, kad tudje smjerove, koji su mu se nametnuli, nastoji da odbije. U prvome svijesnom razvoju narodne individualnosti javlja se kao negativni rad, kao odstranjivanje tudjih upliva. U tome razdoblju narod obično prevršuje mjeru, pak misli, da je najnarodniji, kad se zatvara ogradom od ostaloga prosvjetnoga svijeta. Potpuno zreli organizam ne plaši se okoline; njegovi su snošaji prama njoj jasno odredjeni njegovim bićem i njegovom snagom.

Prema tomu odredjuje Rački naše prosvjetne snošaje prema Slavenstvu i ostalom čovječanstvu. S južnim Slavenima imali bi Hrvati i Srbi činiti jednu cjelinu, ili bolje: kao jezgra južnoga Slavenstva, oni bi imali da budu središtem prosvjetnoga rada južnoslovjenskoga. Zato je Rački mislio, da bi Slovenci i Bugari imali hrvatski ili srpski književni jezik učiniti jezikom svoje knjige. „Najprije ga imaju primiti Slovenci". To nam kaže u prvoj akademskoj besjedi: „Misao, koja je jugoslavensku akademiju osnovala, bje ta: da bude ognjištem književne radnje južnih Slovjena, nebi li se s vremenom u njem sakupili i sjedinili traci, koji sada odsievaju iz duševne moći plemena hrvatsko-srbskoga, slovenskoga i bugarskoga". Kao što misao jugoslavenska, kako ju je Rački shvatao, spaja narod naš s bugarskim i slo-

venskim, i poistovjećuje njihove narodne interese; tako i u prosvjetnom pogledu traži njihovo potpuno jedinstvo.

Spomenuo sam, kako je Rački razumjevao slavensku misao; kako je tražio, da se na našim gimnazijama uče slavenski jezici, da bi se tako tudja knjiga kao opća prosvjetna za naš narod istisnula i zamijenila knjigom slavenskom. Time je jasno označio naše prosvjetno stanovište prema Slavenstvu: ono ima da nam bude više i šire vrelo opće narodne prosvjete. I u „kulturno-historičkom tipu", što ga imaju da stvore narodi slavenski, po svojim osebujnim svojstvima različiti i protivni narodima tipa romanskoga i germanskoga, u tom novom tipu nazrijeva Rački sadržaj one o p ć e prosvjete, što je ima da steče svaki Slaven, kao član svojega naroda i kao čovjek. Zato su pozvani svi narodi slavenski, da sudjeluju u stvaranju novoga tipa, koji će biti za njih svijetom. Jer, što bi i od opće ljudske prosvjete primili, dolazilo bi im iz ruke slavenske. — Kao što preporoditelji naši tako i Rački iz ideje slavenske i za nju izvodi svoju misao prosvjetne zajednice južnoslovjenske a u njoj narodnoga jedinstva hrvatskoga i srpskoga. „Imajući akademija, — u njezino ime govori — pred očima jedinstvo slovjenskoga juga, pomnjivo će podjedno paziti na razvitak i napredak ostalih slavenskih književnosti, imenito ruske, poljske i češke. Ona bo je uvjerena, da će samo književna uzajamnost slovjenska izhoditi ogromnomu narodu slovjenskomu i njegovim granam dično mjesto

u kulturnoj povjesti pored naroda romanskih i germanskih".

U borbi protiv prosvjete nesrodnih nam naroda, što nas je obuzela i učinila svojim duševnim robom, gledali su naši preporoditelji, i doba Račkoga, a i mi danas jedan od glavnih narodnih zadataka. Sasvim prirodno: jer primajući naprosto tudju prosvjetu, prima narod u sebe i elemente tudje narodne individualnosti, na kojima se ona osniva, dok mu sva borba ide za čistoćom njegove narodne osebnosti. Na tu borbu poziva i Rački, ali do nekih granica; postavlja ih bitnost prosvjete, koja ima „jedan izvor", ljudski um i jednu cijelj: vječitu Mudrost. Iz toga izvora potječu sve narodne prosvjete, u onoj se cijelji ujedinjuju svi kulturno-historijski tipovi. Prema inostranoj prosvjeti zahtjeva Rački potpunu slobodu narodne prosvjete. Njezine rezultate narod će usvajati, ali slobodno, kritički, kako zahtjevaju narodne potrebe. Po teoriji kulturnih tipova ne može drukčije ni da bude. „Sve, što od inostranih željeti i zahtievati imamo i smijemo je to: da nas ne smetaju u našoj kući, da nam se ne nameću za prosvietitelje, učitelje i skrbnike. Mi smo svedj pripravni okoristiti se znanstvenimi stečevinami svojih susjeda, jer ih ne smatramo za monopol ikojega naroda, već za blago čitavoga čovječanstva".

Ono, što je u tudjoj prosvjeti opće čovječansko, to može primiti svaki narod, dakle i naš, bez uštrba svoje individualnosti; u sferu našega osebnoga unutrašnjega života ne dopušta joj ući. „Narodi druge

kulturne osebine mogu, pače dužni su upoznati se s rezultati inostranih iztraživanja i prisvojiti si sve, što stoji tako rekav iznad kruga narodnosti, kano što su stečevine u području pozitivnih nauka, uzori u obsegu umjetnosti, izumi na polju obrta i prometa. To je ona podloga sveobće obrazovanosti, ali i ona se ima prilagoditi narodnoj osebini; pa će bistro oko i u ovih stečevinah ljudskoga duha opaziti granice, gdje prestaje obće ljudsko, a gdje započima osebno narodno, što je posao čovječjega uma, što li primjesa narodnjega karaktera".

U tome odredjivanju prosvjetnih snošaja našega naroda Rački je proveo svoju osnovnu misao: očuvanja, razvijanja i čistoće narodne individualnosti.

Zato je na osnovu narodne istovjetnosti tražio s narodima južnoslovjenskim jedinstvo prosvjete, koja bi obuhvaćala rad narodni život; u Slavenstvu nazirao buduću prosvjetnu cjelinu, u kojoj bi naš narod, okupljajući Slovence i Bugare, kao samostalna kulturna individualnost nalazio širi izvor svojoj prosvjeti i polugu svojega višega narodo-prosvjetnoga života. Iz tudje književnosti, koja nema ništa srodna s našom narodnom individualnošću, ima naš narod crpsti ono, što je opće svemu čovječanstvu.

Tako je Rački u duhu naših preporodnih ideja označio, kako se ima da riješi životno pitanje naše.

Prema tomu je označio i svoje stajalište naprama onim „pitanjima", koja u tome sporu igraju veću ili manju ulogu: prosvjeta, historija, ime, pismo i vjera.

Je su li protivni prosvjetni utjecaji, što su vladali u našem narodu, stvorili u njem dva protivna kulturna tipa, koji bi se razlikovali po svoj svojoj sadržini? Je su li u njima izveli taki obrat u čitavom duševnom obzorju, da nema nikakih dodirnih točaka izmedju njih?

Po zakonima transformacije narodne duše mora prosvjeta jednoga naroda, kad sa čitavim svojim bićem prelazi u drugi narod, izvesti potpuni preokret u čitavom unutrašnjem njegovu životu. Nu sve duševne tvorevine našega puka i njegove uredbe sukromnoga života pokazuju nam u osnovnim svojim načelima potpuno jedinstvo.

Nije dakle prosvjetni dualizam stvorio od našega naroda dvije heterogene cjeline sa dvjema prosvjetama. On je ostavio tek tragova svojih.

Utjecaji su kraj naše neprosvijećenosti bili jaki; tragovi im se zapažaju jasno u svjema granama narodnoga života, kojih su se takli; ali opet nijesu bili dovoljni jaki, da unište jedinstvo narodne duše.

Kad bi smo prosvjetnom dualizmu u našem narodu priznali tako presudnu važnost, morali bismo vjerovati, da je prosvjeta u tako oprečnim smjerovima bila u nas za prošlih vijekova vrlo visoka; da je i danas takova u svjema slojevima našega naroda. Nu povjest nas naprotiv uči, da je prosvjeta u prošlosti u opće slabo zalazila u „niže“ slojeve, koji danas čine osnov narodu; a u nas napose, da je slabo zalazila i u „više“ slojeve, koji danas iščezavaju a zamjenjuju ih „niži“. Što se pak sadašnjosti tiče,

svi smo mi uvjereni, da naš narod nema nikakve više prosvjete i strašno se s pravom bojimo. Samo kad treba tražiti što više spornih tačaka izmedju Srba i Hrvata, onda imamo pače i dvije prosvjete.

Tragovi prosvjetnoga dualizma, što de facto postoje, ne izlaze iz našega narodnoga bića, koje je jedinstveno. Zato će se razvojem naše narodne prosvjete, osnovane na jednom izvoru: narodu samom, „izgladiti oštrine našega dualističkoga razvoja“ s tim više, što izvan našega naroda „nijesmo više upućeni na dva, kao negda, nego na jedan izvor opće ljudske prosvjete“.

Osim prosvjete ističe se historija kao dobar razlog razdvajanju Hrvata i Srba. Koliko u historiji nijesu sadržani i prosvjetni uplivi, ostaju različite veze političke, različiti razvoj državnoga života, različite zgode i nezgode, što su u prošlosti stvarale i različite osjećaje i misli u srcu narodnom. Time je već priznato, da sva narodna prošlost u tome pitanju može vrijediti toliko, koliko je u istinu ima u narodnom srcu, u narodnoj svijesti. A iz narodnoga se srca izvija bojovna pjesma kršćanstva protiv polumjeseca, poziv na borbu za slobodu s bratom, „koje vjere bio“; u narodnom srcu živi osjećaj slobode i ideja pravde, koja se, ostajući u dubinama svojim, ne povlači za prolaznim državničkim idejama, nego se diže, kad veliki dogadjaji narodni potresu čitavi narod i zasjeknu u dubinu narodne duše. Od sve prošlosti narodne vrijedi dakle u narodnom našem pitanju samo ono, što nam je „predaja uručila“.

Ništa, osim toga, ne bi moglo biti razlogom razdvoju, jer drugo ništa u narodu ne postoji. Nu danas živi u Srba misao Nemanjina i Dušanova, u Hrvata Tomislavljeva i Zrinskih! Da. Pa zar to radja spor? Da. A bi li ga radjalo da ima u nas narodne svijesti? Ne bi. Dok budu Srbi težili samo za Dušanovim carstvom, a Hrvati samo za Tomislavljevim kraljevstvom, dotle ne će biti ni Dušana ni Tomislava.

U srpsko-hrvatskom sporu ime se narodno istaklo kao simbol, kao ideja, kao sva snaga narodna. Treba proširiti ime, da se poveća i ojača narod; treba svakoga naučiti, da se zove Hrvat ili Srbin, pak ćemo biti jaki i silni. Za unutrašnju sadržinu toga Srbina i Hrvata malo se pita; kao da će Hrvati ojačati, ako se nekoliko desetaka tisuća ljudi, neprosvijetljenih, nemoralnih, prizna Hrvatima; kao da će Srbi stvoriti veliku Srbiju, ako im se poveća broj za stotina tisuća fanatika i duševnih patuljaka. Svetinju imena, koju tolikom žestinom branimo, već smo tako okaljali, da priznajemo dobrim Srbinom onoga, koji drži svojom „svetom dužnošću“ na svjema linijama ustajati protiv Hrvata, dok se svija pred onima, koji su na vlasti; da nam je dobar patriota hrvatski svako čeljade hrvatskoga imena, koje umije mrziti na Srbina, a uz to biti podlo i kukavno, koliko se samo hoće. Borba je o ime dovela već i do toga, da će se netko nazivati i graditi Hrvatom ili Srbinom samo vis-à-vis Srbinu ili Hrvatu, tako, da sve njegovo Hrvatstvo ili Srpstvo čini samo oporba,

negacija, mržnja. I te prazne duše, da spase Hrvatstvo i Srpstvo!

Što nam prikazuje takovo Hrvatstvo i Srpstvo? Ono je sistem mržnje, nemorala, ćudoredne iskvarenosti i propalosti, koji dopušta ljudima problematične vrijednosti, da u našim pitanjima vode neku, pače i veliku riječ, dok se u zdravim prilikama ne bi mogli ni pojaviti.

Koju važnost mogu imati imena narodna u onom prosvjetnom radu, što ga namjenjuje Rački našemu narodu? Kao dva imena jednoga naroda, jednih interesa, jednih težnja, jednih ciljeva, jedne svijesti, gube svaku posebnu sadržinu, svaki razlog trvenja, oba postaju jedno isto po svome smislu, po ideji, što je označuju. Onda prestaje razlog, da se ime jedno nameće drugomu. Dakako, ta se paritetnost imena ne da dekretom provesti, nego će se roditi sama po sebi po osjećanju zajednice i jedinstva; jedna svijest učinit će svetim i poštovanim oba imena u čitavom narodu, jer jedno i drugo u svijesti živi. „Jedno nam je i drugo ime bilo do sada jednako poštovano, niti se komu nametalo, niti dopustilo nametati. Pošto jedno i drugo ima za podlogu narodnost etnički jednu, što je i znanost dokazala, upo-raba jednoga i drugoga propustila se glasu sviesti i osjećaja".

O pismu je slovjenskom Rački napisao lijepu študiju. Znao je razvoj glagolice i ćirilice. Znao je, kako se je drugdje pismo radjalo, prelazilo i prihvahvatalo; kako, po gotovo u našem vijeku, ne može

biti smatrano inako, nego kao sredstvo za nijemo izricanje misli. Nu zapažao je, kako su oba pismena, pored ostalih velikih razloga, postala jednim malim povodom i za medjusobne zadjevice i za medjusobno nepoznavanje; kako „pojedinim kratkovidcem dvojaka azbuka čini dvojaku književnost“. Zato traži, da se sada u čitavom narodu zna „dvoje pismo, kojih je oboje jednako opravdano povješću, jednako posvećeno prošlosti. Uhvate li oba slova koren u narodu, onda je uz sreću i priliku lahko jedna odhititi“. Lako se razumije, koja.

Pitanje o pismu spada medju ona tričava pitanja, koja uza svu svoju ništavost prave ipak mnogo smetnje. Sigurno bi književnost naša bila poznatija u oba dijela naroda, kad bi bila pisana jednim pismom. A koliko bi to pridonijelo zbliženju i upoznavanju. Tako sada tek izobraženiji ljudi primaju jednakom lakoćom u ruke knjige obaju pismena, dok se srednji, širi slojevi nekako odvraćaju od knjige, koja nije pisana pismom, što ga obično imaju pred očima. Takova bi „pitanja“ trebalo riješiti što brže i odlučnije, kako je dostojno ljudi i naroda, koji shvata svoj zadatak, da mu ne budu zaprekom u njegovu napredovanju. Zato kliče Rački: „Prestajmo jedared pismenom, koje ubija, prkositi duhu, koji oživljuje“.

Da još nešto kažem o vjerskom stanovištu Račkoga pogledom na naš narod. Izvodio ga je iz svoje ideje kršćanske i slavenske. Nije dakako dopuštao u vjeri nasilja ni nametanja. Tražio je slobodu crkve,

da bude nevezana u svome radu, koji ima da bude jednim od pokretača u radu za narodni boljak i napredak. Vjera vodi do spoznaje najvišega bića i snošaja ljudi prema njemu. Ona dakle bitno djeluje u narodnom životu. Vjera kršćanska jednoga i drugoga ispovijedanja, u bitnosti jedna, služi dakle i jednoj svrsi, jednomu cilju. Treba da bude jedna i u svome uredjenju. Rački vojuje za jedinstvo kršćanske crkve. Traži, da crkva bude narodna, živi dio narodnoga bića. U ideji cirilo-metodskoj daje tomu izražaja. U njoj vidi spojen ideal jedinstva kršćanskih crkava s potrebama naroda slavenskih. Ciril i Metod prvi su prosvjetitelji slavenski, jer su donijeli kršćansku vjeru u narode slavenske slavenskim jezikom. Slavenski jezik u crkvi: to je stara baština slavenskih naroda, skopčana s kršćanstvom njihovim. Zato se ima katoličkim Slavenima vratiti slavenska služba božja, s kojom su kršćanstvo primili. To je jedan od velikih ideala u srcu Račkoga, za koje je radio u rimske stolice, u naroda slavenskih i u narodu svojem.

Vidio je, da je za naš narod krvava potreba. Zar je prama zadatku crkve, da u najuzvišenijem svome činu ostavlja slab vez izmedju žrtvenika i vjernika? Zar nije u tome času baš najpotrebitija najuža sveza, da bude žrtva gospodnja veliko djelo u srcu ljudskom, da nam dirne svaku i najtanju žicu do uzvišene harmonije skrušenosti, tihoga zanosa, čiste ljubavi i vedre nade. Može li to učiniti jezik tudj, mrtav? Narodima slavenskim treba sa žrtvenika

progovarati jezikom slavenskim. Našemu narodu po gotovo, da tako osjeti samoga sebe u veličanstvu božjem, da bude čitav sudionikom u slavi božjoj, da se tako ujedini sa svojom braćom u velikom osjećaju prema vladaru svemirskom. Slavenska je služba božja veliki zahtjev narodni, za koji bi naš narod morao da upne svu svoju snagu, kako je Rački za nj bio pripravan dati i svoj život.

Tako je Rački sa stanovišta narodnoga načela riješio „pitanja", koja danas u sporu hrvatsko-srpskom odlučuju. Čini se, da je njegovo riješenje provedeno neustupnom logikom tako, te ga moraju priznati svi, koji priznaju, da su Srbi i Hrvati etnografski jedan narod.

Kao javni radnik Rački nije na političko polje potpuno prenosio narodnoga načela. Stvarajući od narodnoga programa program politički, on nadovezuje sadašnjost na prošlost i u tim granicama nastoji da dovede u sklad narodno načelo s povješću naroda našega, koliko se ikako može.

U opće se može njegov politički rad ovako označiti: prema modernomu shvatanju naroda i države, on je nastojao, da se u okviru postojećih državnih tvorba provedu sve konzekvence narodnoga načela.

Na to ga je poticala nezrelost našega naroda, pak i sama ideja humanitna, koja je u postepenom razvoju i napretku prosvjetnom nazirala dovoljno jamstvo za osiguranje narodne egzistencije. Humanitni ideal nametao je Račkomu i humanitnu taktiku, kojom se izvodi polagana, ali sigurna promjena i preobrazba

duhova, kojih napokon, kad su samostalni i zreli, nitko ne može zaustaviti i ograničiti.

Politiku Račkoga ravnaju i odredjuju dakle dva elementa: narodno načelo i politička prošlost. Izmedju njih koleba i sav politički rad naš u ovom stoljeću; dokaz naše slabosti.

Vidjeli smo, kako se je iz narodnoga načela s jedne strane, a iz upliva tudjinske politike s druge strane razvila politička misao jugoslavenska: svi narodi slavenski na Jugu imaju da tvore u političkom pogledu jednu samostalnu interesnu sferu, kako imaju da u prosvjetnom pogledu budu jedna cjelina.

Primjenjujući na ovo načelo zahtjeve, koji se temelje na prošlosti, stvara Rački aksiom svoje politike. Pojedine državice južnoslovjenske, dakle hrvatska u okviru monarkije, ima se smatrati dijelom južnoslovjenske interesne sfere. Iz toga načela slijedi, da sav politički rad našega naroda u monarkiji ima biti u skladu s interesima ostalih južnoslovjenskih država; da naš narod ima da u toj monarkiji stvori slobodnu, samostalnu državu, koja će biti jaki član u kolu državica južnoslovjenskih, dostojan da štiti interese svoje, a time i čitave zajednice. Ostale državice naroda našega treba da što više ojačaju, da steku što veću samostalnost, da se što više približe, da bi tako snažnije mogle da se odupru navalama tudjinskim i što krepčim oslonom bile svojim družicama.

Sva narodna politika južnoslovjenska nije ništa drugo, nego borba za opstanak prema velikim vlastima, kojih interesi u istočnom pitanju krstare po tijelu

naroda južnoslovjenskih. Njima treba dati što manje upliva i otimati mu što više zemljišta, da se očuvaju slabašni narodi na Balkanu. Samo onaj, koji je narodni neprijatelj, zavodi narod bajanjem o njegovoj snazi i zasljepljuje ga sjajnom prošlosti, koja mu može dati utjehe i okrepe, ali ne može vratiti one generacije, koje su se znale i umjele opirati i stvarati.

Te nam misli Račkoga davaju pouzdani tumač njegovu poimanju o potrebama i zadatku države hrvatske; tumače nam njegovu politiku naprama ostalim južnoslovjenskim državicama, naprama monarkiji i Ugarskoj. Razložio ju je ponajpače u svojoj studiji „Listovi jednoga prema antiunioniste“ sa gledišta narodnoga, prirodnoga i historijskoga prava i sa gledišta kulturnih i gospodarskih interesa; zatim u mnogim raspravama u „Pozoru“ od g. 1860—1866.

Zahtjev potpune državne samostalnosti za Hrvatsku izvodi Rački jednako iz težnje, da se naš narod opre tudjinskim uplivima, kojima je u monarkiji okružen, kao i iz ideje južnoslovjenske zajednice, kojoj ima da služi.

„Mi zahtijevamo potpunu političku samostalnost i upravnu autonomiju, te ne ćemo da nam itko izvan nas i našega kralja u našoj kući zapovieda“. „Mi hoćemo hrvatsku državu“.

Na osnovu historijskoga prava i narodnoga načela traži cjelokupnost trojedne kraljevine. Dokazao je „da je Rieka ne samo po povjesti i po pravu, nego i po svojem položaju, po narodnosti, po materijalnom probitku sastavni dio Hrvatske“; dokazuje,

da Srijem spada hrvatskoj kraljevini, traži ujedinjenje Medjumurja i Dalmacije. „Od sve najprieči su nam Dalmatinci, ne samo zato, što ih zaprašene povelje vežu s nama; već što nas promisao uzajamna sveza krvju, jezikom, knjigom, položajem i sudbinom. Puki smedji kvier budi starinarom i diplomatom, vez bratinske ljubavi i uzajamne pomoći jednokrvnim narodom budi svetiji". Misao narodnosna ima da sveže sve dijelove naroda našega u habsburškoj monarkiji, da se tom mišlju svezani, okupljeni, oživljeni, svežu i s ostalim dijelovima istoga naroda; da im ona poda svijest o jedinstvu interesa, što niče iz jedinstva naroda, da im pokaže njihovu zadaću kao samostalne slobodne države jednoga dijela naroda prema ostalim čestima.

Potpuno samostalna hrvatska država može u kolu južnoslovjenskih državica postati faktorom, i to s tim važnijim, što leži na pragu, s kojega hapsburška monarhija koraca na istok. U tome stoji njezin zadatak. Da ga valjano riješi, ima da ju vodi narodna misao; bez nje niti je sama stekla slobode, niti je istovjetnomu narodu poslužila; sebe je učinila robom, ostale vazalom.

Samostalna hrvatska država ima da bude jakom obranom ostalim južnoslovjenskim državama, koje imaju da skupe ostale česti našega naroda. Do njihove mudrosti i trijeznosti stoji riješenje velikoga narodnoga zadatka na slavenskom Balkanu. One imaju da budu točka, s koje će dignuti s našega naroda težina istočnoga pitanja. Srbiji namjenjuje Rački veliku duž-

nost; ona bi kao samostalna država imala da bude neko središte naroda južnoslovjenskih; zajedno sa Crnom Gorom predstavljala bi bratsko utočište za sve potlačene, i čvrsto uporište za sve odlučne. Misao začeta Karagjorgjem i vladikom Petrom Petrovićem, veli Rački, imala bi oduševljavati i sadanje vladare i knezove srpske i crnogorske. Oni su pred Bogom i ljudmi dužni stupiti „u družtvo oružja i u medjusobni obraniteljni i napadateljni savez".

Takova Srbija, svijesna o svojim dužnostima prama čitavomu narodu, postala bi uzdanicom njegovom. Stavljajući se na visoko stanovište narodnoga jedinstva hrvatskoga i srpskoga, ona bi ujedinjavala misli i težnje narodne i mogla bi im dati izražaja. „Zato Hrvati, veli Rački, iskreno kažu Srbljem: nam nije do hegemonije, jer medj dvoma plemenima jednoga naroda nemože biti prave hegemonije; pa ako možete što izvesti, izvedite; svi ćemo prihvatiti u Vaše kolo. Evo Vam Drine „vode hladne", Bog Vam blagoslovi stjegove, koje bi preko nje prenesli; ali ako Vi zakasnite, pa se okolnosti promjene, nebiedite nas, budemo li mi oživjeli svoja državna prava". Ili drugim riječima: u ime životonosnoga narodnoga načela ima Srbija pravo, da okupi narod, što već nije u sklopu drugih državnih tvorba na Balkanu; ne bude li dorasla, da toj zadaći udovolji u duhu velikoga principa i pravednosti, dopustila je da iščezne iz našega naroda misao sintetička, a da zavlada raspad i rasulo.

Već je početak našega preporoda pokazao na Srbiju; „mi smo se prenuli, veli Rački, na rik tur-

skih topova iz beogradske tvrdje, te začeli nadu, da će ovaj gnjusni čin biti početak velikih činah, kojim će Srbija biti središte". Turski su topovi davno zamukli; mi nastavljamo svoj preporod, nu polagano.

Razpravljajući odnošaj hrvatske države prama Ugarskoj, čini to vazda sa stanovišta „južno-slavenske solidarnosti". Već smo vidjeli, kako je s istoga stajališta prosudjivao odnošaje hrvatsko-ugarske u prošlosti. „Ugarska je politika, veli, uviek težila, da što jače privuče sebi trojednu kraljevinu, da preko nje prodre do mora, a u starije (?) vrieme i u Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Vlašku i da pronese svoju vlast do Balkana i na doljnji Dunav." „Pomisao jugoslavenske državne zajednice, pojavila se ona u Hrvatskoj, Bosni ili Srbiji, nije našla nigdje kano što u Ugarskoj odlučna i žilava protivnika". Tako se već odavna srazile u Hrvatskoj dvije protivne političke struje, bacajući je sad ovamo sad onamo. To je napokon stvorilo rasulo, u kojem, „je nestalo državne svijesti, pače skoro i narodnoga ponosa u hrvatskom narodu, i uspomena na neodvisli državni život". Kad se na probudjenoj narodnoj svijesti stvara zahtjev samostalne države, izbija još jače taj antagonizam i traži, da se Hrvatska odluči bilo za jedan bilo za drugi politički smjer, ako ne će da bude ili orudje ili lopta. Taj položaj stvarao je kod nas političke stranke već od g. 1835. jednu, narodnu, za smjer južnoslovjenski, koji donosi sa sobom zahtjev samostalne i slobodne države; drugu, protunarodnu, za smjer politike magjarske, koji sa sobom donosi podčinjenost i pad. Ta dva smjera ističe i Rački. „A da smo mi i sadanji Madjari u

narodnoj politici dva antipoda, o tom netreba nikoga uvjeravati. Mi naziremo u slavenskoj i južnoslavenskoj solidarnosti najkrepčije jamstvo našemu narodnomu biću, dočim Magjari vide u njoj grob svoje narodnosti, imali u tom pravo ili krivo. Mi smatramo za preduvjet ljepše nam narodne budućnosti oslobodjenje istoka, dočim, Magjari naziru u njem početak svoje propasti, ili bar svršetak hegemonijskih težnja".

Lako je razumjeti, uz koji smjer pristaje Rački. „Naš ugovor (s Ugarskom), veli, gledajmo, da ne uvrijedi našu prošlost, ne ogorča našu sadašnjost, a ne potamni budućnost. Naš ugovor ima se navlaš na to obazrieti, da smo Jugoslovjeni i da nam je bolja budućnost samo u jugoslovjenstvu. S toga naš ugovor u ničem nesmie vriedjati našu jugoslovjensku politiku".

Zahtjev slobodne i neodvisne države hrvatske, kako izlazi iz južnoslovjenske politike, potkrjepljuje Rački historijskim pravom. „Diplomatima" treba ili „gotovih čina" ili diplomatskih akata. Rački donosi akte. Ispituje sve dogadjaje, u kojim se hrvatska pokazala samostalnom državom. Doba narodne dinastije ispitao je na tanko, oštroumno i jasno. — Unosi svjetla u savez s Ugarskom godine 1102. „Griešimo kada priznajemo, da je Hrvatska pod krunom sv. Stjepana. Kruna sv. Stjepana i Zvonimira jesu dvie u početku materialno, a po pravu dvie juridički različite krune, dva njekada odieljena simbola dviju različnih neodvisnih država. Sada je materijalno jedan simbol, ali se u njem predstavljaju dvie odieljene savezne državne osebine". Po vre-

menu se iz saveza s Ugarskom razvio zajednički hrvatsko-ugarski ustav, koji čini bazu svih državopravnih odnošaja izmedju obiju kraljevina, na kojem stoji posebno državno pravo hrvatsko, a posebno ugarsko. Rački po tome odredjuje i sadržaj hrv. drž. prava. „Svojinom su drž. prava hrvatskoga ne samo oni ustavni zakoni, koji su stvoreni na saborih trojedne kraljevine, nego i oni, na kojih se osniva ciela zgrada zajedničkoga ugarsko-hrvatskoga ustava". „Trojednoj kraljevini osim njezinih posebnih, temeljnih, državnih i ustavnih pravah, pristoje još i sva ona javna prava, koja pripadahu kraljevini Ugarskoj do konca god. 1847., u koliko se samostalnosti i neodvislosti njezinoj posredno ili neposredno ne protive".

Nu „državo-pravni odnošaj medju objema kraljevinama tečajem vremena tako se zapleo i razvio, da je u pitanjih ustavnih težko ustanoviti razkršće, gdje počima zajedničko, gdje dočima posebno državno pravo svake od njih".

Prema tome tumači i god. 1848. Ona nije prekinula svaki snošaj kraljevine Hrvatske s kraljevinom Ugarskom; zajednički je ustav ostavila netaknutim, dok je posebno državno pravo hrvatsko htjela točnije odijeliti od posebnoga ugarskoga. U godini 48. nije Hrvatska u državopravnom pogledu prama Ugarskoj pošla dalje, nego li g. 1527. i 1712. resp. 1723., kad je vršeći svoje posebno državno pravo, „izrazila svoju samostalnost i neodvislost, a priznavala sveudilj zajednicu s krunom ugarskom". „Priznajem, veli Rački, da je ona državopravna sveza

s Ugarskom, koja je preostala poslje dogadjajah godine 48. ipak užja, nego li bi bila, kada bi se zajednička kruna redukovala na gromadu zlata ili na zgoljnu uspomenu historičku, pa kad bi krunitba bila samo obred bez državopravnoga znamenovanja, a zavjernica diploma bez onoga smisla, što pripada dvostranomu ugovoru".

Nu iz čitavoga razvoja državopravnih snošaja hrvatsko-ugarskih do god. 1848. ipak izlazi, „da je trojedna kraljevina samostalna i neodvisla od kraljevine Ugarske, pak da su obje kraljevine naprama zajedničkoj kruni ravnopravne u smislu nezaboravne izreke našega neumrloga bana Tome Bakača: regnum regno non praescribit leges; . . . da trojedna kraljevina imade svoje državno pravo, koje su naši predšastnici čednim imenom „iura municipalia" okrstili bili; pak da joj naprama kralju, kano drugomu faktoru u hrvatskom ustavu, pripadaju naposeb ona prava, koja je zajednički s Ugarskom izvršivala".

Na osnovu zajedničkoga i posebnoga hrvatskoga državnoga prava „mi Hrvati želimo porazumjeti se s Magjari".

Tu moram spomenuti riječi, što ih Rački nadovezuje na ovu rečenicu. „Ove posljednje rieči nerado upotrebljavamo; volili bismo reći s Ugri: pošto bi smo se htjeli ustavno dogovarati sa zastupnici svih narodah u obsegu ugarske kraljevine u užjem smislu obitavajućih". Time je jasno izraženo, pod kojim bi uvjetima trebalo s Ugarskom ugovarati, da ugovaranje bude „ustavno".

Historijsko državno pravo hrvatsko, kako se razvilo iza god. 1102. iz „prvoga grieha, što ga je učinio hrvatski narod“ veže kao sastavni dio zajedničkoga hrvatsko-ugarskoga ustava Hrvatsku s Ugarskom. U granicama, što ga narodnomu načelu postavlja historijsko državno pravo trojedne kraljevine, hoće Rački da naš narod stvori slobodnu državu, koja bi po svojoj unutrašnjoj sadržini osjećaja misli i rada, dakle po životu svome bilá sastavni dio osjećaja, misli i rada čitavoga našega naroda

Taj se kompromis izmedju narodnoga načela i historijskih veza vidi jasno po ovim riječima: „Magjarom ne smijemo obe ruke dati, već pružimo im iskreno i srdačno jednu, a drugu svojoj braći jednokrvnoj“.

Ruka, što je pružamo Magjarima imala bi nam dati vanjsku formu našega života; drugom rukom s jednokrvnom braćom da radimo oko unutrašnjega našega razvoja, koji će nam donijeti mudrosti, zrelosti i snage. Samo mudri narodi su snažni; zreli su narodi gospodari svoje sudbine.

Do unutrašnjega uredjenja monarhije stoji, hoće li se provesti misao državne samostalnosti trojedne kraljevine i njezine misije kao jedne samostalne česti našega naroda. U prevladi jednoga ili dvaju naroda u monarhiji nad ostalim, stoji i prevlada jedne političke ideje, pored koje ostale zamiru. Hegemonija Nijemaca i Magjara zatirala bi slobodni razvoj naroda hapsburške monarhije, skučila bi pod jednu misao sve misli narodne, po kojima narodi živu. Pod

njezinom bi težinom teško životarila i misao narodna u našem narodu, potisnuta silom „Dranga nach Osten".

Tako uredjenje ne bi bilo prama ideji, što je rodila hapsburšku monarhiju, u kojoj pojedjne narodne i historično-političke individualnosti potražiše zaklona i utočišta. Svaka od njih mora da u njoj nalazi jamstvo za svoj samostalni opstanak i razvoj. Rački tuj naglašuje „narodne i historično-političke individualnosti". U tome je historičniji, konzervativniji od Jelačića, koji je naglašavao narodno, prirodno pravo. „Kada bi svaki pojedini narod razvio se u vlastitoj državi bez svakoga vanjskoga nesrodnoga upliva, tada bi sve političke institucije onoga naroda bile odgovarale njegovoj individualnosti. I ona država bila bi odsjev i zrcalo dotične narodne individualnosti. Nu čim narod uslied historijskih okolnostih stupi s inim narodom u zajednicu državnu, on je prinuždeu za volju ovoj zajednici popustiti nešto od svoje individualnosti.

U tom smislu može se povesti rieč o historičko-političkoj individualnosti".

„Različiti narodi živući u carevini austrijskoj jesu ne samo narodne individualnosti, lučeće se jezikom, običaji itd., već i historičke individualnosti. Oni naime narodi prije nego li stupiše u ovu državnu zajednicu, u kojoj su sada, razvijali su se manje više u samostalnih posebnih državah".

„Narodi carevine austrijske u vieku narodnosti, kakav je naš, nisu voljni od svoje narodne i histo-

rično-političke individualnosti ništa više odstupiti, nego li od njih zahtieva državna zajednica, a to zato, jer oni ovu zajednicu nesmatraju kao svrhu, kano političko-državni Baal, kom bi imali žrtvovati svoju djecu, već ju smatraju kano sredstvo za svoj duševni i materijalni razvitak".

„Svaki dakle državni sustav, koji vriedja organizam carevine austrijske, t. j. koji vriedja narodnu i historično-političku individualnost različitih kraljevinah i zemaljah njezinih, narušava takodjer državnu zajednicu carevine, pošto tim načinom njezine različite narode goni, da ili nastoje o povratku njekadanje samostalnosti, ili teže za inimi srodnimi kombinacijami državnimi".

Tako je Rački iz same naravi monarkije hapsburške izveo potrebu federalizma, a nalazi mu potvrde u pragmatičkoj sankciji, koju patenat od g. 1861. postavlja osnovom za uredjenje monarkije.

Rački ju ispituje, napose hrvatsku i dolazi do zaključka: pragmatička je sankcija akat kraljevina i zemalja, kojim zajamčuju nerazdjelivost hapsburške monarhije i priznaju neke zajedničke državne poslove.

Jer su pojedine kraljevine i zemlje kao posebne individualnosti pragmatičkom sankcijom kao iznova stvorile hapsburšku monarhiju na osnovu svojih posebnih državnih prava, to se na čuvanju tih prava osniva opstanak same monarhije. Kraljevine su i zemlje nerazdjeljive; ali zar narodi nemaju prava da u njoj o sebi odlučuju, kad su bez nje o njoj odlučili? Zato sveza, što veže narode hapsburške monarhije, ne

smije zadirati u posebna državna prava, koja čine narode posebnim tijelom u državopravnom pogledu. Samo toliko, koliko je potrebno za opstanak državne zajednice, dužni su narodi da rezigniraju na svoja prava. Ako se traži više, traži se ono, što narodi ne smiju dati.

Federativni sustav u hapsburškoj monarhiji postulat je narodnoga načela, koje u njem traži kakvo takvo izmirenje s legitimističnim principom. Kao svjema narodima, tako je i onima pod žezlom hapsburškim narodno načelo donijelo nove poglede i označilo nove zadatke. Svi su se oni tim načelom preporodili i proželi; svi traže da ono bude priznato, koliko se poduđara s historijskim državnim pravima. U tom zahtjevu naziru narodi jedino jamstvo za obezbiedjenje svojih interesa narodnih, kulturnih i materijalnih; treba im udovoljiti, da se ne bi pokazalo, kako monarhija nije više kadra, da vrši misiju, koja izlazi iz njezine temeljne misli. Istina, federalističko ustrojstvo monarhije, moglo bi roditi mjesto jednoga dualizma drugi; mjesto prevlade dvaju plemena mogla bi donijeti sukob dviju velikih struja: zapadne i istočne, koje imaju svoj korijen u dualizmu plemenâ, germanskoga i slavenskoga, što na granicama monarhije žive sa svojim suplemenicima, a monarkiji podavaju svojim brojem etnografsko obilježje. U sukobu tih dviju struja morala bi monarhija nazirati svoju propast, kad ne bi umjela, da narode germanske i slavenske učini zadovoljnima u svojem krilu. Kad se narodi ne daju skalupiti po kalupu diplomata, treba

u njihovu unutrašnjem zadovoljstvu tražiti osnove moći i snazi državnoj. U monarhiji našoj sukob je dviju spomenutih struja našao izražaja u borbi Nijemstva i Slavenstva, što u njoj žive: stvorio je načelo, da se svi Nijemci i svi Slaveni imaju udružiti, da se tako zajednički bore i brane jedni od drugih, da očuvaju sebe i monarhiju, koja po njima postoji. Borba se može riješiti samo onda, ako se zahtjevi narodnosti prihvate u duhu pravednosti, ako se narodima podaju na osnovu narodnoga načela sigurni osnovi njihovu razvoju i napretku.

Naravnu svezu, što ju ta borba stvara medju Slavenima, prihvaća dakako i Rački.

Tako bi federacija kraljevina i zemalja, osnovana na historijskom pravu i na potrebama sadašnjosti mogla da monarhiji habsburškoj dade čvrste osnove, na kojim bi mogla vršiti svoju zadaću i time si osigurati opstanak. Njezina misija: da raznim narodima u svome sklopu obezbijedi egzistenciju, ne smije se zamijeniti nikojom drugom, a da se time ne dirne u same njezine osnove. Slobodne, samostalne države najbolji su čuvari hapsburške monarkije.

U federativnom ustrojstvu i dio našega naroda u monarkiji mogao bi slobodan i nezavisan, da vrši svoju zadaću prema ostalomu južnomu Slovjenstvu. Kao njegov bitni dio mogao bi mu biti predstražom i čuvarom, i po tome sudionikom u radu, što mu ga namjenjuje borba za opstanak.

Tako je Rački nastojao, da interese našega naroda dovede u sklad s njegovim historijskim vezama.

*

On je u shvatanje snošaja trojedne kraljevine prema južnom Slovjenstvu, prema Ugarskoj i monarhiji unio princip svoje politike: da južno Slovjenstvo, a napose narod hrvatski ili srpski čini jednu samostalnu interesnu sferu gospodarsku, kulturnu i političku. S toga je gledišta pokazao zadatak našega naroda prema Slavenstvu u istočnom pitanju i lojalno odredio položaj naroda našega u hapsburškoj monarkiji.

Ako je spor srpsko-hrvatski dobijao hrane iz političkih struja, što se nad našim narodom viju, može li mu je podavati riješenje Račkoga? Za čovjeka zdravoga razuma i bistrih očiju Rački je riješio i političku stranu spora u smislu narodnoga načela. Ostavio nam je jedan zakon: samo duhom slobodni narodi stječu slobodu i samostalnost. Ostavio nam je jedan zadatak: narodni rad. Duh naš, što živi u narodu našem, izdjelan, osviješten narodnim radom donijet će nam narodno jedinstvo, narodnu slobodu.

* * *

Preporod naroda hrvatskoga ili srpskoga nije dovršen.

Započet u ovome stoljeću na širokoj misli narodnoj, ima da obuhvati čitavi narodni život: sve slojeve u svjema granama njihova rada.

Vidjeli smo, kako je taj preporod pošao od zgora. Zato je preporodio samo više slojeve i zašao samo u grane njihova rada. O tome smo uvjereni, jer o svome preporodu govorimo kao o preporodu knjige. Premda je to shvatanje jednostrano, jer nam je već ilirski pokret dao uz „Maticu“ i „gospo-

darsko društvo", koje ima da ide za preporodom gospodarstvenim, a doveo je i do političkoga programa, ipak je rezultat našega preporoda doslije u opće taj, da nam je dao gradjanski stalež, inteligenciju. Rad naše inteligencije, u koliko ga ne uzimlje država, razvio se ponajpače u književnosti, dok u ostalim granama narodnoga života: gospodarskim, trgovačkim, obrtnim imamo tek neznatne početke. Tako nam predstavlja naš preporod stalež gradjanski i s njim svezana književnost.

Nu mi smo vidjeli takodjer, kako je naš preporod bio dijelom općega prevrata; kako se sav oslonio po svojim idejama o zapad. Zato nam je i naša preporodjena inteligencija i naša književnost zadojena tudjinštinom, a naša trgovina, promet, obrt, gospodarstvo ovisno o tudjinstvu. I o tome smo duboko uvjereni, jer se na te svoje rane s pravom teško tužimo i Srbi i Hrvati.

Prema tome naše su preporodne ideje, kao: princip prava čovječjih i narodnih, pojam naroda, prosvjetna misao slavenska itd. probudile samo gradjanski stalež; samo u njem razvila se svojstva, potrebna za viši društveni, gospodarski, narodni i državni život, on je dakle narod u „višem smislu". Nu preporodne naše ideje nijesu u njem izrazite i jasne. Na njima se zapaža prelom narodne misli i tudjinskih utjecaja. Kako je pak naša književnost, naše gospodarstvo, naša politika u rukama njezinim, to nam tumači, zašto je prva tako blijeda i bez izražaja, zašto je drugo tako slabo i nestalno, zašto je napokon treća tako kolebava i neodlučna.

Tomu pridonosi i to, što je naša inteligencija ponajviše prikovana uz vlast; a vlast je ili tudjinska ili tjesnogruda, pak se i inteligencija, — koja misli, da je narod, pak stvara „narodne“ programe, — na jednoj strani povela za tudjinskim utjecajima i od njihova uspjeha očekuje spasenje svojega naroda, a na drugoj se zadovoljila s tjesnogrudim zahtjevima vlasti, premda ta inteligencija dobro zna, da su Srbi i Hrvati jedan narod. Od te inteligencije, poluprosvijećene, zaražene tudjinskim utjecajima, a prikovane uz poglede vlasti, od koje joj i život, od te inteligencije polazi i hrvatsko-srpski spor, jer ga samo i ona vodi. Vidjeli smo doslije, a vidimo i u ovoj knjizi, kako ponajbolji i najumniji sinovi našega naroda taj spor osudjuju, a sami priznajemo, da u puku toga spora nema, osim tamo, gdje ga je inteligencija iskvarila. Sva zasluga i sva slava našega spora ovjenčava glavu „tjesnogrudih zanešenjaka i plemenskih kratkovidaca“, kako bi rekao Rački, koje je zapala u javnosti neka riječ, premda joj nijesu ni iz daleka dorasli; oni su posijali onu mržnju i nepovjerenje, koje i umnije, ali neodlučne ljude odbija od zajedničkoga rada.

Sav se rad naše inteligencije pokazao dosta slabim. Tomu nam je dokazom ono, što se drži njezinim najvećim djelom, naime književnost. U toj književnosti ima u Hrvata i Srba ponajviše pjesama i pripovijedaka, zatim historijskih i filoloških rasprava. Nu još nemamo ni povjesti svoga duševnoga razvoja, kako se ogleda u knjizi, dok nam je filozofska, ekonomska, prirodoslovna, pravna itd. znanost u opće, a narodna

napose još sasvim neobradjena. Naša je književnost onaka, kaki je naš život: pjevamo ili plačemo, pripovijedamo i sanjarimo; jednostrani smo u svom radu tako, te on sav polazi jednim putem: iz normalke u gimnaziju, iz gimnazije na sveučilišta ili visoke škole, iz visokih škola u službe. Sve po nekakoj birokratskoj šabloni. Kako nam je ograničen život, ograničene su nam misli i čuvstva. Lijepoga, velikoga, razvitoga života u narodu našem još nije bilo.

Naš se preporod zaustavio kod inteligencije, načinivši od nje jedan odijeljeni stalež.

Širi i najširi slojevi narodni ostali su doslije gotovo netaknuti od naših ideja preporodnih. Prema inteligenciji, koja je bar djelomice postala dijelom prosvijetljenoga društva, stoje ti slojevi od prilike onakovi, kako su ih predala našemu doba stoljeća njihova prošloga života. Veliki dijelovi našega puka svojim duševnim obzorjem ne zasežu izvan kruga vjerskih i obiteljskih pogleda; ima krajeva, gdje živi naš puk kao čovjek skroz primitivan, bez ikakoga poimanja više zajednice narodne, bez ikakoga osjećaja narodnoga.

U smislu naših preporodnih ideja dana je doduše našemu puku naša zemlja, da joj bude vlasnik; i njemu je dan ustav, da mu bude nosilac. U njegovim je dakle rukama izvor našega materijalnoga blagostanja; on kao najširi sloj, odlučuje svojim glasom u našim javnim poslovima. Nu on danas svoju zemlju obradjuje onako, kao njegovi pradjedovi, a svoja ustavna prava vrši pod pritiskom odozgo. Sav još živi pod dojmom svojih tradicija, gdje ih nije razorila bijeda savremenoga života.

Imamo dakle u narodu svome dva razreda: jedan „prosvijetljen“, „osviješten“, ali otudjen; drugi, bez više prosvjete i bez svijesti, ali čist. Jedan nam predočuje naš preporod ili je bar njekaki rezultat našega preporoda; drugi pripada u doba prije preporoda. Po čuvstvima, po mislima, po svojoj kulturi oba su razreda naskroz različita, izmedju njih postoji duboki jaz.

Otuda i sva naša slabost i nesreća. Kad smo u duhu našega preporoda skršili vlast plemićsku, predali smo ju inteligenciji, koja se naskoro ponajviše preobrazila u birokraciju. Ona je svoju vlast upotrebljavala za svoje interese, jer drugih nije poznavala. Ona je držala, da je ona narod. Njoj smo povjerili sav narodni rad, premda je otudjena, malobrojna i slaba. Htjeli smo po njoj postati narodom, a ostavili smo je bez širokih osnova narodnih, iz kojih bi mogla crpsti svoju snagu. Zato se podavala u svakom pogledu tudjim strujama, a svoju vlast upotrebljavala, da pokori puk, koji je nije shvatao. Zato nije mogla izvesti velikoga zadatka narodnoga.

Kad smo pod dojmom preporodnih ideja učinili puk vlasnikom zemlje i najmnogobrojnijim dionikom svojega javnoga života, treba da u njem izvršimo i preporod, koji će ga učiniti dostojnim važnoga položaja, što ga je stekao. Ne zaboravimo, da smo mu dali zemlju i ustav ispod tlake gospoštijske i jarma turskoga. Kad smo mu dali preporod izvanji, dosljedno treba da mu damo i preporod unutrašnji; kad smo ga članom narodnim proglasili, treba da ga dijelom narodnim učinimo. Zato treba

da i njemu pripadnu ideje našega preporoda. Kao dionik ustavnoga života on mora da ima svijest o ličnoj slobodi, o svojim pravima i dužnostima kao čovjek; kao narodni čovjek mora da shvati pojam naroda, dakle i njegov opseg; treba da bude svijestan o svojim pravima i dužnostima ustavnim, da mu bude jasno, da li mu ova zajamčuju i sva prava narodna; treba mu moralni stepen, koji će mu podavati snage, da svoje dužnosti vrši dostojno čovjeka; treba mu prosvjetni stepen, da ih pravo shvati i dovede u sklad sa svojim pravima; da shvati važnost prosvjetnih ustanova i uredaba po narodni razvoj i napredak, da ih dakle svijesno podupire i u svojim granicama upotrebljuje.

U njegovoj ruci stoji naša snaga materijalna; on je vlasnik zemlje, a Hrvati i Srbi narod su agrikulturan. Treba ga dovesti do visine racionalnoga gospodarstva i do poznavanja zakona ekonomskih, da nam to podigne trgovinu, obrt, sav gospodarski život.

Reći će se, da toga svega nema ni u naroda većih, prosvjetljenijih. Nu za nas vojuju dva razloga. Jedan je načelo humaniteta, sveopće prosvjete, koje naglašuju naši preporoditelji i Rački; svaki čovjek treba da se razvija u svakom pravcu. Drugi je razlog u tome, što je položaj velikih i malih naroda bitno različit. U velikih naroda može iznositi broj inteligencije toliko, koliko broji gdjekoji maleni narod. Pa dok je ta velika inteligencija tomu velikomu narodu dovoljno jaka obrana i dovoljno čvrsti elemenat spojni i tvorni, u malih naroda treba da svaki čo-

vjek bude branič narodnih prava i sudionik u narodnom radu. Inače se mali narodi ne mogu da održe.

Treba dakle izvesti preporod najširih slojeva, ponajpače seljaštva, koje je po narodni život najvažnije; treba ga izvesti u duhu narodnoga jedinstva, ćudoredne naobrazbe i narodne prosvjete. Kad se izvede taj preporod, onda će biti preporodjeni svi slojevi, sav narod, u svjema granama narodnoga života; svi će onda biti jednako dostojni i imati sva svojstva, da sudjeluju samostalno u organizovanom narodnom radu na širokim osnovama prosvjetnim, društvenim, gospodarskim. U tome narodnom radu radit će narodni čovjek, dakle ni vlah ni šokac ni Turčin, ni Bošnjak, ni Dalmatinac, ni Slavonac, nego hrvatska ili srpska ličnost razvita za društveni, narodni, gospodarski, prosvjetni i državni život. Kad se izvede taj preporod, zajazit će se jaz izmedju inteligencije i puka, izmedju najprosvjetljenijeg i najsnažnijeg dijela narodnog; a u tome će jazu biti zakopani svi tudjinski utjecaji, jer će narodom jedinstvenim u svoj njegovoj unutrašnjosti prevladati jedan interes, jedna misao: misao narodna hrvatska ili srpska. Ta nam misao može osigurati budućnost, koja sprema silne prelome i stvara velike društvene i ekonomske sfere na zapadu. Ako hoćemo ili da im se otmemo ili da u njima sudjelujemo, možemo, ali samo kao jedinstveni organizovani narod, koji je jak nosilac svojih interesa ekonomnih, političkih, društvenih i prosvjetnih.

Ivan Lorković.

„Manifest naroda hèrvatsko-slavonskog“.[1]

„Narod hèrvatsko-slavonski u dèržavnom svom saboru 5. lipnja t. g. skupivši se i o budućem svom postojanju i obezbèdjenju svoje narodne samostalnosti dogovorivši se oséća, da je dužan dèla i teženja svoja pred cèlim svètom očitovati i u pravoj boji pokazati ih, da se i oni, koji su po samom opadanju naših neprijateljah naša dèla osudjivali, kolko o netemeljitosti i podlosti tèh napadanjah tolko o pravom stanju i pravdi naše stvari uvère i po tome o našim činima sude.

Dva gledišta ima s kojih se gibanja svih narodah smatrati mogu: jedno je gledište naravnog a drugo historičkog prava.

Glavna je naša naměra slobodnim narodom u slobodnom austrijanskom carstvu biti.

Ma s kog od rečena dva gledišta se naša stvar uzela, svakako se odobriti mora, jer je na temelju i prirodnog i historičnog prava kako takodjer i novoizrečenih glavnih načelah ustava austrijanske monarhie osnovana.

Prirodno pravo uvèk ostaje najveće pravo, jer je u prirodi osnova i temelj svakoga prava. Ono je uvèk jedno i isto, ali ga svaki uvèk nije kadar u pravom njegovom značenju pojmiti i shvatiti. Ono je do sad samo na čověka ograničeno bilo, i tek u najnovije vrème počelo ti se i na cèle narode, kao osobe u sebi svoju ograničenu nezavisnu cèlost imajuće, razprostirat. Teženje pojedinih političnо rascèpljenih udovah talijanskoga i němačkoga narodah za sjedinjenjem u jedno tèlo, u oči ove reforme očitovano, slutilo je tako rekavši samo, a duh najnovijeg vrèmena i obći pokreti narodah europejskih jasno su izkazali, da ima još něko pravo narodah, po kome svaki narod kao jedna cèlost ima pravo na slobodu i na savèršenu jednakost medju ostalim narodima.

Tako su istom u ovom obćem pokretu europskih narodah ove velike rèči: sloboda i jednakost pravo svoje značenje dobile i baš to ponjatje o pravom značenju tèh rèčih pokazat će, koji su narodi za slobodu dozreli koji ne. Sloboda i jednakost hoće prije svega pripoznanje tèh pravah u svih narodah, jer je dostojanstvo narodne osobnosti u svim narodima jednako. Stoga narodi, koji nad drugim narodom hoće da gospoduju, isto su tako udaljeni od pravog ponjatja slobode i jednakosti, kao oni, koji i nadalje hoće drugom podložni da ostanu. Ni

[1] Vidi stranu 137.

jedni ni drugi nisu dozreli za veliku ideu slobode i jednakosti.

To je našeg naroda ponjatje o tim velikim rěčima. Za tu novu, slobodu i jednakost svih narodah priznavajuću politiku, koja je jedina na pravdi osnovana i na kojoj se jedinoj dugotrajni mir osnovati može, izjašnjuje se naš narod. — Stoga želi da svi austrianski narodi opredělivši se po jeziku, slobodni i medju sobom posve jednaki budu. Ovo je načelo jedini jamac mira u Austriji, a ono, po kojem sad u Austriji hegemonija němačkog i magjarskog naroda postoji, nikom na veću štetu nemože biti neg baš njima. Jer ako smije biti hegemonija jednog naroda nad drugim, onda ta mora slavenskom narodu kao najvećem i u Ugarskoj i u čěloj Austriji pripasti. Alí mi, mi Slaveni, koje vi robskim i tiranskim narodom nazivljete, stidimo se tog načela, jer se to sa dostojanstvom čověčanstva i duhom vrěmena ne slaže i zato ne ćemo nikada gospodstva nego samo sloge i ljubavi. Zato i vas bratski i ozbiljno pozivljemo, da odrekavši se gospodovanja prestanete druge narode gnjesti, jer smo mi gotovi prie sve pokušati, neg što bi se opet u stare verige okovati dali. Mi koji smo se toliko za tudju stvar bili, mi koji smo uvěk najviše za uzdèržanje naše obće otačbine i za prěstol vladalački učinili, mi, kojih kèrv sad, gdje u isti mah naš narod u najvećoj opasnosti stoji, na hiljadu ranah u Italii jedino za uzdèržanje čělog carstva teče, mi ćemo pokazati, da se i za naš život, za našu narodnu čast i poštenje boriti uměmo. Mi nećemo boja, al pozovemo l' se na to, onda ćemo primiti poziv, kao što se junačkom narodu pristoji — počet ćemo ideu čověčnosti u u život uvoditi, — pa što kome bog i srěča dade.

Ludo su i na svoju sobstvenu štetu i propast uvěk radili narodi, koji su druge narode podjarmljivali i gnjeli, a najludje rade, koji misle, da se to još i sada može učiniti. Kucnuo je čas narodah, oni će se po jeziku opreděliti i medjusobnom pomoći proti nasilju nepriatelja svoga osigurati. Tom pozivu slědujući primili smo mi sjedinjenje novo uskèrsnuvše vojvodine sèrbske sa našom trojednom kraljevinom, i očekujemo pridruženje još i ostalih južnoslavenskih pokrajinah, da tako kao jedno tělo s ostalim na isti način sastavljenim narodima u savezu, na temelju jednakosti osnovano carstvo austrianske uzdèržimo. Drugim pak slavenskim austrianskim narodima, kao našoj ne samo po jeziku, nego i po jednim tegobama najbližoj bratji, obećali smo njine želje za svoje priznavši podpomagati, i narodnosti svoje medjusobno braniti.

Mi znamo da se narodi i bez narodnosti svoje materialno pomoći, tèrgovinu i industriju podići i obogatiti se i na glas doći mogu svejedno, kao što se i pojedini ljudi mogu obogatiti, znanja si i nauke pribaviti, dà za neko vrême i proslaviti se i srećni biti, bez da su ljudi od karaktera i poštena sèrca. Ali ovdje se o časti i poštenju radi, bez kojih ni prave sreće ni cělje bitja našeg ni čověčnosti neima, pa kao što god čověk stalnog karaktera voli poginuti, neg svoju čast pogaziti dati, tako i cěli narodi, koji svoje narodno dostojanstvo osětjaju, koji su stalnog karaktera vole poginuti, nego li si narodnu svoju čast okaljati dati. Tako su radili uvěk narodi tvèrde volje, i tako su ili se spasli ili slavno poginuli. Tako je i naš narod raditi odlučio, te poprima inicijativu poštene prirodne politike i radit će, jer je odlučio, i jer mu je čast narodna vèrh svega zemaljskoga blaga.

To neka je onim boljim ljudma, koji vèrh svega slobodu i jednakost poštuju, i koji znaju da narodima nikakvi traktati slobodu oduzeti ne mogu, jer ona nije izvanjsko što, izvan njih postojeće, nego je unutrašnjost njina i duša od njinog bitja nerazlučna. To neka je rečeno ljudima, koji se za slobodna načela sadašnjega věka bore i koji će nadjačati, jer uza njih vojuje duh vrěmena, koga je sila neodoljiva i koga je moć nepobědna. To je ljudma sadašnjosti i budućnosti.

Sad se obratjamo na diplomate — ljude, koji za svako pravo historični temelj traže: mi ih uvěravamo, da smo i s te strane osigurani, i tako prelazimo sad na drugo, historičko gledalište.

Ko historiju našeg odnošenja sproću Ugarske u svakom věku poznaje, ko zna, da je Koloman pèrvi ukupni Ugarske i Harvatske kralj, kao i mnogi njegovi naslednici, posebnom našom krunom krunjen; da je naš narod bez ičijeg upliva u Zadru na saboru svome izabrao si za kralja Vladislava napuljskoga i Tvèrdka I. bosanskoga; da smo mi u odlučivo ono doba, kad je kuća habsburžka počela tražiti pravo svoje na ugarski prěstol, g. 1526. u Cetinu prie Ugara i Čehah Ferdinanda I. za kralja svog izabrali i tako najpèrvi sada vladajućoj kući temelj postavili; da smo mi kao slobodan i od Ugarske nezavisan narod sami za sebe i to na koju godinu prie Ugarske i pèrvu izmedju svih narodah austrianskih sankciu pragmatičnu primili i podpirali; da je naš narod bez Ugarah i njinog sabora tako nazvanu pacifikaciju bečku podpisao; da su se naši, još dan današnji zakonito postojeći sabori do Ferdinanda I.

pod predsědničtvom kraljevah obdržavalí; da je naš sabor u věk imao moć zakonotvornu, što narav sabora pod predsědničtvom kraljevah obdèržavanog, i iste „Constitutiones et articuli Slavoniae" od g. 1492. i 1558., koje su u svojoj obširnosti bez pretresivanja od strane Ugarske u zakonik ugarski ušle, dovoljno svědoče: da su naše kraljevine, kao jedno posebno tělo samo radi sporazumljenja obćih naših odnošenjah, i to istom od 15. věka, pa i to ne uvěk, na ugarski sabor poklisare šiljale; da su na ugarskom saboru načinjeni zakoni samo u toliko silu u našim kraljevinama imali, u koliko su se s našom samostalnosti slagali; da je vlast banska, posve nezavisna od ugarske, nikoga drugoga do kralja nad sobom neimajući, od Drave i Dunava do jadranskog mora uvěk se prostirala; da političko upravljanje ovih dèržavah, akoprem na naměstničtvo za Ugarsku mnogo prie uvedeno, ipak do ukinutja našeg posebnog zemaljskog věća t. j. god. 1779. nikad od Ugarske zavisilo nije, već da je u stara vrěmena izključivo u banskoj vlasti i našim zemaljskim saborima stajalo, i da su i onda, kad je 1790/1., po članku 58. vlast ugarskog naměstničtva na ove takodjer kraljevine razprostèrta, děla na kraljevine ove spadajuća ostavljena našem zemaljskom saboru, čim je istim kao i 120. člankom od god 1715. naša narodna samostalnost priznana; — da palatini i drugi sudci zemaljski Ugarske nikako ovim kraljevinama nisu suditi mogli; da se kraljevi naši još i dan današnji ne samo Ugarske nego i ovih kraljevinah prava uzdèržavati zaštitjivati i braniti prilikom krunisanja zaklinju; — tko to, ostavljajući još ostala nebrojena svědočanstva naše samostalnosti, zna: tome je jasno da su kraljevine ove Hèrvatska, Slavonia i Dalmacia, kao jedno nezavisno tělo naporedo s Ugarskom, a nikako ovoj podčinjene, pod krunom ugarskom, kao simbolom saveza izmedju nas postojećeg stajale. Tako mi u obdèržanju naše narodne nezavisnosti nećemo ništa novog da tražimo, nego samo ono, što je od uvěk naše bilo, da zadèržimo.

To o odnošenju našem sproću Ugarske; obazrimo se sad i na odnošenje sproću cělokupnog austrianskog carstva.

Po primljenoj od sviuh austrijskih zemaljah sankciji pragmatičnoj pripadaju sve bez razlike cělokupnom austrijskom carstvu, dakle i naše kraljevine i Ugarska. Svaka je zemlja imala osebno něko upravljanje i něko kakvo takvo zakonotvorstvo, s tom samo razlikom, što su jedne na ustavnom druge na absolutističkom temelju stajale, a sve su skupa imale za

děla u obće cělog carstva tičuća se obće jedno stočište, obću vladu. Mi kao věrni sinovi otačaskog svog vladaoca, i kao priatelji postojanja carstva austrianskog hoćemo i na dalje u tom savezu, ali kao što se slobodnom i samostalnom narodu pristoji sa podpunom garanciom naše slobode i pod uvěti, koji se po duhu vrěmena sa dostojanstvom slobodnog naroda slažu, da ostanemo. T. j. za děla cělog carstva tičuća se, kao što su izvanjska, vojena, financialna i tèrgovačka, hoćemo mi jedan obći iz svih austrianskih dèržavah sastavljeni u to ime sabor sa obćim istom saboru odgovornim ministeriumom, od kojega bi samo u rečenim strukama svaka pojedina zemlja jednako zavisila, u ostalim pak dělima, da svaki narod i zemlja, nezavisna od istog obćeg sabora i ministeria, svoj sobstveni zakonotvorni sabor sa vladom istom saboru odgovornom da ima i sama sobom upravlja i vlada. Tako ni što se toga saveza tiče, mi nećemo ništa novog, jer je taj savez i prie postajao, i samo se sad u formi měnja i duhu vrěmena i načelima slobode prilagodjuje Magjari pak učinivši kraljevsku vlast od njegovog u Ugarskoj prebivanja zavisnu i na město njega naměstnika sa neograničenom kraljevskom vlasti postavivši, i u ministeriumu svom odseke i vojenih i izvanskih dělah ustrojivši, ukinuli su taj savez, bez da su prie pokušali u istom sa podpunom garanciom svoje unutrašnje nezavisnosti, koju svaki narod zahtěvati može, ostati. Od tuda se vidi, da su se oni upravo od ostalih austrianskih zemaljah odcěpili i nas od istih odtèrgnuti naměrili. Tako ona osudjenja zbog separatističnih těžnjah, koja su oni proti nama podigli, upravo na njih padaju, jer smo mi pod stavljenim uvěti gotovi i dalje ne samo sa ugarskim nego i s ostalim narodima carstva austrianskoga u savezu ostati.

Ko postupanje magjarskoga naroda sproću drugih nemagjarskih osobito sproću slavenskih narodah poznaje, morao bi naše teženje za slobodom odobriti, i da nije na tako nazvanom zakonitom historičkom temelju osnovano. Jer je svakog naroda pèrva najveća dužnost svoju slobodu, svoju narodnost t. j. svoj život braniti i uzdèržati. Oni su tiranskim svojim postupanjem onepriateljili si sve ine narode, oni su nas, koi smo kroz 7 i više stolětjah š njima bratski srěću i nesrěću dělili, koji smo uza njih s ponosom za slavu naše obće otačbine vavěk vojevali, od sebe otudjili, nehoteći nas kao svoju sebi jednaku bratju priznati. Oni su sve narode gnjeli i gonili, narivajući jim u silu boga svoj jezik, — oni u Ugarskoj nikog drugog naroda

do magjarskog priznavali nisu, ime Slaven dobilo je u njih značenje poruge, poruge koja je padala na narod za našu ukupnu otačbinu najzaslužniji, — jednom rěči oni su propast i grob svim inim narodima i narodnostima pripravljali, nad kojim se gospodujuće kao od Boga jedino na to pozvano i izabrano magjarstvo u triumfu podiglo.

Tako je bio do predposlědnji ugarski sabor.

Ogorčenje svijeh ugarskih narodah došlo je već do najvišeg stupnja, cěli svět je to tiraniziranje narodah javno osudio. Kod samih Magjarah pojavilo se několiko boljih razumnih ljudih, koji su na uměrenost opominjali i zaslěpljene od nepravde, koju čine, odvratjali. Svi su se pametni nadali, da će Magjari tu svojsku opomenu uvažiti i uvidjeti, da što se na nepravdi zida pasti mora: i zaista su poněšto od svoga magjariziranja prestali. Stoga su svi sa pouzdanjem očekivali, da će ugarski sabor boljim putem poći i pitanje narodnostih na zadovoljstvo svijeh naroda rěšiti. Ali se odma u početku sabora vidělo, da je glas opominjućih rodoljuba bio glas vapijućeg u pustinji. Magjarski je sabor pokazao, da u sebi više sklonosti pretjerane magjaromane, nego li uměrene, praktične ljude slušati, i da se od svoje čudnovate narodne, za sve narode pogibeljne politike nikako neće da odreče Oni su na naše poslanike s najvećim ogorčenjem napadali i pakosno jih u svakoj prilici ujedali — oni su Slavoniu iz reda postojećih zemaljah sbrisavši, i Srěm — Věroviticu i Požegu kao ugarske županije uzevši, s Ugarskom posve stopiti ih i tako njihovu narodnost posve utamaniti naměrili, tvrdeći, da „partes adnexae“ samo sadašnju Hèrvatsku znače — oni su u predlogu zakona „O magjarskom jeziku i narodnosti“ još u oči reforme učinjenom, „magjarski jezik za jedini jezik zakonotvorstva i javnog upravljanja, i za službeni jezik kako kod cèrkvenih tako i kod gradjanskih oblastih proglasili, tako, „da ni jedno poslě proglašenja tog zakona u drugom kom jeziku sastavljeno službeno ili svědočbeno pismo nikake vrědnosti imalo nebi“. Za Rěku, gdje osim naše něšto i talianski, i za hèrvatsko, od njih tako nazvano „magjarsko“ primorje, gdě se samo naš jezik govori, niti se kao ni u Rěci rěčice magjarske čuti može, opredělili su oni takodjer magjarski jezik za službeni, a osim toga — čujte neizkazane pakosti sproću našeg naroda! osim toga samo još talianski, a Srěmu, Věrovitici i Požegi, dali su još kao iz milosti 6 godinah života, poslě kog roka bi se sladkog svog jezika odrekavši pod jaram

magjarstva podvèrći morali. Tako bi se i Slavonija i Rěka sa primorjem od Hèrvatske via facti odcěpila i s Ugarskom stopila, tako bi nas sve komad po komad nesito magjarstvo progutalo, i u toj su naměri već u napréd tvèrditi počeli, da oni nikake hèrvatske kraljevine kao god ni slavonske nepripoznaju.

To je postupanje Magjarah do konca mjeseca ožujka t. g. U to kucne čas reforme i novoga věka. Veličanstvenost novoporodivše se idee slobode narodah, izpred koje svi sebični interesi moraju da izčezavaju, dala nam je na novo nadu da će se Magjari na pravi put povratiti i ostale narode kao sebi jednake priznati. Ali smo se i opet ljuto prevarili. Oni su sad poslě reforme, svojoj staroj magjarizirajućoj politici věrni, istim zakonima potvèrdili, da Slavoniu i Rěku s hèrvatskim primorjem od Hèrvatske hoće da odcěpe i tako njenu do sad postojeću narodnu slobodu i narodnost da utamane; oni su ukinuvši 53. §. 5. članka 1848. kraljevsku odluku od 14. rujna 1845., na porugu slobode i tako na najveću porugu svih svojih gibanjah našem svemkolikom plemstvu posebni glas na našem saboru dati naumili, sad, gdě je već svuda, da i u istoj Ugarskoj razlika staliža prestala; da, oni su hotěvši razprostèrti vlast jednostranog bez privoljenja našeg ustrojenog isključivo magjarskog ministeriuma i na našu zemlju i razdělivši naše kraljevine u pojedine vlasti, koje bi posebice, a ne ukupno kao kraljevine u doljnoj komori ugarskog sabora predstavljene, i tako sa Ugarskom posve sjedinjene bile, narodnu našu samostalnost posve ukinuti i naše kraljevine iz reda postojećih zemalja izbrisati naumili, čega radi nam ni zakone od zadnjeg ugarskog sabora, po dosadašnjem zakonitom običaju, kao kraljevinama ni saobćili nisu, nego su ih samo na pojedine vlasti razaslali. Oni našem saboru svaku vrědnost i silu odriču, tvèrdeći da on neima druge vlasti, do samo poslanike na ugarski sabor birati i zakone ugarske proglašivati; oni su sveto ime našeg vladaoca u ručnijem sa obmanom izmamljenim biletima, na koje su oni, kao tobožnji ustavni gradjani, uvěk vikali i s kojim sad javnu spèrdnju sbijaju, protiv našeg světlog i čestitog bana i našeg cělog naroda glasećim zloupotrěbili; njim je ministerium na porugu našeg naroda naměnio mu poglavice najmèrže i najpoznatije njegove nepriatelje; oni su, poslavši Hrabovskog u naše kraljevine kao komisara, uvrědili dostojanstvo našeg naroda i bana, koji kao postavljeni od naroda i kralja poglavica naš nikom više do narodu i kralju hèrvatsko-slavonsko-dalmatinskom odgovoriti

neima; po nalogu njinog ministeriuma izdao je isti komisar na naš narod proglas, kojim se naš narod javno pred cělim světom vara, da su njegovi najsvetii interesi, njegov jezik i narodnost zakonom osigurani, i da mu za to zakletva kraljeva jamči; oni u istom proglasu obećavaju, da će sinovi naroda našeg svake službe dobiti moći, kao da bi se mogao zvati sin naroda svoga, koji bi narodnost svoju za službu prodati mogao — i na to sve posvetjeno kraljevo ime zlo upotrěbljuju, koji sve svoje podanike jednakom ljubavi ljubi i koji nepoznaje vruće želje i težnje do jednaku srěću svojih narodah.

Ovo su samo několike, mi opetujemo samo několike od nebrojenih onih uvrědah i ranah, koje su Magjari nama učinili i zadali. Iz ověh neka se naši koraci sude. Po ovim neka slobodni narodi europejski izreku, jesu li naše rane take, da bi ih mi jednim mahom zaboraviti mogli, spada li magjarski narod u red dozrělih za slobodu narodah, i imamo li mi pravo slobodnim narodom u slobodnom austrianskom carstvu biti?

Iz sabora trojedne kraljevine Hèrvatske, Slavonije i Dalmacije dana 5. lipnja i slědećih godine 1848. dèržanog.

Historijsko državno pravo.

Teoretičke diskusije o državopravnim pitanjima, i ako nas mnogo sjećaju na skolastička teorijska razlaganja, i ako te diskusije vrlo malo zasjecaju u praktični život naroda, te i ako se prema tome ukazuju skoro bez prave svrhe, to se ipak kod nas osjeća potreba za razbistrenjem i toga pitanja, jer mi bolujemo, kao nijedan drugi narod, na traženju prava iz zastarjelih listina, iz maglovitih potentatskih izjava, ugovora, privilegija i kako se već zovu sve te mrvice milostinje, koje su nam tudjinci dobacivali, da ih poslije protiv nas eksploatišu. . .

Naš čitav politički život, naša sva dosadanja borba kretala se samo pravcem za realizacijom historijskih prava, i to onijeh prava, koja nisu za nas bila prava, nego sredstvo u rukama naših protivnika na uništenje prirodne težnje za jedinstvom i potpunom slobodom.

— Bez sigurnog kompasa, bez odlučne provodne misli i bez dostatnih sredstava za postignuće viših, jedino opravdanih ciljeva narodnih, mi smo u našoj rascjepkanosti vazda služili samo kao objekat, sa koga su drugi koristi vukli, a sami smo se činili takovim objektom stavljajući se kao sredstvo u službu tudjih aspiracija. Nedvojbeno je, da su tome mnogo krive i prilike, u kojima smo živili, no nepobitna je istina,

da smo i sami mnogo griješili, jer skoro nijedna naša politička borba nije imala jasno odredjenih općih narodnih ciljeva, u nijednoj borbi nijesmo pokazali dovoljno energije i požrtvovnosti, a glavni razlog tome treba tražiti u temelju naših borba i načinu, kojim su one vodjene. Manje više svi naši politički pokreti nose na sebi karakter partikularizma, oni se skoro nikada nisu protezali van politički ograničenog teritorija, te su nam s toga i najviši narodni ideali ostali uvijek „zaokvireni". Kako smo već gore istaknuli sve naše ovdašnje političke borbe bile su upravljene na ostvarenje nekog historijskog državnog prava. To historijsko državno pravo bilo je ne samo sredstvo nego i svrha svijem političkim pokretima, a po našem najdubljem osvjedočenju ovaj način borbe veoma je pogrješan, jer historijsko državno pravo apsolutno ne može biti svrhom, a kao sredstvo, ono je nedostatno za postignuće ma kojeg cilja, jer ne involvira u sebi sve potrebe i težnje narodne i jer ono ne živi u svijesti narodnoj.

Državno pravo država je sama, veli Blunčli. Prema ovoj kratkoj i tačnoj definiciji državno pravo je fakt t. j. ono je sadržano u postojećim državnim institucijama, a snagu za provedenje daju mu državni organi. Iza svakog prava mora biti snaga, jer bez snage ono se ne može provesti. Ne stoji li pako moć iza prava, onda je pravo iluzorno, onda ono nema praktične svrhe. Historijsko državno pravo nema snage iza sebe, ono nema tendencije prava, a logični zaključak otuda je, da historijsko državno pravo nema jasne svrhe, jer je

1. raznim historijskim evolucijama nestalo iz pravne vijesti narodne, te potpuno zastarilo.

2. jer je jednostavna fikcija, koja se provesti ne može.

Nepobitna je činjenica, da nije samo ono pravo, što državne vlasti silom provadjaju i da prisilnost nije obilježje za opstanak, nego je njom samo izražena tendencija prava. No treba znati da razlog za opstanak prava, koje opstoji van državne vlasti treba tražiti u svijesti narodnoj, ta prava moraju kao jake ideje vladati općenito u narodnom životu. Historijsko državno pravo, nedvojbeno je, da je opstojalo, a isto je tako nedvojbeno, da to pravo ne živi danas u pravnoj svijesti narodnoj, da ono nema motorne snage u sebi i da je ono rudimentna pojava, koja je samo za prošlost od važnosti.

Veli se za historijsko državno pravo, da je ono puška, koja bije naše protivnike. I mi velimo da jest puška ali — prazna.

Narodne tražbine na temelju historijskog državnog prava osnovane su na raznovrsnim pravnim naslovima, kao što su:

1. ženidbe vladarske, 2. ugovori, 3. lena, 4. zaposjednuće teritorija ratom i 5. bez rata. Ne vjerujem, da imade razborita čovjeka, koji će na temelju ženidbenih ugovora sredovječnih vladara, po kojima su dotični vladari stjecali zemljišta i narode, tražiti, da se valjanost tih ugovora obnovi, da se ti ugovori provedu, lih zato, što je nastala neka vrst obveze iz takovog ugovora. Ženidbom Filipa Lijepog, sina

Maksimilijana I. (1493—1519.) sa Ivanom Kastilskom postala je ova usljed neočekivane smrti bližih baštinika, nasljednikom španskih zemalja. Prema sredovječnom shvaćanju, ovaj način sticanja naroda i zemalja bio je potpuno opravdan, no danas izvoditi kakove konsekvencije iz takovih ugovora značilo bi ne vidjeti i ne znati za napredne stečevine čovječanstva, od kojih je jamačno najznatnija ona, kojom genije slobode vodi narode k sretnijoj budućnosti.

Isto su tako bez važnosti ugovori medju pojedinim vladarima srednjega vijeka, jer ti su ugovori mogli djelovali samo medju dotičnicima, a nikako ne vezuju narode. No ne samo ugovori vladara, nego i ugovori, koje su narodi medjusobno sklapali, ne stvaraju valjane pravne naslove, iz kojih bi mogli i sada imati kakovih potraživanja. U nas te ugovore tumače kao privatopravne kontrakte, zaboravljajući pri tome, da je izmedju jednih i drugih veoma velike razlika. Kalmarska unija od g. 1397. najbolja je ilustracija za te ugovore.

Lenskim pravima davno je odzvonilo, te prema tome i akvizicijama iz tih prava.

Istočna Pruska pripala je porodici Hohencolera (g. 1618.) kao leno poljske države, pak što vrijedi danas Poljskoj to nekadašnje njezino pravo?

Za rat se veli, da je posljednja instancija u medjunarodnim prijeporima, no treba razlikovali dvije vrsti rata: 1 pravedan, 2. nepravedan.

Ratovi, kojima je otimačina bila glavnom svrhom, naravno da nisu mogli pravedno ni trajno

riješiti prijepora, i da stečenja iz tih i takovih ratova nisu mogla dugotrajna biti. Historija Evrope valjda ne će više nijednog takovog rata zabilježiti, ali će za to doživjeti još dosta krvavih bojeva, kojima će potišteni narodi tražiti svoju slobodu, svoja prirodna prava.

Te bojeve nazivamo pravednima, jer su oni najjači reagens protiv nasilja, jedino moguće srestvo protiv atentata, koji izvodi brutalna sila na život narodni uništujući ga ekonomski i priječeći slobodan razvoj narodne kulture.

Kratkim ovim razlaganjem pokazasmo, da stečenja na temelju historijskog državnog prava ne daju valjane naslove za narodne tražbine, a imade još jedan razlog, s kojega nikoji narod ne bi trebao, da na temelju historijskog prava osniva svoje tražbine, jer nije uvijek opravdano, da tražim ja ono, što su nekad moji stari imali; dostojnije je čovjeka i naroda, da sam svojim trudom i radom steče, da na temelju svijesti i samostalna rada stvori uslove za bolju budućnost, ne oslanjajući se mnogo na prošlost. Ne poričemo, da prošlost igra znatnu ulogu u narodnom životu, ne poričemo, da je postojeće stanje rezultat istorijskoga procesa, no valja imati na umu, da su narodi žive cjeline, koji sami treba da si stvore uvjete napretku, ne zidajući budućnost zastarjelim otpadcima prošlosti.

Dokazana je činjenica, da su narodi bez dovoljne energije, bez dovoljne požrtvovnosti, te konačno narodi, koji su htjeli samo iz slavne svoje prošlosti

da crpe kapital za budućnost, redovito propadali i podlijegali, dok su naprotiv narodi maleni, ali puni životne snage, vazda ostajali na površini čuvajući političku slobodu i svoja nacionalno kulturna obilježja.

U čitavoj historiji svijeta nema primjera, da je ikoji narod na temelju kakovog historijskog državnog prava ostvario svoje težnje, nego baš obratno imamo dokaza, da je historijsko državno pravo dolazilo u sukob sa prirodnim narodnim pravom. Pod prirodnim pravom naroda razumijevamo pravo, po kojem je svaki narod vlastan nastojati i tražiti, da sačuva svoju narodnu individualnost i da provede potpuno svoje jedinstvo. Prirodno pravo sadržava u sebi intenciju za naprednim pokretima, prirodno pravo živi u narodu, ono je svojstveno čitavom narodu, ono kreće narod na borbu proti svim zaprijekama, koje mu smetaju u slobodnom kulturnom i političkom razvoju.

Oslobodjenje balkanskih naroda od jarma turskog, ujedinjenje Italije i Njemačke, pokrenulo je prirodno pravo naroda, usprkos svim državnim pravima. Turska je vršila državno pravo na balkanskim zemljama, Austrija i papa su nesumnjivo imali državno pravo na dijelove Italije, Danska isto tako na Šlezvig i Holštajn, pa ipak su sva ta prava uništena, njih je nestalo pred prirodnim pravom naroda.

U nas tvrde, da je historijsko državno pravo u skladu sa prirodnim pravom naroda, što apsolutno ne stoji, jer državne tvorbe i iz njih nastala prava nisu posljedica prirodnih težnja narodnih, — njih

je stvorila nužda, koju su izazvale invazije turske. Ne stoji historijsko državno pravo ni radi toga u skladu sa prirodnim pravom Srba i Hrvata, jer je ono partikularističke naravi, jer ne obuhvaća čitav narod. Dosta smo bili u prošlosti, treba da uvidimo svu našu nemoć baš radi te rascjepanosti, iz te prošlosti treba da naučimo, kakvi u budućnosti ne smijemo biti.

Pa i kada bi došlo do provedbe historijskog državnog prava, onda se tek nameće pitanje, koja bi epoha bila mjerodavna? Na ovo će pitanje odgovoriti površan posmatrač: svakako najsjajnija. Ovo je doista vrlo lijep i komodan odgovor, no da li je baš u toj najsjajnijoj eposi sve pravedno stečeno, i da li, prema današnjim prilikama, ta tražbina ne prelazi prirodne, narodne granice i da li bi došli u sukob sa tudjim pravom? Ne može niko poricati, da su narodi u naponu svoje snage i veličine nepravedno otimali od drugih. Istina je, da bi u mnogo slučajeva došli u sukob sa tudjim pravom, i da bi prešli preko svojih prirodnih granica. U kratko, historijsko državno pravo ne odgovara današnjim prilikama, ono je samo historijska činjenica, koja spada u arheologiju, a ne u narodnu političku borbu. Zato ostavimo se zastarjelih prava, ne zidajmo narodnu budućnost na trošnim temeljima prošlosti, ne laćajmo se starih pergamena i listina, nego složni i ujedinjeni treba da stupimo u borbu za ostvarenje veličajne misli, kojoj je izvor u prirodnom pravu naroda! . . .

D. Dimović.

СЈЕНИ.

Я такъ ѣѣ, я такъ люблю
Мою Украйну убогу,
За неѣ душу погублю.
Лермонтовъ.

Не знадете за воду Врбицу на Затишју? Но, причаћу вам, и тамо ме је једном пут нанио.

Био је за оне горске крајеве већ доста касни јесенски дан. Од јутра су се већ небом вукли споро и тешко мрко-сиви облаци; по главицама вијала се магла, избијајући између високог дрвећа попут бијелих, протегнутих приказа. Каткада просипи ситна кишица, полије те по лицу као хладан, влажан дах, и опет престане. Земљом, свуда унаоколо, владаше тишина досадна и нѣкако трома; ваздух, тежак и пун жестоког мириса, као од наквашене конопље, падаше на груди, пуне раздражљивости и потајна немира. Газио сам изнајприје преко покошењих њива; слаба, сивкаста земља прљуша измицаше се испод ногу, те се између кратког и већ поцрњелог стрњишта разазнаваше јасан траг. На гдјекојој се њиви угледа још нѣшто несвезене, на пола трухле сламе, залепрша се по која, још жута, сламка и одлијеће на страну, или што гдјегод голе стожине стрше у висину пусто и жалосно. Његдје се у даљини

чује рапав грак врана или зазвекне звоно с упрегнутих волова . . . . Све то скупа дира те у срце, притискује душу и осјећаш, рек'би, чисто тежину свога тијела, долази ти неугодно, тјескобно као у подземној шпиљи. — Послије се узех пењати уз Голо Брдо. Њеколико високих и као хотимице овамо навађаних стијена изгледаху својом грдосијом, а у овој голој, немоћној пустоши, чисто жалосно-смијешне, као страшна чудовишта, од којих се нема ко да побојава; за њих је с тога и привезао народ њеколико прича као о уклетим силницима, којих се њекада једино орлови нијесу плашили, па им и данас по главицама савијају гнијезда. Између ових камена не бјеше нигдје травке већ њеки лишајеви, жути и црвени, и по која стабљика прежутјеле бујади.

Успевши се на један постраничан врхунац, погледах још једном трагом уназад. Пода мном дубока Врховска котлина, сва, у њекој прозрачно-сивој копрени увијена, те се кула црквена и нови, бијели крстови на гробљу чисто, рек' би, лелујају у ваздуху, дижу и спуштају; изнад кућа се издиже зеленкаст дим и помало се претапа у бјеличасту боју и ишчезава. На истоку у даљини бјеласа се већ снијежна главица Пљешевице а испод ње се засијала попут срмајли мараме једна равнина, како је његдје пробило сунце кроз облаке па је полило руменом свјетлошћу. На западу се отегла једва видна Гатачка пољана, а опет подаље замрачио се високи Велебит сав у густој мркој магли.

Чисто те у тај пар издиже њека снага, срце ти осјећа њеку топлу, али сјетну насладу, док ти се не отме са уста:

„Маглица се Велебита прима,
Мијат хајдук Пролога планине . . .“

и суза ти сама порене на око. Да ли је то спомен на она давно заминула времена или можда уздах с оваке садашњице, ко би то знао! . . .

За мало сам се већ био спустио у Затишје. То је изнајприје дуга, плодна раван, а онда се надовезала и пружила у недоглед дивна, густа шума, у ове дане покривена њеким тешким сумором; поотпадало скоро све лишће, оголиле витке младе гране, указале се проредине, а над свим се залепрша који пут лаган прамен магле и опет брзо ишчезне. У шуми владаше чудновата тишина; ништа не чујеш до слабог вјетарца, што који пут зањиха сухим листком, па опет ти се чини, да крај себе чујеш њеко тихо дисање, шапат, придушен живот, . . . као да је сама гробна тишина њеко живо биће са загонетном снагом, што невидљиво око тебе одасвуд облијеће, продире ти у уши, у мозак, те се и нехотице осврнеш. Пукне која гранчица, отисне се пред ногом ситан камичак, па и то већ нарушава овај мир, одјекује као у дубини . . .

Наскоро зачух њеку тиху попијевку; чињаше се, да допире из велике даљине, али кад побрзах и за њеколико корака изидох над једну долину, јасно разабрах ријечи пјесме, што је доље преда мном једно пастирче кликоваше.

Цијела се долина пружала равно и једнолико а крај јој се, рекао бих, затвараше самим небом. У њој владаше на све стране живот. С једне стране пасла су говеда а с друге опет два три крда оваца; средином попут танке сребрнкасте нити, отицала је вода Врбица, и вијугајући амо-тамо губила се најпослије у високој ракити и трави. Мукне који пут говече, јекне звоно са овна, или се зачује церекање једног јарца, што прескакиваше извор воде или се пропињаше уз једну пањину на велико чудо Зељова, што крај ње почиваше. У самом углу долине сједила су крај наложене ватре пастири; отуда се чула и пјесма и разговор.

Срећно избјегнувши псето, да ме није ни опазило, примакох се пастирима.

— Помоз Бог, момци!

— Бог ти, брате, помога'! — одговори ми један, понајстарији, и макнувши оног до себе, понуди ми мјесто.

Била су то три сељачка момка. Онај понајстарији, црномањаст у лицу, велика смеђа ока, орловски завијена носа, био је и најбоље одјевен а за појасом имао је старинску кубуру кремењачу са стевеном, посвуда ишараним дебелом сребрном жицом. Знао сам га и од прије, јер на Божић и Ускрс вазда је најдаље бацао камена с рамена; с тога су га и прозвали Карапанцом, а право му је име: Дамјан Новковић. До њега је сједио Раде Поповић, такођер развијена крупна

момчина Истина, био је убоги сиромашак и чувао само туђе благо, али је увијек био весео, без бриге, скоро пуст дечко, те му с тога и раширише име прозвавши га Рафајилом, (што се брзо и скоро из грла изговарало). Трећег момка не познавах, ма да ми се његово лице и округле очи чиниле давно познатим.

— А откуда ти, побратиме? упита ме Дамјан, кад сам сио крај ватре и потр'о руке.

— Право од куће. Имам посла у Дољанима па потегох овуда, да видим и Врбицу.

— Нијеси већ до сад био овдје? упита Раде.

— Нијесам.

— Ех, штета! Не знаш ти, шта је царовање. Не бих ти се, брате, промијенио за овај живот, па да ми даш, а да од куд имаш, врећу дуката. Пуста слобода, па кад ти год срце заиште, а ти запјеваш Краљевића Марка, Јанковић Стојана — па те ни бриге, ти на земљи а јастријеб у зраку!

— Лакше, Раде, чини ти се, — рекох му, — а кад ти око замакне за дјевојком, досадиће ти ова пустиња.

— За дјевојком! Нијесам ти баш мекана срца као што има други момака.

Ово се, видјех, тицало његових другова, јер га Дамјан сјекну оком и он умуче.

— Дакле нијеси био до сад на Врбици — узе сад Дамјан, — а тако славна вода. Била ти је она, брате, некад и љековита. Причао ми отац,

да се још за његова дјетињства лијечио овдје свакојаки свијет. Није било, вели, те болести, која не би отишла, кад би се окупао у овој води и прије сунца наштесрце попио једну букару.

— А како то да сада нема тога?

Дамјан постакну угарак.

— Та, Бог би знао: кажу свакојако. Ето, господа говоре, да није никад ни била љековита; не вјерују, па шта ћеш. А мени су моји казивали, да је ту њекакав гријех по сриједи. Била, кажу, Мала Вила и увијек би обноћ с двије другарице долазила из шуме амо на Врбицу. Она је имала златну круну, златну косу и као снијег бијелу кошуљу; оне двије већ су биле мање у власти. Ту би се, кажу, окупале и отишле а вода сјутра дан опет љековита, јер јој до у вече увијек ослаби та снага. Али свијет као свијет, па и ту окаља лице. Дознао, веле, њеки момак за вилу и један пут је дочека, па док се она купала, украде јој круну. Видје вила, шта је и узе искати круну од момка, јер без ње се не смије повратити, изгубила би главу. „Шта ћеш ми дати?“ — вели јој момак, а она му нуди ово, па оно, сребра, злата, драгог камења, а он увијек виче: њешто више, више. „Па шта? упита Мала Вила, кад је све изредала. „Пољубац“, вели момак, „да те пољубим, па ћеш добити круну“. Заплака се Вила, и сузе јој падају у воду а не може да се одлучи. Онда јој повикаше оне друге: „Жури се, жури се, сад ће звижнути цар госпо-

дар". А кад он звижне, а то се и сад обноћ чује, онда морају све виле бити на окупу. Мучи се Мала Вила, а већ оне друге далеко одмакле. „Па добро" — рече најпослије — „ево пољуби, али само једанпут и немој јако", и изиђе из воде. Момак јој метну круну на главу и стиште свом снагом и пољуби; пољуби, брате, и други пут. А онда баш звижну у даљини. Момак се занио па љуби, љуби, најпослије малакса. Сутра га дан нађе свијет мртва; огрлио врбу, које дотле није било. А то ти је била Мала Вила; претворила се у дрво, а како је било малено и лијепо прозваше га: Врбица. Онда се и вода тако прозва, само што су оне сузе, што их је пролила Мала Вила, усисало сву љековитост и однијеле са собом, а вода остаде као и друга вода, само што је слатка — веле — као пољупци.

— Знаде ли когод још какву причу о том? — упитах га, кад је одахнуо.

— Не зна. Само ми, који чувамо овуда благо, једини то знамо, и не смијемо другом ником казивати. Ја сам то већ казао свом друштву, јер кад нестане љети воде, онда чобанин, а особито ако је чобаница, пјева и спомиње Малу Вилу, па вода надође. А да то други дознаду, мучили би Малу Вилу, па би можда и то изгубили. Но за тебе сам, брате, сигуран, да ћеш мучати, зато ти као свом и повјерисмо. Је л', браћо? — окрену се дружини.

— Јест — одговори Раде, а онај трећи климну главом и погледа на ме.

Још док је Дамјан приповиједао, погледао сам неколико пута на овог непознаника и он би ме сваки пут сусрео с неким необичним готово жалосним осмијехом и с погледом, пуним тихе нежности.

— А како је теби, брате, име? најпослије га упитах, кад је Раде већ завргао неку шалу.

Он се само насмија.

— Како ти је име? упитах и други пут мислећи да ме није разумио.

Он макну уснама и уприје прстом на другове, а кад Рафајило прсну у смијех, он проблиједи и затрепта очима.

Разумједох, шта је и чисто ми се смили ово убого, нијемо момче.

— Не зна ти тај, брајне, ни опепелити, — додаде Раде, — па га за то и дадоше, да чува овце али — у друштву.

— А чује ли бар добро?

— Ама сваки шушањ, иначе богме није ни за чобана.

Ја га опет погледах. Као да му је посљедња похвала пријала, тако му се по лицу разли блажен осмијех, а очи играху силним задовољством. Учини ми се у тај мах необично лијеп и мио. Малена црвена капица, скоро још нова, покриваше му затиљак; напријед је вирила густа црна коса и само мало покриваше равно и за чудо веома фино чело. Наусница га једва пробијаше; дугољасто лице при дну браде завршиваше се

у напријед истурену округлу јабучицу; а по свему томе почиваше мраморна укоченост, једва који пут преливена њеком тихом ведрином, која — чини се — долазаше из саме душе.

Казаше му име:

— Цвијан Смиљчић, Тодоров.

— Старог Тодора? Оног, што га зову Свецем?

— Његов. Познајеш га?

— Познајем, виђао сам га давно — одговорих и на велико задовољство Цвијаново испричах нешто о њему.

Одиста сам му знао оца, добродушна и мирна старчића. Долазио је често у моје село. Купи духана, жижица или коју другу ситницу, разговори се мало с људима и онда полагано, одбијајући из луле димове, креће се кући. Ми смо га, још дјеца, радо облијетали, да нам донесе или звиждаљку, двојнице или лијеп, ишаран штапић, и он нам никад није остајао дужан. Једном га окривише, да је украо из дућана свилен рубац и трговац, млад и напрасит, хтједе већ дати да га затворе. Бранио се он и рукама и ногама, а већ му удариле сузе од жалости и срамоте, кад се одједном нађе рубац, стрпао га брзоплет помоћник, и старац се од радости заиста заплака. Али послије не би га никад више, па га и заборависмо.

— Дакле његов, додадох на крају. — А има ли му отац још кога осим њега?

— Нема — рече Дамјан, — само су њих два, па опет пуста кућа. Отац га ипак пази, и душу би дао за њега.

— Би, Бога ми, и убио, — прихвати Рафајило. — Не знаш ти њега; једном се ја пред њим нешто наљутио на Цвијана, па га и опсовах, а старац ти за штап и, да се не уклоних, пуче глава. Је л' истина, Цвијане?

Цвијан весело потврди главом и узе постицати ватру пред собом.

Више нас, над долином, чуло се потмуло, отегнуто хујање пробуђена вјетра; изнајприје јечи слабо и полагано а онда каткад провали јаче, као снажан звиждук, док се опет не изгуби и за час наново завлада дубока тишина. Над нама се њихаху висока стабла, савијаху гране и отргнуто жуто лишће ваљаше низ бријег у долину. Ваздух полагано постајаше сухљим и хладнијим, те се чисто око нас распознаваше бјеличаст круг, докле досизаше топлина огња.

Рафајило разгрну жератак и извади један крумпир.

— Готови су, — рече и узе љуштити кору.

— А гдје је Марушка? — погледа по долини Дамјан па у Цвијана.

Овај уприје руком према овцама, погледа брзо у мене и мало се зарумени.

— О Маре! узе дозивати Рафајило.

„Дакле нијесу сами, имају и чобаницу“ — помислих у себи.

*

Радушко дозиваше.

— О Марушк-а-а! разлијегаше му се глас по цијелој долини, и одјекиваше високо у пустој планини.

— Нема је, мора да се притајала, — рече Дамјан и завлада тајац.

— А зашто јој тепате: Марушка? — упитах га мало касније.

— Од драгости — рече он, али брзо надода де: — прозвала је тако мати па и ми.

— Име ти је, брате мој, име, — упаде Раде, — њој веле Марушка а мени Рафајило, па је мени моје опет лијепо, као и Марушки њезино. Само, брате, да ме не зову Ривајилом, е онда бих се побио.

Насмијасмо му се и узесмо опет ослушкивати, неће ли се чути одзив. Али га не би ни од куда. Цвијан нас гледаше с њеким веселим смијешком, као да с нечег особито уживаше; послије лагано занесе у страну очима и хтједе устати, но наједном се као нечему домисли и стаде се смијати некако празно, отегнуто.

— Зна он — рече Дамјан и показа на Цвијана, — зна он, гдје је она, па се за то тако и смије.

Он потврди и показа нешто прстима.

— 'Аjде је доведи! хоће ли озепсти а и гладна је ваљда, — заповиједи озбиљно Дамјан.

Цвијан весело поскочи и одлетп низ долину.

Док је Рафајило разгрнуо крумпире и мало их у страну измакао, указа се и Цвијан с омаленим дјевојчетом.

— Ето Марушке — рече Рафајило и одмах поче гулити крумпире.

Посматрао сам долазнике. Било је дивота тамо погледати. Цвијан ухватио њезину руку, а како се она погнувши главу хотимично сустезаше, онако ју је више, али с неком дјетињом нежношћу, напријед вукао, а при том јој погледаше у лице и осмјехиваше се слатко и умиљато.

— Дивљачна је мало, па те се боји, — рече ми Дамјан и довикну: — Не бој се, оди само; није нико туђи!

Она се примаче, сједе мало у страну и погледа ме. Добро је уочих у тај пар и учини ми се веома складно, и ако још не сасвијем, развијена. Прилично нов вунен бијели рубац, с модрим пјегама, покриваше јој скоро сав горњи дио лица. Гледајући јој готово још дјетињасто, округло лице, од вјетра забридјеле румене образе, мален, танак и на средини једва примјетно савијен нос, особито ми се свидјеше плаве, дубоко плаве, очи с неким у тај мах плашљивим погледом, што те необично задобија, мили ти се и нехотице му се смијешиш. Снажне јој груди, с два развијена пупољка, дисаху брзо и неједнако; очигледно се била узрујала. Како јој се око танушна врата мало раскрилила угасито плава сурка, онако јој угледах, на оној бјело-

путастој увалици под вратом, мален црн крстић, што је о танкој врпци висио и при дисању се дизао и спуштао . . .

— Како се зове Марушка? упитах изненада.

— Загорац.

— А слажете ли се како?

— Као са сестром, — одговараше Дамјан чисто не разумијући мога питања, и узеше јести.

Дође ми чисто жао, што сам овијем својим, њима чудним, питањем, рекао бих, нарушио ону просту али свету, блажену љубав, што над њима, чини ти се, лебди у ваздуху и одише попут тиха мирисна лахора. Хтједох чисто у онај мах загрлити све скупа, топло их ижљубити, и оне просте сељачке гуњце осути давно, давно устајалим сузама . . . С оном, њима урођеном, простодушношћу, што те свега освајаше, понудише и мене, да им „чиним друштво". Не могох им одбити, већ се и ја примих једног кромпира, узех га љуштити, а око ми се непрестано отимаше к Марушци.

Дјевојче се већ осмјехиваше и као да се мало ослободи. Једном свуче натраг рубац и одонуд сијну смеђа и као свила мекана коса и мало разбарушена падаше јој у ситним коврцама по челу и врату.

Мени заигра срце и нехотице сјетих се онијех Dumas-ових лијепих дјевица, што долазе са села у пријестоницу и с разном судбином заносе свијет својом љепотом; онда ми се чисто прели ње-

што у срцу и Марушка, ово љепушно дјевојче из оног мога сиротног народа, дође ми некако света, мила, одиста као сестрица, и гледах је с пуно љубави и саучешћа. Цвијан је који пут лако гурне у руку и онда се обоје нечему тихо осмијехну, а дотле сиромашан објед брзо одмицаше.

— Ето тако ти, брате, ми живимо, — прихвати Дамјан примичући се поново к мени.— Цвијане, приложи на ватру! Није Бог зна како, видиш и сам; онако по сиротињски али опет, Богу хвала, задовољно. — Рафајило! дед' одлети и захвати воде, а можда би и ти (упита мене) загасио жеђ? Скочи дакле, Радојица, а успут сузби и овце!

Мало касније се сви опет окуписмо око огња и распреде се разговор о свему и свачему. Пред нама пуцкараше јака ватра, црвен пламен високо лизаше и освјетљиваше нас неким бакренастим сјајем, дим се једва разазнаваше и као слаба модрикаста нит дизаше се у вис. По небу се комешаху облаци и брзо изнад нас према југу одмицаху, те провири који пут комад бљедичаста неба и опет се закрије.

Наскоро завриже се и шала. Рафајило се расприча а другови одговараху веселим кикотом. И Марушка се мало по мало сасвијем ослободила.

Још нијесам видио немирнијег, веселијег дјевојчета. Сваки час устане, полети до оваца и пјевуцајући неке пјесмице враћаше се брзо натраг. Скупа се с нама смијаше, а кад год би се насмијала, помолио би се низ ситних и као

снијег бијелих зубића. Глас јој звонио мило и с нѣким тихим трептањем, несигурношћу. Пристајаше у шалу па и задиркиваше, понајвише Цвијана. Овај јој се смијаше, прећаше прстом, отимаше јој рубац или би се тобож расрдио, да је опет тијем слађе поново погледа.

— А мене ни не зарезујеш? упита ју једном Рафајило.

Она се за час уозбиљи, па прсну у смијех.

— Гле чуда! Рафајило! Рафајило! — и узе се посмјехивати.

— Бољи сам нег' тај твој Цвијан, — добаци јој Раде.

Она плану и шину га оком с пуно нѣког сажаљног презрења. Цвијан, сиромах, мало порумени.

— Не ругајте се! — рече Дамјан и они се умирише. Рафајило узе причати нѣку шалу. Марушка га не слушаше већ гледаше равнодушно, како се пламен у висини дизаше и спушташе, и онда се чисто одједном преобрази. Оно мало час ведро, весело дјевојче сад је сједило мирно, нујно и све предано нѣким мислима. Ситне зарумењеле прстиће прислонила уз лице, завалила љепушкасту главицу у страну и нѣким зажареним погледом упрла у даљину. У цијелом њезину бићу било је нѣшто ганутљиво, мило . . . заношљиво, не знам ни сам како.

Једном дођосмо на разговор, шта би ко најволио. Рафајило рече, да би најволио цигарету

духана (коју му и дадох), па се с тијем питањем обрати и на Марушку и повуче је за руку.

Она се трже од њега и њеким пркосним узбуђењем рече:

— Најволила бих, да сам Мала Вила . . .

И онда ме уједном с њеким страхом погледа, поцрвени и одлети к овцама.

— Врати се, зна он! — вичe јој Дамјан, али се она и не осврну.

Препанула се сирота, што преда мном спомену Малу Вилу.

— А да ли је она свагда овака? — упитах Дамјана.

— Скоро увијек. Који пут не можеш је развеселити ни на који начин. Разговарамо је, псујемо је, — али њој свеједно. Питамо је, што јој је, али никад још није ријечи казала. А кад се опет развесели, е онда јој ни шева није пар, тако пјева, смије се, лети, цвркуће — Бог те пита шта све не.

Учини ми се, као да ове ријечи није Дамјан изговорио обичном својом равнодушношћу и погледах га, али му се на лицу мрком и озбиљном не могаше ништа прочитати.

— А, јеси видио, како умије ујести? — додаде Рафајило.

— Ти си крив, — рече брзо Дамјан и он умуче.

Наскоро се поврати и Марушка, мирна и привидно весела. Сједе опет и обори очи.

Настаде дуга и мало неугодна шутња.

— Сви смо задовољни,— прекиде Дамјан,— кад смо тако ућутили. Па дед ко да запјева; Рафајило!

— Не да ми се, вјерујј; нема ми срце за ким да пјева.

— А мало прије? — упитах ја.

— Оно је за вољу Цвијанову. Он ме тако моли, да му запјевам. Ја питам, хоћеш ову? — „не ту“ одговара он главом, а ову? — „не ни ту“, па коју? питам ја, а он показује у планину, прави рогове и пуца, хоће да каже: јелен; ал' се ја тобож не осјећам, смијем се па га мучим. Најпослије му запјевам ону: Јелен пасе по загорју траву, а кад дођем до оног:

„Имао сам једну кошутицу
„Отишла је за гору на воду
„Отишла је па ми не долази“ . . .

а он ме загрли и пољуби, баш људски пољубн у чело.

Цвијан се смијаше тупо и невољко, и помицаше капом по глави.

— А једанпут сам га тако и расрдио, . . . хтједе Рафајило наставити, али одједном заћута. — Пст! прошапну.

На ватри пишташе један угарак.

— Један, два, три — одброји Рафајило.

— Шта то значи?

— Троје ће од нас, или од нашијех умријети — рече он и сви се згледаше.

— Прегризао језик — наљути се Дамјан, — то те је ваљда стрина Ђујана научила. Пиштн вода, а он ту спомиње смрт, — далеко јој кућа!

Ипак настаде нека бојазљива ћутња. На Марушкину се лицу зали и мало бљедила. Изнад нас из шуме допираше онај мукао, меланхоличан шум и вјетар залије низ долину леденим млазом.

— Хладно, Бога ми — опет ће Дамјан и друштво поново оживи. — Ал' гле! ми и заборавили на пјесму. Дед', ти Цвијане, барем засвирај! Знаш ону, што си ту неки дан Марушки свирао. Цвијан се мало застиди. Погледа у Дамјана па на Марушку и узе се устезати.

— Ајд' не прави шале!

Цвијан најпослије извади иза појаса дугачке двојнице, прочисти им пискове и мало се измаче у страну.

Признајем, да ми се та свирка често није баш особито милила. Они монотони, често пута промукли, жалосни звуци парали би у невјештој руци реско и непријатно. Али ми за то Цвијанова свирка дође необичнија.

Испочетка извијаше и он полагано и тихо, али онда изненада провалише свом снагом дивни, свечани звуци и нека мила, страствена мелодија заокупљаше све јаче и јаче. Све се прелијеваше неком складном живошћу, као да извире из непознатих дубина, расте, буја и собом те заноси у неизмјерну даљину. Као да се Цвијан сав предао оним звуцима, тако, рекао бих, одјеки-

ваше из њих свака струна његова срца, његове тајновите душе. Онда се, рек'би, изнад свих изви дотле нечувен глас; трепери чисто у зраку, подрхтује неком силном чежњом, и полагано замире с тихом жалобом негдје високо, ... високо. И Цвијану се ненадано очи напунише суза. Пјесма је и даље ромонила, испрекидано и тешко, као тихо ридање — и онда се у сред гласа нагло прекиде, и Цвијан лагано узви очима на Марушку.

Била је дивна у том часу! Шта све у тај мах не лежаше у оном њезину красном озбиљном лицу; њека неисказана туга, љубав, срдачна преданост или нијеми очај? . . . Све се то у један мах одражаваше из онијех, као небо плавих очију, оног изражаја, ваљда, бесмртне дивоте. Љепушно дјевојче осјећаше скупа с Цвијаном, разумијеваше му оне до плача потресне звуке, а кад је Цвијан свршио и оно се тихо, као далека зора, осмијехну и једва примјетно уздахну.

Сјетих се у тај мах њезине жеље, да је Мала Вила, и разумједох јој уздах.

Цвијан погледаше по нама и с нашим дубоким ћутањем као да је био презадовољан, тако му лице сијну њеком веселом милотом.

Учини ми се, као да га Рафајило већ хтједе обасути хвалом, кад се зачу мало необичан, озбиљан глас Дамјанов. Био је сав мрачан.

— Је л' Марушка, кад су ваши Сви Свети?

— Од ове недјеље у ону другу — одазва се дјевојче звонким, дрхтавим гласом и страшљиво погледа на Дамјана.

— Рашта питаш?

— Треба ми, одговори јој доста опоро.

У долини залаја псето, а овце се згрнуше на једну гомилу и плашљиво гледаху у страну. Рафајило скочи и пујдајући Зељова одлети низ долину.

Ми ћутасмо. Ватра се по мало узела гасити.

— Је л', брате, ти ћеш то знати? — окрену се к мени Дамјан. — Да ли је по правици или по закону, да нам луг, који је још од бирземана наш и управо нам више куће, сад одједном отму и даду држави, имовини, просто ма кому драго другом, само да није наш.

— Није право — рекох још га право неразумијући.

— Ето видиш — суну он чисто разведрено, — имамо ти ми, наше цијело село, један луг, јадан, пуст и грчевит, — ти га ваљда знаш, онај више кућа Хинића, — на нам објавила, да ће по Сви Светим доћи мјерачина с оружницима и одузети нам га. Ишли смо у котар, молили, заклињали, да нам не отимају, јер гдје ћемо, брате, онда благо гладно истјерати, гдје ћемо који угарак за крух одсјећи, — али све то ништа не помаже. Нико то ваљда нас осим милог Бога не разумије!

Би ми жао Дамјана.

— Па шта сте одлучили? упитах га.

Он се лупи по пушци.

— Бранити, ма погинули.

Узех га одвраћати, доказивати, али онда сви скочише, а Дамјан и Марушка заграјаше, да им до Бога нико то не може отети.

Бјеше ми у тај мах веома тешко при срцу, гледајући ове пробуђене очајнике. Покушах их мало шалом утишати, те се окренух к Марушци.

— А зар и ти, Марушка? Не би ти било жао, да погинеш?

— И ја, и ја. — свом озбиљношћу забрза она, а очи јој сјаху пламеним одушевљењем — и ја, и Цвијан, и Дамјан и цијело село, сви па шта Бог да.

Ја јој се морадох насмијати, а она одједном порумени, — застиди ли се, наљути ли се, — не знађах, — и прије него сам је могао саставити, одлети брзо низ долину.

Ми заћутасмо. Дамјан и Цвијан гледаху ме некако хладно, с неком тупом жалошћу, која ме порази и чисто нехотице издиже.

— Вријеме је — рекох и пружих им руку.

— Опростите, браћо, морам се журити, скоро ће ноћ. Не замјерите што, људи смо, своји смо — —

Више не могах, тако ми дође некако суморно у души прихватајући им оне младе а већ давно измучене, црне руке.

— Не мој ти замјерити — рече ми касније Дамјан и испрати ме у страну.

Узех се пењати у шуму. Сутон се већ тихо зачињаше и као фина, танка маглица спушташе се над долину. Одозго се из шуме замрачило; голо дрвеће, рекао бих, издиже се све више у вис и растеже се све већма у ширину. Вјетар снажно духаше и носећи сухо лишће хујаше кроз планину пусто и суморно.

Из долине се чуо Рафајилов глас, дозиваше Марушку.

— Марушка-а-а! — одјекну и посљедни пут његдје у даљини и ја се пустих кроз шуму . . .

* * *

За неколико дана отпутовао сам из тијех крајева. Други разни утисци, друге слике и различна људска лица поринуше и мој спомен на воду Врбицу и на оне пастире крај ње. Но кад сам једног јутра, а послије не пуне двије године дана, гледао на Врдничком угљеном мајдану, како се радници спуштају у окно, искрсну ми пред очи цијели онај догађај и они разговори.

Међу осталијем радницима познао сам и Раду, оног истог Рафајила, у прљавом црном сјуртуку, платненим уским чакширама и са свјетиљком у руци.

Обрадовао ми се, кад га зовнух и на брзо упитах о свему. Запитам га најпослије за Дамјана и његову дружину.

— Побило их, брате, онако, како сами рекоше. И Цвијан је, онај, знаш нијеми погинуо. Тридесет њих остало је мртвих . . .

Машина звизну и он сједе у спуштаљку.

— А Марушка? — довикнух.

— И она . . . поред Цвијана . . .

Чекрк се затресе, спуштаљка полети и Рафајило с онијем својим веселим, безбрижним лицем ишчезе у земљу.

Милан Будисављевић.

НАША ПИСМА.

УЗ НАША ПИСМА.

Кад смо одлучили издати на свијет ову књигу, помислисмо е би добро било да своје мисли поткријепимо мислима познатијих Хрвата и Срба, који су у народу познати са свога родољубља у јавном раду. С тога управисмо најзнаменитијим личностима, и појединим јавним радницима, нашега народа, писма, у којима истакосмо у кратко своја начела, молећи их да нам одговоре, што они мисле о спору српско-хрватском. На та писма добили смо ове одговоре. Доносимо их овдје хронологијским редом, изузевши писма уважених и достојних преставника двију цркава, владике Штросмајера и митрополита Михајла, која стављамо на прво мјесто. На нека писма нијесмо добили одговора, а знамо и то да још има људи у народу нашем, на које смо се требали обратити, али се не могосмо свакога сјетити за времена.

На нама није да оцијенимо ријечи, што их преко нас народу своме поручују људи, који својим радом стекоше право да предводе народ у борби за најсветија народна и човјечја права. Народ ће наш знати уважити ријечи својих великана, и јавних посленика, схватити замашитост

њихових мисли, па и поћи за њима, и тако се с временом достајати часна мјеста међу народима.

Али је дужност наша да се од свег срца захвалимо у првом реду митрополиту Михајлу и владици Штросмајеру, који својим благословом увеличаше мисао народног јединства, а поред њих и другој господи, која се нашему позиву одазваше, те нама и народу нашем освијетлише пут бољој и сретнијој будућности.

Moja mlada Gospodo!

Vaša je svrha divna, i dao Bog da ju postignete. Ljubav, sloga, jedinstvo je Bog sam, pak tko u ljubavi, slogi i jedinstvu ostaje, taj ostaje u Bogu, a Bog u njemu. Ljubav, sloga i jedinstvo jest pravo kršćanstvo, izvor viečiti svakoga života, svakoga svietla, svake prave slobode, svakoga napriedka i svake slave. Tko ljubav, slogu, jedinstvo u narodu našemu promiče, taj, il se zvao Srb ili Hrvat, pravi je kršćanin, ljubitelj je pravi života, svjetla, slobode i slave svoga naroda. Neljubav, nesloga i razdor su očevidno smrt i propast naroda našega, a ljubav, sloga, jedinstvo zalog su njegovomu uskrsnuću, njegovoj slavi i njegovoj neumrlosti.

Ovo sam napisao u ime odgovora na Vaše krasno pismo.

Bog nas sve blagoslovio!

5. prosinca 1896.
Djakovo.

J. J. Strossmayer
Biskup

†

Драги и поштовани
млади пријатељи!

Ваше писмо од 28. XI. пр. године зарадовало ме је, што видим, да код дичне Српске и Хрватске омладине заузимљу већу важност здраве и родољубиве као и хришћанске мисли слоге и љубави.

Честитам Вам, мила децо народна, што сте се освестили и пружили братску руку једно другом за срећу и Срба и Хрвата.

Молим Господа Бога Спаса нашега да својом Мудрошћу просвети све Вас Србе и Хрвате, којима је наредио да заједно живите као рођена браћа.

Ова Ваша слога, Ваша братска љубав утешиће сву браћу и ван Ваше домовине. Утешиће и нас старце, који гледамо у Вама узданицу народа својега, па нас обузима милина, што Вас видимо сроћене и збратимљене. А то нам даје поуздање, да ће народ наш сложан, очувати се вечно а никаква сила неће га моћи однародити.

Живели нам дични соколови на славу, дику, понос и срећу Срба и Хрвата, ове рођене браће!

Са оваквом искреном жељом призивљем Вам Божји благослов и остајем

Ваш доброжељни молитвеник

† Митрополит Србије
Михаил

24. фебр. 1897.
Београд.

Београд, 22. нов. (4. дец.) 1896.

Поштовани господине,
Млади Пријатељу!

Ваше и Ваших другова писма од 18./30. нов. примио сам и са много задовољства прочитао његову садржину.

Ваша дружба утешна је појава, коју симпатички прате сви искрени синови српског а без сумње и хрватског народа. Што се мене лично тиче, могу Вас уверити, да сам душом с Вама био од оног тренутка, кад сам први пут чуо за Ваш заједнички састанак о Милетићевој прослави. Премда не тајим, да то беше за мене изненађење, ваљда баш зато, што сам живећи у Загребу, као што лепо у Вашему писму рекосте, „дубље загледао у жалосни спор српско-хрватски".

Ну при свем том једно сам неизгладљиво уверење понео из Загреба, на име, да је хрватско-српска размирица дело туђих руку, и да ће свест истинитих родољуба с једне и с друге стране пре или после увидети, да се она вештачки одржава на превелику штету материјалног и културног напретка народног. Па према томе да ће је право родољубље и уклонити.

Да никаквих других разлога за заједницу нема, до једино материјално осигурање народно, па би оно једино довољно било, да сузбије све друге противне разлоге и да позове све свесне

синове с обе стране на заједнички рад. Јер без материјалне сигурности нема не само напретка већ ни опстанка. А ни најгори противници српско-хрватске слоге не могу нам порећи, да док се Срби и Хрвати међу собом гложе и траће снагу, машајући се за месец, који им се вештачки прежељкује, да им се за то време све више извлачи земљиште под ногама а све већма шире стране колоније у земљи, које почињу већ сисати срч костију њихових:

Довољно јасна слика за сваког мисленог Хрвата и Србина, да увиде, куда их води невидовна рука раздора.

Искрено признајем да нисам веровао да ће се ускоро моћи приступити лечењу заблуда, које потхрањују српско-хрватску неслогу. Ну Ви сте ме у томе поколебали. Слава Вам зато! Посао, који на себе узимате, велик је, али и племенит. Достојан омладине, у којој се будућност огледа. Право родољубље никад не пита за сметње; циљ је његов покретач. Ваш је циљ срећа народа и слава заједничке отаџбине. Ништа лепше ни узвишеније! Али за велики посао треба много руку и много истрајности. Руке ће Вам придобити искрен рад, а истрајност морате црпсти у тврдој вољи и челичном карактеру свом.

Истрајност је победа! Мисао Вам је племенита, средства су Вам часна, а циљ величанствен. Истрајте и победа Вас не може мимоићи!

Почните „Годишњаком“ а продужујте живом речи и живим примером, и Ваше ће коло бити све веће а успеси све сјајнији.

То је моје мишљење и мој поздрав „Уједињеној српско-хрватској омладини“.

Ваш штоватељ

К. С. Таушановић.

Београд, 14./2. децембра 1896.

Поштовани Господине!

Ја сам увјек мислио, да бити добар Србин ни мало не смета, да се буде и добар Хрват. Тако ако сам пјевао:

„Ја сам Србин, старога Дубровника син“ пјевао сам такође:

На ноге, на ноге,
Хрвацки људи,
Још'те дух слободан
Грије вам груди,
На свету обрану
Устани свак!
Хоће да згазе вам
Охоло главе,
Отаџбе, сваке вас
Да лише славе,
Па Вас у вјечити
Сабију мрак.

Ко ће тој погрди
Да се повине?
Пустит да Хрвацко
Име изгине?
Родом му савлада
Туђински род?
У гроб ће крвави
Лећи Хрвати,
И свуда престаће
Слованска мати
Да рађа јуначки
Срца јој плод;
Па само тада ће
Туђинац моћи
Сред храма пустога
Засјест' у моћи,
И језик, закон нам
Бацит у прах.
Језик и закони
Дједова славних,
То нам је светиња
Вјекова давних,
Згазити не да се
Светиња та.
Пушака, ножева,
Оружје клето,
Славени либе се;
Право нам свето
И слово прво су
Оружје нам.

Тек ако залудно
Слово нам паде,
Тек кад се посљедне
Угасе наде
Тад рата развејмо
Поразни плам.
Бог правде, побједе
С нама ће бити,
Устаће откупљен,
Неће већ жити
Хрват тог суровог
Народа роб.
На ноге, цјелима
Прионi сваки,
И жена слабашна
И човјек јаки,
Свет ће синовима
Бити наш гроб.
Хрвацке матере,
Ви новим људма
Слободу његујте
У њежним грудма,
Ви слоге, нашинства
Отвор'те храм.
Ко то, о дјевице,
Вјерно не гоји
Змију ту тргнити
Од прси својих;
Ко роду невјера,
Бити ћ' и вам.

Момци, са туђином
Увјета нема,
Нек с руком на сабљи
Нико не дрјема,
Нек лети, ратни га
Чим зовне рог.
Старци што дишете
Дихом посљедњим,
Та рјеч нек умре вам
На уснам ледним:
Проклет, ој, издајник
Народа свог! —

Кад овако будемо сви мислили, спор ће српско-хрвацки бити рјешен и будућност нам обезбјеђена.

Са поштовањем и поздравом свој браћи

М. Бан.

---

* * *

Ja sam sporazuman podpuno s vama u pogledu vaših plemenitih težnja i namjera, i želim, da vaš patriotski rad bude okrunjen najboljim uspjehom.

Sporazumljenje iskreno i podpuno izmedju Srba i Hrvata, to je i moj ideal i ciele stranke, kojoj imam čast pripadati.

Spljet, 22. pros. 1896.

L. Borčić.

Поштовани Господине!

Изволисте на мене управити Вашим велеценьеним писмом позив, да бих своје мишљење о српско-хрватскоме спору изјавио. Лепа Вам хвала на томе повереньу, којим ме изволисте одликовати.

Ја сам у своје доба у „Бранику“ (бр. 85. год. 1891.) у подугачкоме чланку под насловом: „Шта смета слози Срба и Хрвата“ — опширно изразио о тој теми своје мишљење, и у колико би вам био при руци тај број „Браника“, могли бисте из њега дознати то моје мишљење.

Ја преко тридесет година устајем и борим се за слогу Срба и Хрвата. Свагда сам настојао, да с једне и с друге стране крајности изгладим. У томе сам имао и усмене договоре и преписке са првацима хрватским: на име са Штросмајером, пок. Рачким, Мазуром, Деренчином и осталим родољубима хрватским.

Моје је најдубље уверење, да ће бити и да мора бити слоге међу Србима и Хрватима, чим једни и други буду се сматрали као своји, а не као туђини, па када се стану навикивати, да мане и политичке заблуде једних и других као погрешке н заблуде истога свог народа буду сматрали.

Пут, да се до слоге дође, мора бити тај, да се елиминира све оно, што би могло и што може неслогу потстицати и потхрањивати. Све што

спада на историју, на филологију ваља оставити научницима, да то међу собом хладнокрвно расправе, а не треба увлачити то у дневну дискусију. Ваља да Хрвати респектују православље, које подржава будну свест народну, а Срби не треба католицизам тако да престављају, да није спојив са осећајем словенским.

Хрвати ваља да се одрекну онаке политичке улоге, којом би постали оруђе против Српства и Словенства, а Срби ваља да се заузимају и да се боре за што већу државноправну самосталност Троједнице, која може ићи само у корист Српству. Даљу заједничку будућност Срба и Хрвата нека оставе, да је будућност и моћнији фактори реше, него што су Срби и Хрвати. На сваки начин не може ићи ни у корист Срба, ни у корист Хрвата, да Босна и Херцеговина дођу у такав положај, у коме би се имале свагда борити за своју народност и државноправни положај, као што је то приморана чинити данас Троједница.

Што се језика тиче, то би ваљало оставити свакоме, да га назива по своме обичају и уверењу, али Хрвати би ваљало, да се окану теорије о политичноме народу хрватском, те да не називају свакога Хрватом, који је у Хрватској рођен, јер политични народ не може ништа друго значити, доли држављанство и припадност којој држави, а никако народност, којој когод припада. Ако се пак хоће да каже, да која народ-

ност даје обележје тако званом „политичноме народу“, то би и Срби били једнако тај политични народ, као и Хрвати, јер Срби и Хрвати стоје у Троједници према другим спорадичним народностима у тако огромној већини, да они тај политични народ сачињавају. Иначе ако би се узела теорија о политичноме народу, као што га заузимају Мађари, то би Буњевци и Шокци у Бачкој, и Хрвати у Међумурју морали бити Мађари, против чега свест и српска и хрватска просведује. За то назив оних Срба Хрватима, који су рођени у Хрватској, држим, да је у највећој мери погрешан.

На послетку држим, да би слози Срба и Хрвата неизмерно много допринело, када би Хрвати уважавали, и радовали се независноме политичном положају, као и политичној улози Србије и Црне Горе на Балканском Полуострву, а с друге страно кад би се и Срби радовали сваком кораку, који би Хрвати напред кораknули у правцу што веће самосталности Тројединице.

У Новом Саду 4. (16.) децембра 1896.

С одличним штовањем

Др. Мих. Полит-Десанчић.

Mnogo časni gospodine,

Velika Vam hvala, što ste se mene sjetili, a oprostite da Vam kažem, i napokon se osvijestili, te zametli duševnu svezu između Srbâ i Hrvatâ. To je vrlo dobar početak i tomu se iz duše radujem jer je to moja davna težnja, ali treba nastavit rad i zaokupit u duševnu slogu ostala dva naša južna plemena, Slovence i Bugare.

Sloveni na jugu, od starine nazvani slovinski narod, razlučeni su u četiri plemena: u Slovence, Hrvate, Srbe i Bugare. Osim toga najnovija znanost to je već presudila i bjelodano dokazala, da su sva četiri plemena jedan narod i da im je jedan jezik pocijepan u dijalekte; taj narod u prostoru je neprekidan, a zavičaj mu je divan mimo narode.

Ostaje na mlađemu naraštaju, da primi iskreno na amanet, što mu je starina i znanost preručila, pak da razvija na dalje ove temeljite misli, dok sine istina gola.

Naš slovinski narod bijela je tica na jugu. Srbi i Hrvati trup su joj po srijedi, a Slovenci i Bugari dva krila. Neka Vas ne smeta ništa, što svako pleme ima sad svoju književnost i na dalje je razvija. To je bilo i kod drugijeh naroda, n. pr. u Italiji, pak nakon duge borbe postao je književnijem najbolji govor između mnogijeh. To se kod nas već dogodilo za Srbe i Hrvate, pak će se odista s vremenom tijem žarom ogrijat i Slovenci i Bugari, jer prirodnijem zakonima niko ne odolje; što je bolje i zdra-

vije, širi se i grezne; a što je gore i kržljavije, opada i gine.

Potpomagajmo prirodu u tom smislu na duševnom i književnom polju, jer taj zgodni rad svagda i svuda bio je preteča zamašitijem događajima.

Na mlađemu svijet ostaje!

Živjela srčana i osviještena omladina!

Vaš

Luko prof. Zore.

U Arbanasima kod Zadra na 24. dec. 1896.

Беч 1. јан. 1897.

Драги господине,

Ви сте морали мало дуже чекати одговор на писмо, које сте Ви са другом господом у име уједињене српско-хрватске омладине и мени послали, због тога, што се ја неким послом од дужег времена бавим у Бечу, а кад ми је овде стигло писмо, морао сам опет одмах ићи у Београд, те тако Вам тек сада по повратку одговарам.

На првом месту од срца Вам захваљујем, што мислите, да вам неће на одмет бити и моје мишљење о умирењу несретне српско-хрватске распре.

Мој је одговор на то питање врло кратак и — чини ми се — једини, којим се може до нечега доћи, а то је — *међусобна љубав, љубав искрена, непретворна, несебична.*

Волите се као браћа, или не као браћа, јер се браћа могу и мрзети, већ као два пријатеља, које је чиста љубав саставила и које само смрт растављa и — нестаће српско-хрватског спора.

Кад се тако будете волели, неће Хрват злорадо на све стране трубити о пропадању Српства, радовати се неуспесима и сваку ситницу безгранично увеличавати; нити ће се тада Србима моћи пребацивати, да другују са непријатељима хрватским и помажу их на штету Хрвата. Тада ће светиње Србинове бити и светиње Хрвату, и жеље и наде хрватске биће и жеље и наде српске. Нестаће препирке, шта је хрватско а шта српско, већ ће све бити српско-хрватско, нити ће икад моћи искрснути какво међусобно српско-хрватско питање, већ ће само бити српско-хрватских питања према сваком трећем. Једном речју залечиће се стотине и стотине рана, које је брат брату задавао и задаје.

Ако је Вас, млада господо српска и хрватска, ова љубав скупила, нико Вас више раставити не може, и успешни резултати не могу изостати. Утврдите се у тој љубави и ширите је, где год се окренете. Не одбацујте од себе оних, који не мисле као Ви, већ их обавештавајте и за себе придобијајте, док се уједно не стопи универзитетска омладина. Кад то буде, онда је и циљ постигнута, јер неће проћи ни каких десетак година, а Ви ћете одменити садашње раднике на политичком и културном пољу двоименог народа нашег, и сами га повести бољој и светлијој

будућности, него што су га до сад водили они, који те љубави нису имали.

А ако ли сте се Ви, млади моји пријатељи, скупили, да као сила са силом преговарате, да се погађате и један другом уступке чините, разиђите се, разиђите се одмах, јер од вашег посла ништа бити неће. Оставите то и даље саборским посланицима и новинарима, резултате чијег рада сами видите.

То је све, што вам о томе може рећи

ваш пријатељ

Љуб. Стојановић.

Дубровник дне 3. јан. 1897.

Господине,

Племенитију мисао нијесте могли зачети но да завађену браћу помирите, да уведете слогу мјеште несложе, љубав мјеште мржње, а тим да омогућите прави народни напредак, јер се сада доста добрих сила троши узалудно у међусобном трзању.

Уфам, да ће се народ — барем здрави дио народа, онај дио, који још није заслепљен страственом партајском борбом — Вашем позиву одазвати, а да ће временом Ваш програм предобити.

Устрајте дакле! Први неуспјех нек Вас не баци у очајање, а доћи ће вријеме кад ће харан народ Ваше име благосиљати.

Брацким поздравом

Др. В. Матијевић

Србин католик.

Београд 4. јан. 1897.

Драга господо,

Примио сам писмо, којим је Представништво Српске и Хрватске Академијске омладине на Университету у Загребу изволело јавити ми, да се Хрватска и Српска Омладина ујединила са смером, да покуша изравнати противности, које су се изродиле у јавном животу између Срба и Хрвата и да прокрчи пут народном јединству њиховом.

Омладина жели чути и мој глас о Српско-Хрватском спору.

Још од ране младости ја сам запојен утисцима догађаја, који су били одушевљени израз Српско-Хрватскога братства и њихове заједнице. И данас, у мојим старим годинама, мени често излази пред очи онај дивни призор, кад Патријарх Рајачић свечано благосиља у Загребу бана Јелачића.

И кад су односаји између ова два Народа узели обрт мање повољан, ја нисам никада очајавао. Веровао сам свагда, да ће се Народ, који је родио Рајачића и Јелачића, Доситеја и Гаја, Караџића и Рачкога знати попети на потребну висину, на којој ће престати да пушта своје најбоље синове у међусобну борбу, у којој се троши племенита снага, потребна за више заједничке задатке и велике народне интересе, који су истоветни.

*

И ја честитам дичној Омладини Српско-Хрватској, што се прихватила тога достојног и родољубивог пута.

Преко омладине Небо осветљава путове будућности, на њу шаље Оно св. духа у виду пламених језика, од којих ће Народи слушати гласе љубави и братства, гласе препорођења и боље будућности.

На томе путу ја желим најбољи успех Хрватској и Српској уједињеној Академијској Омладини.

Живела!

Јов. Ристић.

Београд 10. јан. 1897.

Уједињеној Српској и Хрватској Омладини

Загреб.

Равноправност Срба и Хрвата у Троједници.

Њихов споразуман рад за одржање нашег народног живља у Босни и Херцеговини.

То двоје отклониће данашњи жалостан и штетан спор између Срба и Хрвата.

То двоје, у исто време, биће непробојна основа заједници братског народа, Срба и Хрвата.

То је мета, којој треба да греди уједињена српска и хрватска омладина.

Ово је мој одговор на Ваше писмо од 12. дец. 1896. год.

С поздрављем

Ј. Ђ. Авакумовић.

Усклик радости*

обновљеној љубави и слози хрватско-српске омладине у Загребу.

Иза силне олуј-буре,
Што ју прате грома треси,
Муња блеск, дажд плаховити,
Одуздани вихор бјеси, —
Што ј' тишина и чист зрак,
И сунашца јарког трак;

—

Иза дуге ноћи тмуше,
Без вјетрића и росе капи,
За вјештице, вукодлаке
Згодне, ко што народ тлапи, —
Што је рујне зоре сјај,
Гонећ тмушу, творећ бај; —

—

Иза ваjне оштре зиме,
Ком природа санак снива,
Одмара се, — али жудњом
Нов свој живот очекива, —
Премаљетни што је дах,
Будећи ју у сав мах;

—

Иза љуте, тешке боли,
Што ју један синак пати,
Да с ње тужна, забринута
Скоро здваја мила мати, —
Што је њем' и мајци прјек
Ненадани здрављу љек; —

—

* Na naš poziv, odgovorio nam je preč. opat Ilija Okrugić ovom pjesmom.

Што је горко уцвиљеном
Утјехом још цигли над, —
Заблуделом и умурном
Прави пут и жељни хлад, —
Што је жарко жеђајућем
О! студенца бистар вир,
Срдцу страшћу занесеном,
Што је опет благи мир, —

—

Све то, све сте, браћо млада
Ви то Срби и Хрвати!
Усред бјела Загреб града,
Што вас Алма узгаја мати:
Који, седамдесетљетној,
Мученика на прослави
Дива птића Милетића!
У дворани китној, цвјетној
Нађоше се у забави.
Иза бјесне буре страсти —
А срдаца зимом ледних, —
Иза ноћи по ум тмастих —
А болова дугих, бједних —
Бјесну буру да стишате,
Што ју страст је узвитлала, —
Црну тмушу да разгнате,
Што је с ње на умље пала, —
А срца си огрејете
На љубави жару рода,
Опет здрави устанете
Преким љеком ког вам пода

Мила мајка од старина
Ох! једина домовина!
Да признате тер искрено:
Да сте браћа крви једне,
Истог мл'ека рјечи медне,
Истог тајке, исте мајке,
Исто племе и кољено,
Ма имена да су двоја,
Тек сви, сви смо једног соја!

—

Пак све предав заборави,
Што је било, ко не било, —
Што се сплело злобном руком, —
А родило нашом бруком —
А радошћу диндушмана —
Што нам љубав покопана,
Те неслога, мржња, злоба
Копају нам скора гроба —
Да се опет испостави
Стара братска љубав, слога,
Без којих нам роду гласа,
По дом бољка никаквога,
Нема славе, нема спаса!
Ви се опет побратисте,
Изгрлисте, изљубисте,
Један другом опростисте;
Срби поје од милина:
„Лепа наша домовина!“
А Хрвати с радости велике:
„Радо иде Србин у војнике“.

Ој! млађана браћо моја!
Веселији не запојах,
Нег кад стиже тај ми глас:
Да вас спаја слоге пас!
Никад лепше славе, среће,
За то седамдесетљеће,
Српског тића Милетића
Челик-Срба и Славена! —
Да ви згодом тог помена
Вратисте се, збратисте се!
Уза-њ кличе *Бранко* ваш!
Радује се *Рачки* наш!
Шњим *Гај, Стоос, Враз,* — а Прерад
Другче пјево *б' браћи* сад.

—

Пак и сваки, ком пе мало
До среће је рода стало,
Трезно мислећ, жарко ћутећ,
На будућност бољу слутећ,
Клицати вам мора: Слава!
Што сте дјелом браћа права!
И молит вас: тек устрајте
На том путу слоге братске
И љубави срб-хрватске!
Њом пут љепши утирајте
Свеславенској узајмности
А свог рода будућности!
Која с вас се да расплоди,
У просвјети и слободи!
А примјером Вашим сјајним,

Љубве, слоге чаром бајним,
Мудрим збором пр'јегор твором,
Повела се омладина
Сва, сва наша срб-хрватска,
Да нам цвате домовина,
Чим све грли љубав братска!
Ви најљепши дома цвјет:
Остаје на вами свјет!
Што ви добра заснујете,
За свој мили дом и род,
То ће Вишњи благословит,
Па стотрук ће донет плод.

—

Тако напред, браћо мила
Једна мајка вас родила!
Све за бољак рода свог!
С вами љубав, слога, Бог!

Илија Округлић, Сријемац.

Београд, 12. (24.) јан. 1897.

Господине,

Јако сте ме обвезали, послав ми писмо уједињене српске и хрватске омладине од 1. (13.) пр. месеца. У колико је она за мене као ватреног присталицу искреног споразума између два братска племена једног те истог народа једна врло радосна посланица, која нашем заједничком племену наговешћује лепше, боље и срећније дане,

у толико с друге стране ја у њој, по сви нам урођеним слабостима, гледам сведоџбу и једног личног одликовања.

Ви ме питате: какво ја мишљење имам о спору српско-хрватском? Ја вам на то питање одговарам кратко, јер ми се чини, да је оно јасно и просто.

Спору српско-хрватском није корен у разлици карактера Срба и Хрвата као што он није ни у разлици вере, ни у разлици обостраних интереса. Према томе тај спор није ни природан. Он је вештачки и злонамерно унет са стране, да разрије и уништи једно братство, у коме су наши народни непријатељи гледали за себе озбиљну опасност у будућности. Као и све друго, што је неприродно, тако и тај спор мора ишчезнути и уступити место ономе, што логично мора доћи и по природним, и по божанским, па неминовно и по људским законима. Ако ништа друго, оно ће природни осећај и нагон за самоодржањем нагнати српско-хрватско племе, да до свести дође и да у споразумном раду тражи свој спас. За тај тренутак треба припремати земљиште; разрођеној браћи ваља прокрчити стазе, да без икаквих препона полете један другом у загрљај. — Успевши се на врхунац братске љубави, ми ћемо, и Срби и Хрвати, гледати другим очима на обостране посебне интересе, и надахнути тим осећајима, а поучени искуством прошлости, ми ћемо те посебне интересе довести лако у склад.

Ви сте с Вашим одабраним друштвом весници те боље српско-хрватске будућности; Ви сте Даница, која ће видети и сунчану светлост. Ви сте по сто пута срећни, јер ћете с правом моћи рећи, да је то у велико плог Ваших трудова и подвига. Ми старији на жалост нећемо Вас с тога не мање, и с оне стране благосиљати, гледајући у рајском насељу задовољне: Немању и Крешимира, Светог Саву, Гаја, Карацића и Прерадовића.

Пут, којим грете, трновит је. Уз то су га наши душмани раскопали; — али

„Без муке се сабља не сакова".

С тога се и Ви у заједничком братском раду морате наоружати усрдношћу, љубављу к истини, прегалаштвом, пожртвовањем и издржљивошћу. Кад се на томе путу на тешким узбрдицама узмораднете зауставити да одахнете, наслоните се на нас старије; ми ћемо Вас увек братски прихватити.

У братском загрљају дакле: Напред!

Ви видите, драги Господине, да на Ваш позив ја не мислим, већ певам. Кад у борбу уђете — а ње ће бити — ја ћу с Вама и мислити, а кад устреба и делати.

На том пољу и за ту мисао прима све заповести искрено одани Вам

Др. Мил. Р. Весић.

Ujedinjenoj Hrvatskoj i Srpskoj omladini pri Zagrebačkom Sveučilištu.

Mlada Braćo!

Moji mnogi posli nedopustiše mi, da odmah odgovorim na Vaše meni posve milo pismo, a i sada me siluju da Vam na brzu ruku što otpišem, eda bi se, ma kako god, Vašemu brackome pozivu odazvao.

U velike počitujem našega Miletića, s kojim se lično poznajem, i on je još jednom postao zaslužan prama narodu, što je dao povoda Vami, da se bracki sdružite u onom duhu, koji jedini može pokrenuti ovaj posve bjedni naš narod, da udari onom stazom što vodi, nije li mu baš sugjeno da propane, k spasenju i sreći.

* * *

Da su Hrvati i Srbi jedan jedini narod, a ko bi mogao razložito dvoumiti? Što je taj narod ipak razdvojen kako ni jedan drugi, od onih barem za koje ja znadem, to se je dogodilo, s tugje nemile sile, koja mu nije dala, da se ikada okupi i ujedini, na svoje noge da stane, svojom dušom da diše, koja mu je svaku sreću utamanila, rastrgala ga, što se većma dalo, učinila ga orugjem tugje nepravice i pohlepe, na uhar tugjieh probitaka, kako će sve za drugoga ostati, a za njega ništa, van sramote, prezira i mržnje. Nego ako je istina, da je svaka sila za vremena, nestaće jednom i te dušmanske sile, koja još svegjer djeluje na Hrvate i Srbe, a da je

oni baš i nećute. Ali zato hoće se da narod dogje do spoznanstva svoje narodne individualnosti, svog narodnog jedinstva i do općeg tvrdog uvjerenja, da što je god na štetu jednijeh, ne može da bude drugima od koristi i da prava korist, bilo jednih, bilo drugih, pristaje njima svima jednako, pošto stoprv tada biće narodu moguće da osjeti i upozna, koliko i kako ona sila jest opasna za njegov narodni život i ubitačna za njegovu sreću, te biće moguće da stane istoj u oči gledati, š njome se boriti, od nje se obraniti, njoj se jednom sasvim oteti.

Ako su na primjer Nijemci pravi i jedan te isti narod, toliko Bavarci katolici, koliko protestanti Würtemberga i Badena, zašto da nemogu biti jedan te isti narod, Hrvati katolici i Srbi pravoslavni? Mogu biti i jesu jedan narod, ali nešto ih razdvaja, što nerazdvaja Nijemce, i što nebi ih moralo razdvajati, a to je Srpstvo i Hrvatstvo.

Kanimo se obmana i budimo, ako moguće, iskreni.

* * *

Kad su u prvi zeman Hrvati i Srbi došli u sadašnju njihovu domovinu, ustrojili su, jedni na zapadni, drugi na istočni kraj od iste, različite države, kako činjaše i drugi narodi u ono vrijeme.

Od kraljevine što podigoše Hrvati, ostade ime i ruševine od nje, postadoše što čijom svojinom, po najviše Ugarskijeh kraljeva, uz neke sloboštine, što su se već i u Ugarskoj bile udomile, uz Banstvo, što bijaše kao zlamen i otsjev prvašnje narodne

nezavisnosti i uz neku samoupravu, što nije i dok nije kraljevoj moći i vlasti posve smetala. Sa svim je naravno, da sbog geografičnog položaja i političkog stanja njihovoga, ostadoše Hrvati svegjer uz Rimsku katoličku crkvu i prigrliše prosvjetu latinsku, koja bijaše se i u Ugarsku, kao što i po svim katoličkim narodima, rasprostrla i ukorjenila.

Stoga i pošto narod bijaše se prignuo onom političkom stanju, a i njegovi gospodari neticaše u u njegove običaje, u njegovo narodno biće, Hrvati nijesu, s te strane imali uzroka šta se bojati, ni za vjeru, ni sve do zadnjijeh doba, za svoju narodnost. Ostadoše živi, jer, osim onih koji bi po razbojištima padali, pustiše jih živjeti.

Posve se je drugovačije razvio narodni život kod Srbâ.

Svakome je poznato, kako je postala kraljevina, kako carstvo srpsko i kako sve to propade, pod udarcima krute i divlje sile Turske. Nego Turcima nije bilo dosta, rušiti državu srpsku; njima je bilo do toga, da tamane narod, da pretvore Srbina u Turčina, Kristjanina u Muhamedovca. Oni bijahu vojska, a hotili su postati narod, jer jedino po taj način, mogli su se uzdržati kao gospodari u prisvojenim zemljama. S toga oni su u strašnu pogibelj stavljali podjarmljenom narodu, u isto doba, i narodnost i vjeru. Što je i jednu i drugu spasilo Srbima?

Žarki osjećaj svoje narodnosti, bivša uspomena narodne državne veličine i moći, narodni običaji,

obraz i srce junačko, hlepnja za osvetom, vjera Kristova, sve je to pomoglo, ali je sve to skitila u duši naroda, objačivši mu tijem duševnu snagu, narodna srpska crkva.

Sveti Sava, osnovatelj te crkve, morao je biti, ne samo veliki ljubitelj svoga naroda, nego i veliki državnik. On je sretno znao upotrebiti federalistički sustav prvobitne kristijanske i osobito pravoslavne crkve, u onu svoju svrhu, da, to jest, ustroji posebnu crkvu za svoj narod, kako će jedna crkva i jedna država okupiti sav srpski narod u jednu snažnu cjelinu, od koje, što bi se god jednom spojilo, nebi se dalo ocjepiti, niti otugjiti, nipošto i nikada.

Narodna srpska crkva, premda je dala ruku Dušanu Silnome, da podigne srpsko carstvo, nije, dakako spasila ovo od propasti, ali je u veliko pomogla, da narod spasi vjeru i narodnost svoju. A i dan danas narodni duh, narodne predaje, uspomenu Kosova bojnoga, narodne čežnje i težnje, narodne običaje, narodni jezik, pismena, pjesme, uzgoj, sanji — sve što može biti milo i sveto jednome narodu, to pravoslavna srpska narodna crkva, uz krstovu vjeru, brani i čuva kao božiji amanet, te nije se čuditi, što se kroz tu i uz tu crkvu još svegjer povlači čitav život naroda srpskoga. Sve to skupa spojeno, u jedan pojam, u jedno čuvstvo sačinjava Srpstvo, a iz toga Srpstva niče sama po sebi jedna velika politička misao, koja ga čitava obuzimlje i u životu ga uzdržava, premda je latentna, kao da je stoprv u začetku.

To se je Srpstvo porodilo sa rečenom narodnom crkvom, a razvilo se je, objačilo, ustalilo, sve to većma, iza kosovske nesreće, kroz tolike narodne nevolje i muke, kroz tolika progonstva i neprestane napadaje na narodni život, od onijeh doba do danas. S krajevâ čisto srpskijeh, prešlo je k zapadu, preko Save i preko Dunava, kao što i preko Dalmatinskijeh gora, sa doseljenijem narodom, i kako je to Srpstvo onamo, svojom crkvom, obranilo i uzdržalo narodnost prama Turcima, tako isto brani je i uzdržava amo, prama svakome protunarodnome napadaju i pokušaju raznarogjenja. Mi vigjamo svaki dan, na zemlji, u domovini, Hrvatâ i Srbâ, kako žalibože katolici, narodnosti hrvatske i srpske, pretvaraju se u Talijance, u Nijemce, u Magjare, ali sa Srbinom to se dogoditi nemože, van da kad bi vjerom prevrnuo.

Ko bi mogao smisliti pravoslavna Talijanca, Nijemca ili Magjara, inače nego li kao, više smješnu, nego strašnu, moralnu i socijalnu grdobu?

Nije da su Srbi druge kobi, ili čvršćega narodna značaja od Hrvatâ. Slabićâ i bezznačajnikâ ima i kod jednih i kod drugih; ali prve brani Srpstvo, te su rijetki kod njih otpadnici koji se u svojoj kući, megju svojom braćom, odriču svoje narodnosti, a da sasvim prigrle tugju.

Dokle god dakle prijeti, ma s koje god strane, kakva pogibel narodnome životu Hrvatâ i Srbâ, ta s tugje, ta s domaće opake ili hude ruke, pripadnici pravoslavne narodne srpske crkve, moraju biti, ostati,

ćutiti se i nazivati se Srbima i vjerno držati se Srpstva, jer jedino po taj način mogu svu svoju narodnu snagu sačuvati, a njihova snaga, narodna je snaga i za Hrvate. Popušte li, oslabiše; oslabiše li oni, oslabiše i Hrvati. Dok s pravoslavnih Hrvata, nikakve koristi Hrvackoj — bilo bi u sebi samo izmjena imena, a po istom razlogu, dalo bi se stvoriti i na primjer, pravoslavnih Magjara — pravoslavni Srbi u Hrvackoj, mogu ovoj kao čvrsti naravni bedem služiti, a što se oni Srbima nazivlju i Srpstva se drže, šta to Hrvatima može huditi? Ščega njima zazorno biti? Jedan su narod; u istoj su kući; jedni bez drugih ne mogu biti; hoće li nešto korisna da postignu, moraju o tome složno raditi, dok, stanu li jedni protiva drugih: šta mogu jedni? šta mogu drugi?

Hrvati katolici, nemaju se šta bojati, što se tiče vjere, od Srbâ, niti od Srpstva, ni ongje gje su u manjini, a kamo li gje su oni u većini. Srpska narodna pravoslavna crkva, stoji samo na obranu naroda srpskoga, a duh prozelitizma nije doista oteo mah pri njoj. Sreća bi bila za naš narod u opće, te i za Hrvate, kad bi ta crkva održala kod nas, potpunu svoju samostalnost, što joj i pristoji.

A pošto su Hrvati i Srbi jedan narod, neima smisla, razlikovati narodnost njihovu, baška u hrvacku, a baška u srpsku, kao što neima smisla, njihov narodni jezik, osobito književni, razlikovati u srpski i u hrvacki, kad je u istinu s r p s k i i h r v a c k i.

Pravi Srbin, po mome mnienju, nije nego pripadnik srpske narodne pravoslavne crkve, ali ima biti slobodno nazvati se Srbinom, i katoliku i Muhamedovcu, koji srpskome i hrvackome narodu pripada, ta s toga, što bi komu njegovi stari pravoslavne vjere bili, ta s toga, što bi koji, izim vjere i crkve, uz Srpstvo pristajao. To Hrvatima nebi imalo biti krivo, jer širenje Srpstva neima biti proti njih, a slobodno do njih nek nebude!

* * *

A koji su Hrvati? Oni, kojima je srpski i hrvacki jezik materinski i koji se Hrvatima ćute i nazivlju, a nijesu Srbi i nenazivlju se Srbima. Jesu li i oni, kojima su njihovi stari bili Hrvati i koji su se u svojoj domovini, svome narodu otudjili, te sasvim narodnu svijest izgubili, neznam pravo ni ja. Gdje je domovina Hrvata i kako je njima, a ko je nezna?!

Početkom ovoga vijeka, stali narodi po Evropi osjećati, više nego i kada, svoju narodnu individualnost, svoju narodnost. Preko velebicke Hrvate, probudili Magjari svojim nasiljem. Najprije bi začeta u Hrvackoj plemenita misao, misao Ilirska; ali u kratko vrieme, iščeznu. Srbima nije bila prijatna. Valjda uvidjali, bojali se da u sebi pogibeljna za Srpstvo, da je prerano začeta, da nije prilika za stalni uspjeh.

Kad u Austrijskoj Carevini, tako zvana Oktobarska diploma, otvori vrata nekim ustavnim slo-

boštinam i dade mah nadanju i slavenskijem narodima Carevine, da će jim bolji dani svanuti, digoše se Hrvati da uspostave i obrane svoja starodavna državna prava, te stadoše zahtjevati ujedinjenje Trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvacke i Slavonije, uz opširnu, na državno pravo utemeljenu, državnu samostalnost. U toj kraljevini, bijaše iz prva mjesta i za Srbe, dapače mnogi su željeli, da k istoj spojena bude i, tako zvana, Vojvodina srpska. Ta misao, po kojoj bi se bili okupili u jednu državnu samostalnu cjelinu, svi Hrvati i Srbi koji stanuju u granicama Austrijske Carevine, il barem veći dio njih, i koji bi, po taj način, ravnopravni postali prama ostalim njenim narodima, bijaše, pri federalističnom preustroju Carevine, posve pametna, pravedna, za ove opstanak, snagu, sretnu budućnost, korisna, dapače potrebita. Ali, valjda baš stoga, uspjela nije. Veljački ustav pokrenuo je unutarnju politiku Austrijske Carevine prvašnjom kolotečinom, samo što, ona samovlast, koja od prije vladaše, slijedila je vladati, preobučena u aljine njemačkog liberalizma, stavljajući isto na muke slavenske narode, ali na drugi način.

Tada Hrvati i Srbi Austrijski, dodjoše u tijesni klanac, iz kog nije bilo izlaska nego kad bi udarili putem Beča, ili putem Pešte, a nijesu znali ni oni, gdje jih veća bijeda čeka. Stadoše se najprije otimati, a kašnje, ali utaman, Pešti. Mjesto da se slože medju se, kako će bolje odoliti tugjoj sili, rascjepiše se i stadoše se nadmudrivati sa jačim.

*

Do šta su došli, vidimo.

Srbi Vojvogjani i Banaćani, eda bi stekli bolji i sigurniji politički položaj, i okoristili se borbom izmegju Beča i Pešte, mjesto da traže njihovo spojenje sa Hrvackom i Slavonijom, stadoše nastojati, kako bi posebnu samostalnost dobili, bivšom Vojvodinom srpskom, u koju bi se svi okupili i kojoj bi se, po mogućnosti i zemanom, i ubavi Srijem spojio, te razviše i digoše barjak Srpstva, tolikim žarom i oduševljenjem, da su u Hrvatima uzbudili sasvim protivne misli i osjećanja. I tada, ako se nevaram, niklo je današnje Hrvatstvo, jali samo po sebi, jali posijano tugjom rukom, neznam; svakako niklo je, gje je sve spravno bilo, kako će uzbujiti i ponarasti u velike, a na ustuk Srpstva poslužiti.

O Trojednoj kraljevini prestalo je biti divana; ostao sam naslov. Mjesto nje, postala je Hrvacka, u kojoj nesmije biti nego Hrvatâ. Po nekome državljanstvu, u još nestvorenoj državi, nije moralo više u Hrvackoj biti Srbâ. Srbi u Srbiji, a u Hrvackoj Hrvati, ma i pravoslavne vjere bili. Državno pravo Dalmacije, Hrvacke i Slavonije, i ako se pokazalo bez snage prama Kruni i prama Vladami, kojima bijaše Hrvacka potčinjena, imalo se je barem upotrebiti prama i proti narodu. Premda Rijeka otrgnuta od Hrvacke i Slavonije, a tako isto i Megjumurje, a Dalmacije još nikada spojena, ipak granice te ujedinjene i cjelokupne Hrvacke morale su dosizati do Drine i do Crnegore, budući da njeni stvoritelji, bijahu već zapremili Bosnu i Ercegovinu, na mnogo

godina prije nego će Austrijanska i Ugarska vojska, zauzeti one zemlje i staviti jih poda se. Da je tu Hrvacku morao katolički duh obuzeti, te š njome zavladati, a zapadna prosvjeta, skalupiti i preobraziti, to se samo kaže, kao što i da ta Hrvacka, morala je i nije mogla opstati, nego u granicama Austrijske Carevine, dapače kao zemlja Ugarske Krune.

Hrvastvu bijaše namjenjeno da stvori taku Hrvacku. Nego hotilo se je, da taka Hrvacka, kojoj imalo se je povratiti, Rijeka i Megjumurje i spojiti Dalmacija, Bosna i Ercegovina, bude samostalna, kako će Hrvati biti jedini gospodari u svojoj kući, kako će njihov narodni opstanak, njihov politički samostalni položaj, njihov narodni razvitak, njihovi moralni i ekonomički probici, njihova narodna sreća i budućnost, sasvim obezbegjeni biti. S toga, za neke Hrvate, ta prije, ta poslije dualizma, sama, tako zvana personalna unija, morala je vezati Hrvacku, sa zemljama Ugarske Krune; po drugim morala je ona dobiti, potpuno ravnopravni državni položaj, sa Ugarskom i prama Ugarskoj; umjereniji napokon, bili bi se zadovoljili poznatom nagodbom, kad bi se ova iskreno i vijerno obdržavala. U istinu pak, vigjamo da nadvladaše oni, koji se svačim zadovoljavaju.

Svi bi Hrvati hotili postignuti tu i takovu cjelokupnu Hrvacku; a na koga računaju? Na osobitu milost Svijetle Krune? Na veledušnost tobožnjih njihovih bivših saveznika, a sadašnjih gospodara, Magjara? Na poznatu jim blagonaklonost Austrijskih Nijemaca? Na politiku jednih i drugih, koja bi išla

na zator Srba? Na pomoć Slavenâ Ugarskih, ili Slavenâ Austrijskih? Na svoje zasluge prama Carevini? Na svoju sopstvenu snagu, svoje vrline, svoju medjusobnu slogu? A sve to, bez Srbâ, dapače proti Srbâ, kojih ima u granicama te Hrvacke, od prilike toliko, koliko i Hrvatâ?!

Je li prilika da će takovo Hrvatstvo, ikada stvoriti taku Hrvacku? Ne, to je žalosna igra, to je obmana, to je nemogućnost, a kad bi se što slična stvoriti dalo, nebi to mogla stvoriti nego tugja ruka, u tudje svrhe, na zator Srbâ i na konačnu propast Hrvatâ! Jao ti se onome, koji se sa tugjinom, jačim od sebe, družiti mora, a druži li se pak proti brata svoga, zlo po nj do Boga i naopako!

* * *

Ujedinjenje Srbâ i Hrvatâ koji stanuju u granicama Austrijske Carevine, u jednu, što većma samostalnu Hrvacku, — nije mi do imena, koliko do prave narodne sreće — koju bi i jedni i drugi držali i ljubili kao svoju domovinu, u kojoj bi Srbi ostali ono što jesu i što hoće i kako hoće da budu, a Hrvati bili njihova iskrena i prava braća, i koje opstanak, razvitak, blagostanje, sreća, isto bi stali na srcu jednima i drugima, te bi o tome i jedni i drugi nastojali što se bolje dalo — to bi ujedinjenje, pod takijem uvjetima, postignuto složnijem radom i pregnućem, sopstvenom snagom, pri sgodnim prilikama, uz pristajanje drugih naroda Carevine, po volji Svijetle Krune, moglo biti nama kao neki po-

litički ideal i cilj, za kojim bi smjeli i mogli težiti. Ali po današnjim prilikama sudeći, pri opstojanju dualizma, nema iz toga ništa.

To je pravac ipak koga se držati moramo, po uvjetima prije spomenutim, gjegod Hrvati i Srbi pomješani živu, osobito kad dodju u sukob, ta jedni, ta drugi, ta i jedni i drugi, sa tugjiem težnjam, interesima, nastojanjima, proti tugjoj sili, prama tugjoj lukavštini, jer ko prezire Hrvate, prezire i Srbe, ko mrzi na Srbe, mrzi i na Hrvate, ko radi o glavi, ili o duši jednima, radi, u isto doba, isto jednako, i drugima. Pri današnjim nesretnim prilikama, a to je naše općenito i svagdašnje stanje, sebično baškalučenje, i baš djetinjski megjusobni prkos, pokazuje se kod Srbâ i Hrvatâ kao pravo ludilo, od koga nećemo nikada izdraviti, dok se, kao pametni ljudi, kao narod koji znade za se, neosvjestimo.

Prazne su riječi, sloga, bratstvo, sloboda, narodnost i slične, dok u srcu naroda neuhvati koren, stalno i čisto uvjerenje, da Hrvati i Srbi nemogu jedni bez drugih opstati i da jim je svaka sreća, kao i svaka nesreća, zajednička; dok neprestanu smatrati jedni druge, samo kao inovjerce; dok Srbi ne obljube onu zemlju, gje su njihovi stari doselili, kao svoju pravu domovinu, za koju starati se, koju braniti, imaju pravo i dužnost, isto kako i Hrvati; dok kod Hrvata neiščeznu krive predrasude o Srpstvu i s tijem predrasudama, griješno mnijenje i nastojanje da što bi mogli od Srbâ i od Srpstva,

otrgnuti i na svoju ruku smotati, njima pristaje u korist; dok se nebudu Hrvati i Srbi još većma sbližiti u društvenom životu i na književnom, umjetničkom i prosvjetnom polju; dok, u kratko da rečem, nebudu oni, kao jedan isti narod, jednom dušom disati, za jednom se istom misli zanositi.

Hoćemo li ikada do toga doći? To je do Vas!

Omladina nadahnuta zdravim i uzvišenim mislima i iskrenim žarkim rodoljubljem, pogje li pravim putem, kuda je vode stalni i opći narodni probici i povlači misao, po prirodnim zakonima začeta, o narodnoj budućnosti, može čudesa počiniti. Moralna snaga pokreće narode, jače od ijedne krute dušmanske sile, kad ta snaga u njima stane se razvijati, na način i pravcem, kako se hoće životu naroda da nepogine, da se uzdrži, da razbuji i dade sve plodove, što po naravi svojoj i po prirodi, dati može i mora.

* * *

Samo oni, koji su slijepi u svojoj pameti ili sasvim nehajni, te se samo o sebi bave, neuvigjaju kako je već i narodni opstanak Hrvatâ i Srbâ izložen velikoj pogibeli, ne samo, što jim je narodno biće potkopano, razrovano, rastočeno, po gje gje rastrovano sa pretrpljenih teških rana i muka, a nemili ljekari nedadu naravi da sama sebe vida, nego i što sa svih strana, tugja ruka stoji svegjer pružena, da brani ugrabljeno i da grabi što više se još dalo; da miluje, što se o ropske ćudi, jali od puste

potrebe, samo pokorava; da udara u obraz, da veže, da pritiskiva, da stavlja poda se, da vuče k sebi, ta varkom, ta silom, što joj se otimlje; da nam rane ozlegjiva, jali nasilnim zabadanjem, jali otrovnim melemima; da nas bije i ledom i žarom svoje pohlepne mržnje. Ta Slaveni su za to stvoreni da druge narode svojom krvi snaže, svojim znojem bogate! Ko od Hrvata i Srba to nećuti, taj srca nema za svoj narod; ko ćuti, a goni vavjek onu svoju dosadašnju, što će njih navijeke razdvojene i, u kad žešći, kad slabiji, sukob, kako jih bude tugja pamet i tugja volja upućivati, uzdržati, tomu je jali izopačeno srce, sa srčbe i strasti, ili sa sebičnosti prećerane, jali mu više pamet nesluži.

Veliki narodi koji su postigli svoje narodno ujedinjenje i državnu nezavisnost, nalaze se na sasvim drugačijem položaju, od našega. Oni mogu kako hoće. Ako u čem pogriješe u svom političkom vladanju, mogu ta veću, ta manju štetu pretrpjeti; njima vazda živa glava. Oporaviti se, saveznikâ steći, na saveznike osloniti se, mogu. Oni brane se obično, napadajući na drugoga. U svojoj kući imaju sve što jim može trebati, za opstanak i razvitak narodni i državni. Njihove unutarnje borbe, mogu jih za čas slabiti, ali obično š njih postanu jači, mogu jih kad kad i do ruba propasti doćerati, ali, ako je narod zdrav i čijo u sebi, nikada upropastiti. Može kod njih biti razvratnikâ, koji rade proti opstojećem, ta državnom, ta socijalnom ustroju, ali nema narodnih otpadnikâ, koji u svojoj domovini, rade proti svome

narodu, iz koga su nikli, megju kojim i s kojim živu, a na korist tugjinstva, kako jih kod nas sijaset ima.

Koja grdna razlika sa našim narodnim stanjem! Šta nam nosi dan, šta li noć, neznamo nikada. Ako nam se što prizna, ili udijeli, ili katkad krvavim trudom, stečemo, što nam već po pravu i pravici pristoji, neznamo do kad ćemo uživati moći. Sa svojom narodnom privredom, niti vladamo, niti raspolažemo. U ničiju pomoć nadati se nemožemo i baš nemoramo, jer bi je preveć skupo platili. Šta možemo mi u takome stanju? Šta mogu Hrvati i Srbi, po vjeri rastrojeni, po narodnosti, kako neki hoće, razdvojeni, a po državnom položaju raskomadani kako nijedan drugi narod u Evropi, ni sami Rumunji? A još svegjer da budemo u neprestanom megjusobnom zarazu?!

* * *

Nego, nemogu li takovi razmišljaji, što se vrzaju valjda svima po pameti, naćerati Srbe i Hrvate na zajedničku obranu svoga narodnog opstanka, gje ovomu prijeti veća pogibel, čim bi jih obuzeo pojam i čuvstvo svog narodnog jedinstva, opstojećega po Bogu i naravi, po krvi pragjedova, po isto jednakim narodnim običajima, vrlinama i manama, po jednome istome narodnom jeziku — do toga će njih, kad li tad li, dovesti, povrh političke nužde, zajednički uzvišeniji pojam, kome neće se moći na dugo oteti, ni najtvrdoglaviji, najokoreliji posebnjaci, pojam narodnog jedinstva Jugoslavena.

Nije to umišljeni pojam, nije to pojam samo politički, to je pojam prirodni i narodnosni, što sam po sebi postaje, iz sravnjivanja naroda, po Bogu i povjesničkom razvitku čovječanstva, stvorenih i živućih na crnoj zemlji.

Hrvati i Srbi u sredini; na jedan, na istočni kraj, odmah do njih Bugari; s druge strane, do zapada, isto odmah do njih, Slovenci, a sve na okolo, tugji narodi neslavenske narodnosti. Kakva razlika, sudeći po samoj prirodi, izmegju tijeh Jugoslavena, stanujućih od toliko vjekova na Balkanskom poluotoku, megju Crnim i Jadranskim morem, megju Dunavom, Dravom i Sočom, sjedne i Maricom, Egejskim morem i Arbanaskim Drinom s druge strane, kakva razlika velju, u zemljišnom i narodnosnom položaju, izmegju njih, i Talijanacâ stanujućih na Italijanskom. Španjolacâ i Portugizâ, stanujućih na Iberskom poluotoku?

Velika je dakako razlika, u narodnom i povjesničkom razvitku i u sadašnjem političkom položaju tijeh naroda, sprama Jugoslavenima. Dok su narodi Iberskog poluotoka, u prošlijem vjekovima, razvili svu svoju duševnu i državnu snagu i viteškom njihovom hrabrosti, ma i naravskom okrutnosti potamanjenu, došli do nekog vrhunca moći i slave; dok je Italija, s rasula Rimskoga Carstva, postala razbojištem na kome su se Evropejski velmože takmili i o njoj neprestano otimali, spravljala se u sebi, kroz vijekove duševnog i umnog rada, kako će doći do današnje slobode i sreće, — južne je Slavene,

koji se stopro bijahu počeli okupljati u jedva stvorene državne zajednice, pritisla strašna i preteška mora, turske nemani i tugjeg gospostva, tako da svukud širom prostrane jim domovine, zavladale egipacke tmine, a samo jedna jedina žarka luč narodne slobode, ostade na svetome Lovćenu još nikad neugašena, dok istomu na podnožju, tinjaše kao na skromnom ognjištu, iskra narodne prosvjete, stranijem ognjilom iskresana, u pitomome Dubrovniku.

Da li budućnost može biti za nas, što je prošlost bila za druge, budemo li to svojim umnim i duševnim radom zaslužiti; budemo li pokrčiti put narodnoj sreći, kupajući se u svom znoju i do potrebe u svojoj krvi, ali vazda brat uz brata, a nikada, nedao Bog, brat protiva brata!

* * *

Ujedinjeni u duhu i u duši Srbi i Hrvati, lako bi k sebi pritegli, braću Bugare i Slovence; do nji je, da postanu polugom jugoslavenskog narodnog jedinstva. Ostajući vazda ono što jesu i kako jesu, ta Srbi i Hrvati, ta Bugari i Slovenci, pri svem nastojanju da svojim posebnim narodnim jezikom, rašire i uzdignu opće pučko izobraženje, što se većma dalo, moraju ovi zadnji, naime Bugari i Slovenci — neustežem se ni časa izreći, što sam još jednom izrekao, kao mnijenje i iskreno uvjerenje svoje — primiti srpski i hrvacki jezik, kao svoj i opći jugoslavenski književni i prosvjetni jezik, te uznastojati da se, po zemanu, tijem jezikom, kao naukovnim,

posluže svi višiji naučni i prosvjetni zavodi, kod njih. To je nužno za opće naše spasenje i za opći narodni napredak i razvitak. Ta Srbi i Hrvati, ta Bugari i Slovenci, nek se obazru i razgledaju oko sebe i nek promotre stanje drugih naroda, osobito Evropejskih, te nek prouče razloge, uvjete narodnog opstanka ovijeh, uzroke njihove sreće i neprilike, kojima bijahu, kao što i one kojima jesu izloženi pak će odmah od oka prosuditi moći, mogu li oni kao Slaveni, kako se danas život narodâ razvija, po današnjim političkim opstojnostima, po zahtjevima općeg čovječijeg napretka, ostavši na sadašnjem svom položaju, svak po sebi i samo za se, ma niti nadati se, da će se moći na dugo kao narod uzdržati, a kamo li ikada megju narode čestiti biti.

Ujedinjenje južnih Slavena u pojmu njihovog narodnog jedinstva prema ostalim narodima Evrope i na književno-umjetničkom prosvjetnom polju, nebi moralo nikome zazorno biti, van da jedino onima, koji hoće da se okoriste njihovom kožom, te rade jim o glavi. Ali zar iz obzira prema ovih, da se oni odbiju od te misli?

Niti bi to ujedinjenje njihovo značilo, kao da bi se Bugari i Slovenci stopili i izmetnuli u Srbe i Hrvate. To bi ujedinjenje dapače značilo, da oni hoće uz Srbe i Hrvate i š njima zajedno, da budu i ostanu što svi jesu, samo da radi općeg njihovog narodnog opstanka i razvitka, hoće da zajedničkim književnim i umjetničkim radom, zajedničkim književnim jezikom, postignu ono duševno spojenje, što

jim se hoće za biti jedan jedini narod, slično drugih velikih naroda Evrope.

Nije njima toliko ni do političkoga, koliko je do moralnoga, književnog ujedinjenja, jer ovo zadnje može njima podati veću sopstvenu snagu i veći ugled, od ma kojega god političkog preustroja, kad bi imali ipak ostati pri sadašnjim njihovim megjusobnim moralnim i književnim odnošajima. Za to se neće, osobito Bugarima i Slovencima, prevelika samopregorenja, jer ko što radi s nužde i za svoju korist, i ako nješto žrtvuje u sebi i svoga, te mu se teško čini, žrtvuje to i muči se napokon za se. Hoće se dakle, da koliko Hrvati i Srbi, toliko i Bugari i Slovenci, dogju do čistog i stalnog uvjerenja, da jim je to moralno i književno narodno ujedinjenje, sasvim i neophodno nužno, te da stanu o tome po pribranijim svojim ljudima, svojski, pametno, ustrajno, zdogovorno i složno raditi i nastojati.

Uvjeren sam da bi do toga tako mogli doći, čim bi se sadašnji odnošaji iz medju Srbâ i Hrvatâ promjenili i postali onaki kakvi moraju da budu.

* * *

Što su se Srbi dosad preveć tugjili i osamljivali prema Hrvatima, možda je ovima neugodno i zazorno, ali ima uzrokâ po kojima može se takovo ponašanje i čustvovanje Srbâ, nevelju opravdati, jer opravdanja netreba, ali protumačiti.

Stariji ljudi valjda spominju se, koji bijaše negda položaj Hrišćana u Austrijskoj Carevini. Taj se je

položaj doista u zadnja vremena na bolje promjenio, ipak nije mogao od časa do časa iščeznuti svaki trag negdašnje potištenosti i onog nepovjerenja, što su Hrišćani prama Kršćanima u srcu gajili. Postalo na skoro kod nas pak Hrvastvo, koje pravoslavne Srbe, još većma otugji i njihova narodna čustva teško uvrijedi.

Valjda se varam, ali ipak, čini mi se, da jedan od glavnijih uzroka, zašto su se Srbi u Dalmaciji ocjepili od tadašnje narodne stranke, a tako isto u Hrvackoj i Slavoniji, od ondašnje narodno-nezavisne, bijaše taj, što se sa strane Hrvatâ, stala živo isticati i zagovarati misao, da bi Austrija imala, što prije, svojom vojskom, zapremiti Bosnu i Ercegovinu i spojiti jih sa Hrvackom. Ali ta misao ne samo što bijaše u sebi grješna, jer potekla s namjere da bi se Hrvastvo, i van granica Carevine, pomoću ove, raširilo, na ogromnu, očitu štetu Srpstva, što je Srbe u velike vrijegjati moralo, nego bijaše i sasvim luda, barem s toga, jer nijedno pametno čeljade, nije moglo ni časa pomisliti, da će se politika Carevine, pri tadašnjoj težnji unutranjeg centraliziranja i pri kašnje nastavšeg dualizma, povesti za koristima Hrvastva i da Hrvatima udovolji. Onom misli, onijem namjeram Hrvatâ, mogla se je Austrijska politika poslužiti u svoje svrhe, ali za ljubav Hrvatâ, neščaše doista ni ciglog vojnika maknuti. A što se je kašnje u istinu to dogodilo, nije lje zasluga Hrvatâ, kao što nije ni krivica njihova. U čiju je korist i proti koga, od Austro-Ugarske vojske zapremljena Bosna i Ercegovina, treba zar komu kazati?

Tako isto griješi sadašnje Hrvastvo u unutarnjoj politici, kad i u koliko nastoji, da se, državnom pomoći, raširi, te da nadvlada, na uštrb Srpstva. Tijem mogu Hrvati Srbima ponešto nauditi, ali sebi pomoći nemogu ni najmanje.

* * *

Nek kod svih Hrvata, koji slobodno mogu i smiju, ta svojom glavom misliti, ta na svoju ruku raditi, o koristi svog naroda i svoje domovine, obvlada iskreno uvjerenje, da se iz političkog Hrvastva, ima izlučiti katoličko Hrvastvo i da se u tom političkom Hrvastvu, ima ustupiti prilično mjesto srpstvu, kako će ovomu opstanak obezbjegjen biti, od njih pak vazda neozlegjen ostati, to je, čini mi se, jedna condito sine qua non, za uspostavljenje onakih odnošaja izmegju Srbâ i Hrvatâ, koji bi jih mogli do željenog sporazumljenja i ujedinjenja jednom dovesti.

Katolička crkva nemože biti, a ja bi rekao, i nesmije biti, sa svoga postanka, razvitka, ustroja, zvanja, položaja, jednom riječi sa svoje sopstvene naravi, crkva narodna, a kad bi mogla takova biti, tada bi bila jedino latinska. Niti kod latinskih naroda, nema pak biti državni život, tako sa tom crkvom spojen, da bi o njoj visio, a kamo li da bi njoj potčinjen bio, te da bi ga ona obuzela onako, kako obuzimlje sav moralni život pojedinih svojih vjernika. Njoj, kao crkvi, nek bude mjesto na stranu, časno, uzvišeno, zaštićeno od svakog silovitog napadaja,

kako će u potpunoj slobodi, svome zvanju odgovarati, svoje dužnosti vršiti moći. Dapače želio bi njoj toliku samostalnost, koliko bi igda državni i narodni život mogao bez štete podnijeti.

Srećom što se katolička crkva znade lako prilagoditi pojedinim narodima, ta u sretnim, ta u nesretnim prilikama njihovim, te, premda, kao crkva, nemože se reći da je baš narodna, ipak njezino sveštenstvo, može biti i biva sasvim narodno, barem do granicâ što mu nameću crkveni interesi i vjerski propisi. Samo što, u tome stoji najveća pogibel, na koju treba pomnjivo paziti, da dogju li ti crkveni interesi i vjerski propisi, u ma kakav i koji god sukob, s narodnim probicima i potrebama, pri katoličkom sveštenstvu, prvi nadvladaju, te je ono usklonjeno, željom da jih u sklad dovede, žrtvovale ove, onima, i to, neosjećajući ni najmanje, da narodu i domovini krivo čine. S toga, pri takijem prigodam, treba ostaviti tome sveštenstvu nek goni svoju, ali sam po sebi, a da nebude to, niti da se može, ni iz daleka, posumjati da je to, narodni posao.

Hrvati mogu se doista sa katoličkim svojim sveštenstvom, u velike hvaliti i dičiti, dapače mora mu se sav naš narod blagodarnim pokazati, što je, osobito prosto sveštenstvo, pomoglo narodu da očuva svoju narodnost i narodnu svijest, na onima krajevima gje ga tugji živalj, pomoću odrogjenikâ, neprestano napada i neda mu da oživi, niti da živi. A i ako se je, kad kad i gje gje, katoličko sveštenstvo kod Hrvatâ, prećeranom vjerskom zanešenosti ogri-

ješilo — povjesnica drugih naroda nam pripovjeda o posve grgjiem djelima takove naravi — nebijaše to toliko do njega, koliko do nesretne politike raznijeh vladavina, te s naputakâ i pritiska onijeh, kojima pod rukom stoji. Ali iskreno rodoljublje hrvackog katoličkog sveštenstva i zdrava pamet, odvraćaju ga u opće, od svake prećeranosti s koje bi se razdor u narodu povećao i sreću mu potkopalo. Uvjeren sam da naš narod može se stalno pouzdati, da će svegjer š njim i uza nj, toliko hrvacko katoličko, koliko srpsko pravoslavno, sveštenstvo biti i da će mu, srcem i dušom, osele kao i do sad, pomoći, ne samo pri obrani svog narodnog života, nego i u nastojanju da se moralno uzdigne i okrijepi, sve to boljim uzgojem svojih naravnih vrlina i odstranjenjem ili ublaženjem svojih mana i da se pravom i čistom prosvjetom obogati, kako će jednom u kolu drugih evropejskih naroda, dično mjesto zauzeti moći.

* * *

Srbi dakle, i u Hrvackoj nek ostanu ono što su, a Hrvati nek su Hrvati. I jedni i drugi nek goje na svoju ruku, ali ipak zamjenitom pripomoći i složno, zajedničku narodnost, kao što i svako zdravo narodno čustvo, nastojeći osobito, da nadvladaju sebičnost i indiferentizam, te najveće zaprijeke narodnome napretku. U tom nastojanju, niti je Srpstvo za Hrvate, niti Hrvastvo za Srbe. Na to se treba obazreti, pri prosugjivanju što čijeg djelovanja i govorenja, kod jednih i kod drugih. Samo što, nek Hrvastvo i Srpstvo svoje snage kušaju i ulože ne u

megjusobnom trvenju, nego u zajedničku obranu. Ta zar nemaju s kime se boriti, od koga se braniti?

U duši prostoga našeg naroda, nema ni one razlike što stvara Srpstvo i Hrvatstvo. On, bez što čijeg nagovora, nema pojma o tome. On pojmi samo vjersku razliku. On nam je najbolji svjedok narodnog jedinstva. A što god većma budu učene glave kod Srbâ i kod Hrvatâ proučavati narodnu dušu prostoga naroda i iz nje zakopano blago vaditi, te ovim se bogatiti i služiti se pri svojim tvorenjima, to će se oni sve većma sbližiti jedni k drugima, dok nepostanu u istinu, i na književnom i umjetničkom polju, jedni.

Osobito Hrvati nek, radeći na tom polju, netraže uzorâ kod tugjijeh naroda. Tugja kultura, našemu narodu u opće, netreba, neprija. Što treba da crpimo kod drugijeh naroda, na pune ruke, u svakoj struci, to je pozitivno znanje. U tugje, u velike narode, treba da se ugledamo, kako ćemo bolje doznati, šta nemamo, i šta nam se hoće. U opće naše je znanje nepotpuno, nesavršeno; naša je radinost slaba i na mahove; za štednju neznamo, te što svojim trudom vadimo iz naše zemlje, neda nam se sačuvati, ni pridržati, već tugja voda, tugja ruka nosi sobom bez povratka. S toga, mala nam je snaga; nemamo pouzdanja u se, a velika djela, može počiniti samo narod, koji znanjem, radnjom i štednjom, razvija sve svoje snage, umno, postojano, skladno, samosvjesno, u kome pojedinac, pazeći na se i radeći za se, ipak ćuti i nastoji, da koristivši sebe, bez-

*

nepravedne štete onijeh s kojima žive i još bolje, uz njihovu korist, pomaže općoj narodnoj sreći, te opet sebi.

Treba nam dakle: znanja, znanja, što više znanja; radnje, radnje, neprestane radnje; štednje, štednje, što bolje i pametne štednje. Tada će i nami svanuti bolji dani i dobri Bog pomoći!

* * *

Sve sam ove misli, što su svakome u pameti, ali kod mnogih prikrivene ukorjenjenim predrasudama, ili izopačene sebičnim mudrovanjem, naprosto sabrao i nanizao, kako mi se dalo, eda bi Vam, u koliko ja mogao, a Vama od potrebe bilo, pomogô, još jače učvrstiti Vaše plemenito, bracko, pametno, općekorisno sdruženje i da bi dao povoda, dubljem, opširnijem razmišljanju o narodnim potrebam i o pravcu i načinu narodnog pokreta, komu ste Vi pozvani da sudjelujete, kao glavni pomagači. Vi sad svojim mladenačkim žarom dajte veći mah ovim mislima i bujnom svojom maštom, zaletite se na njihovim krilima, do onijeh, još nedoglednih, krajeva, kamo Božja ruka upućuje i vodi ovaj naš, zaista bijedni, ali vrijedni i krasni narod i gje ga, jednom ujedinjena, čeka svaka dobra sreća, eda bi Vam se duša okrijepila čvrstim nadanjem u bolju budućnost i ohrabrila pri onijem borbam, iz kojih nesmije izostati nijedan pravi sin naroda i domovine.

Sretan ću biti, budete li, mlada Braćo, osjetiti da sam iz dubine Vašega srca ovo nešto iscrpio i po Vašoj bistroj pameti napisao.

Zdravi bili!

U Kninu na 16. febr. 1897.

Dr. Lovro Monti.

Čestita udružena Omladino Hrvata i Srba Slavne Zagrebačke Universije!

Onaj dan, kad sam primio Vašu poslanicu, bio je meni dan neopisanoga veselja; jer je u meni oživio pouzdaniju nadu u našu bolju budućnost; onu budućnost po koju je vazda bila pogibeljna i smrtonosna crna nesloga izmedju jednokrvne braće Srba i Hrvata. — Uvjerio sam se pak, da se nijesam prevario u misli, kad sam držao, da smo mi starolani prenemoćni za veće i cijelishodnije radove na polju našega narodnopolitičkoga preporoda, — bez odvažnoga i jednodušnoga sudjelovanja mladjijeh našijeh silâ; jer sam dobro znao, da je Omladina, kod svijeh kulturnijeh narodâ, vazda pristajala uz napredne ideje i najoduševljenije se za njih ulagala i s vatrenim se zanosom za njih borila. — Oh! kako ste daklen presrećni, Vi moji mili Sinci, da ste Vi baš naši prvaci, koji se danas junački odvažiste, da podjete stazom, koja ponajbolje dolikuje mladijem sokolićima našega ukupnoga naroda, kog su — strastveno ugrijane glave i nametnute narodu kolovodje: posvadjale, razbratile, pokidale, izmrvile i povele na obron očevidne na-

rodne smrti i propasti! . . . Malo Vas je, al' budite junaci: Bog je i pravda s Vami! . . . Od malo dobra zrnja: bude velik plôd; od malijeh iskrica: bukne veliki oganj . . . Malo Vas je; ali zanago nećete u tome broju osamljeni ostati . . . Dobri primjeri, vazda potstrekavaju na dobra podražavanja. — Mlada srca ne mogu odoljeti, da ne povrve pod zastavu, koja je razvijena u ime napredne ideje; u ime pravoga narodnoga preporodjaja . . . Ta — da nijesam ovako star, i ja bih odmah k Vami u liniju, da s Vami, rame uz rame vojujem, pod tôm zastavom, koju Vi razviste.

Kada se to dogodi, da se sva mlada srca skosnu i osjete potrebu, da svi povrve u bracku zajednicu i pod isti bracki barjak; (a tô se mora dogoditi i kod nas, što se je i kako, dogadjalo i kod drugijeh naprednijeh naroda u borbi za narodni opstanak i veličinu), onda će stoprv i nas ogrijati sunce, koji svoju samostalnost željkujemo; pošto ćemo tad imati tvrdo jemstvo u presretnoj zadruzi svega našega podmladka: da smo se i mi trgli i jedinim spasonosnijem pravcem udarili, kojim ćemo — ranije ili poznije — do svoga zadatka doprijeti i svoju sudbinu riješiti.

Lijepa Vam hvala! . . . Vi mene priznajete kao zagovornika sloge; pak dodajete: „a može biti i narodnog jedinstva — izmedju Srba i Hrvata . . .“ Za ovaj izraz, ja bih se na Vas žestoko srdio; ali neću . . . Mili ste mi: pak neću ni da se srdim, ni da Vas korim; nego volim vjerovati, da Vam je taj izraz sa svijem nehotice iz

pera utekao. Kroz gotovo punijeh četrdeset i devet godinâ dosadašnjeg mojega književnoga i narodno-političkoga rada: nijesam ja nikad ni cigle riječi ispustio, koja ne bi zadojena bila: ljubavlju, slogom, bratinstvom i brackom zajednicom svega našega naroda, — a osobito Srba i Hrvata.

Mnogo sam o našijem narodnijem stvarima pisao; mnogu sam domoljubnu pjesmu ispjevao; ali se, pomoću Božijom, nijesam nikada ogriešio o pravu i naprednu narodnu misao. -- Evo kako sam našoj divnoj Omladini doviknuo u prvoj kitici jedne svoje postarije, istoj Omladini, posvećene pjesme:

„Omladino naša krasna!
„Omladino zviezdo jasna!
„Živahne su tvoje sile,
„A duševne moći čile,
„Krvca vrela, srce smjelo,
„Bistro oko, vedro čelo,
„Grud nabrekla — čuvstva puna,
„A mladost ti svemu kruna! . . .
„Omladino, s tobom Bog:
„Ti si nâda roda svog! . . .“

I u svojoj „Vršidbi“ još godine 1860. — koja je najprvi put štampana bila u Kačićevu „Albumu“ i doživila već svoje šesto izdanje gromkijem glasom pozivao sam svu jednokrvnu braću u bracku zajednicu ovijem usklikom:

„Amo braćo! s Drave do Balkana
„Sa Dunava do jadranskog žala,
„Kojima je sudba namienila:
„Život i smrt, slavu i nevolju
„U jednoj istoj zajednici! . . .“

Onda, moji zlatni Sinovi! . . . (ne može li Vas tako zvati onaj, koji već paše svoju 72 godinu?...), kad bi ste zaviriti htjeli u VII. svesku moje „*Просвјете*“ za god. 1893., našli bi ste na prvome mjestu moj članak pod naslovom: „*Ријеч у своје вријеме с обзиром на словенску домовину, посвећена свој словенској Омладини, која се учи;* pa u tom članku našli bi ste i slijedeću stavku, koja je za Vas vrlo zanimiva i koju Vam doslovno ovdje prepisujem:

„Omladino! . . . tebi najlakše za srce pri-
„janja svaka vrlina i tebi se u njedru budi svaki
„plemeniti osjećaj; tvoj um ponajlakše svaća svaku
„širu i uzvišenu misao i tvoja se duša mahomice
„oduševljava za sve ono, što je naprednije i shod-
„nije duhu vremena. — Ti povikni: „„Bože nam
„„pomozi! . . . Moramo i mi poći onom
„„stazom, kojom su i svi drugi napredniji
„„narodi polazili i dopirali do svoje veli-
„„čine. — „„Ne ostavi nas Bože! . . . Ne smjedu
„„više braća na braću ustajati, nego braća za braću
„„ustajati, nego braća za braću do potrebe i ginuti.
„„Mudrost tvoja neka nas, Bože, umudri i Duh tvoj
„„sveti neka nas nastavi na svaku pravdu i istinu!...
„„Neka nas, o Bože, zaždije onom ljubavi, kojom je
„„tvoj jednorodni Sin na krstu plamtio! . . . Ne-
„„mamo općega narodnoga imena? . . . stvorimo ga
„„iz općega brackoga dogovora. Nemamo jedne knji-
„„ževnosti? . . . stvorimo je iz zajedničkoga brac-
„„koga dogovora . . . — Što god nemamo:
„„stvorimo sve u brackom zboru i dogovoru. —
„„Vjera nam bracka budi sveta kao svoja ista vjera;

„„i plemenske predaje jedne braće, neka nam budu „„mile kao i svoje iste predaje. — Svima i svakome „„budi jedna i ista cilj: prva slava božija, pa onda „„napredak, sreća i veličina opće domovine. Medju- „„tim svi radimo, koji što po okolnostima možemo; „„ali i ovo sve u jednu svrhu; sve u slavu božiju „„i u korist našega naroda i domovine naše; koju „„ako baš kao svoju nemamo u faktu: imamo je „„u ideji, koja valja da se ostvari, ako zbilja želimo „„postati narodom medju narodima . . .“ „Čujte „sinci! . . . Sa ovakovijem programom predo- „stojnijem Omladinskijeh srcâ, silâ i umovâ: „kakav li nebeski mir ne bi sve nas obasjao; „kakva li presrećna zvijezda ne bi nam „svima zasvijetlila i kakvo li blagodatno sunce ne bi „nam svima granulo i sve nâs ogrijalo? . . . Ovo „je tvoja prava i najveća dužnost, Omladino! . . . „Preporodiš li se Ti: sve će nam se s tobom pre- „poroditi, sve bujno procvjetati, sve zlatnijem rodom „uroditi“.

Sličnijeh ulomakâ, kako iz mojijeh mnogobroj- nijeh pjesamâ, isto tako i iz mojijeh članakâ: — mogao bih Vam pribrati toliko, da bi sve skupa sa- stavilo gradivo za cijeli jedan sbornik od više ta- baka. — Nego držim, da je i ovo dovoljno, po čemu se kroz i skroz uvjeriti možete, da ja nijesam bio samo zagovaratelj sloge: nego i zagovaratelj — lju- bavi, bratstva, narodne veličine i jedinstva.

Kamo sreća, da nas bude više bilo, koji bi ti- jem pravcem iskreno i neegoistično udarali, kojim sam

udario i s kojega se nikad doslen pošenuo nijesam: doista, naše narodne stvari, nebi ovako traljavo stajale, kao što nam na žalost stoje; no bi nam, na sa svim naprednijem stupnju stajale: i ne bi medju nama bilo takovoga sablazna, kakva smo se dandanas učinili suštijem i bezočnijem kovačima!

Nemojte mi, draga djeco, za miloga Boga, ovo, što sam na ovom mjestu naglasio, upisati u ma kakvo hvastanje! . . . Ko istinu i o sebi rekne: slavi Boga; jer se istina ovde, samo radi istine naglasuje. — S istine baš, moji divni sinovi: ja Vam danas nijesam „persona grata“ ni kod Srba ni kod Hrvata . . . Jer kao što sam iskreno i zdušno zagovarao ono, što je pošteno, pravo i istinito; spravedljivo i probitačno: tako sam isto u više i više prilikâ oštro i nepoštedljivo ožigosao besaviesnost onijeh, koji raspaljuju medju braćom najnesvjesniji razdor, podražavaju medju njima najzlokobniju borbu; i strastvenom stranačkom tendencioznošću izvrću ili poriču očevidne istine u crne i paklene laži, obmane i prievare: ne, da koriste vjeri i narodu; nego da razuvjere i najbolje viernike, i da izlože narod sve to višoj pogibelji i neizbježivomu rastrojstvu i rasapu: stranom poradi nevaljalijeh i egoističkijeh svojijeh svrha; a stranom, da svojoj razuzdanoj i češće pûtâ fanatičkoj težnji ugode, i kami! njeko zadovoljstvo svojoj okorieloj i oporoj raztrovanosti pribave.

Nego, moja čestita Omladino, nedaj se, da te zastraši i usplahiri ovakova moja čista ispovied, da ja isti nijesam danas „persona grata“ ni kod

Srba ni kod Hrvata. — Ne, — ne smije Te, takovo što, nipošto zaplašiti; jer ko god poželi, da postane apostolom istine i pravde: taj se mora naoružiti jakom ustrajnošću; taj se mora izložiti svakom samopregorenju; mora poći i na susret svakovrsnijem mukama i nevoljama života i najposlje — odvažno i samoj smrti u zube pogledati. Slava je bez smisla, ako se junačkim pregnućem ne izvojšti: bilo to na polju viteškoga okršaja, ili bilo na polju vrloga umnoga ogledaja . . . Važni su isto borci na peru kao i na sablji, kad se i jedni i drugi bore: za svete i pravedne stvari, za poštena načela, za visoke ideje, za pravdu i istinu. za slobodu domovine, za vjeru i narodnost — uz poštovanje druge ma koje bracke vjere bratovljeve narodnosti. —

Sinci moji! . . . podjite tom stazom: kajati se nećete. — Mi svi: koji uživamo već svoju samostalnost, i oni, koji smo tudjijem zakonima podloženi — malo i nimalo značimo na mjerilu narodâ; a osobito još ovako pociepani, razrodjeni, posvadjani i rastrovani. — Danas pitaju narodi: koliko nas je na broju, i sa kakvijem snagama razpolažemo? . . . Logikom brojeva: najbolje se odredjuje, šta i koliko može, jedan ili drugi narod; osobito u našem vremenu, kad samo udruženi milioni naroda — imaju moć, važe, vladaju i odlučuju.

Spominjem se, da sam u njekom svom uzdariju, nami u opće pripjevao:

„Preslaba je uzdanica
„Staro právo — kada:

„Jača ruka s njime drma,
„S njim po ćefu vlada;
„Tek za ono — u šakama
„Našijema što je,
„Smiemo danas ustvrditi:
„„Ovo mi je moje . . .“

Ovima riečima ne može nikakav zdrav um zamjeriti; — ne može im zanijekati ni duboku političku istinu ni veliko značenje njihovo, sa obzirom na doba u kojima živimo, i na okolnosti u kojima se nalazimo. — Neću Vam ove riječi tomačiti: tomačite ih Vi sami, i usporedjujte ih sa besmislicama, kojima su zavedeni svi oni, koji zapostavljaju presveto načelo Narodnosti, pred načelom njekijeh pravâ, koja su davno prešla u odieljenje za arkeologiju, te na opću štetu vojuju protivu duhu i zahtjevima našeg prosvjetnoga i naprednoga vijeka.

Ja rekoh svoju, Tebi, draga Omladino, na kojoj svijet ostaje; a Ti mi se sad vladaj kako bolje znaš i umieš. — Sve što radiš: — radi na slavu božiju i na sveopću narodnu korist. — U okupljanju je naš spas: u cijepanju naša propast . . .

Previšnji Otac blagoslovio Vaša poduzeća; razvedrio Vaše misli; ohrabrio Vaša srca i utvrdio Vas u *brastvu, slozi i narodnom jedinstvu!*

Napried, napried braćo;
Složno, složno samo:
Našem milom rodu
Nov život da damo! . . .

Napried, napried sinci,
Srbi i Hrvati:
Bog će vam u slozi
Svaku sreću dati!

Kotor, 1. ožujka 1897.

J. Sundečić.

Uglednoj ujedinjenoj hrvatsko-srpskoj Omladini

u *Zagrebu.*

Častna Gospodo!

Pošto je moje zdravlje već preko dva mjeseca bilo poremećeno, te se još niti sada ne ćutim posvema dobro, to ćete me izpričati, što stopro, danas odgovaram na velecienjeno Vaše pismo od 24. sječnja t. g., i što to ne činim u onom obsegu, koga bi zahtievala važnost stavljena mi pitanja.

Da se ne izražujem obširnije o nazočnom pitanju, uzrok je i okolnost, što radi slabog vida teško mi je čitati, a stoga ni obavješćivat se o političkom položaju, dočim, za točno i izpravno obaviti onakav posao, trebalo bi potanko razsudjivat i poznavat sve na isto pitanje odnoseće se okolnosti.

Prije samoga odgovora držim shodno spomenuti, da već od prve moje mladosti lebdila mi je pred očima, a još i sada sačinjava uzor moga mišljenja ona krasna slika u zagrebačkoj pinakoteki, koja, naslikana od glasovitog Salghetti-a, rodom Dalmatinca, a izumjena od najvećeg promicatelja kulturnog napredka kod hrvatskog naroda, velikog biskupa Stross-

majera, *predstavlja sve Jugoslavene u bratskoj slozi i ljubavi.*

Da, *Jugoslavija* bila je, i biti će do smrti moj ideal!

To napomenuvši, evo Vam u kratko moj odgovor:

Prvo: Ja, kao Jugoslaven, smatram spor medju Hrvatima i Srbima kao najveću nesreću, koja je mogla stići one narode;

Drugo: Svaki pravi rodoljub mora želiti i raditi koliko mu je moguće da se ona ljuta rana što prije i što korenitije izliječi;

Treće: Pošto je namisao ujedinjenoj hrvatsko-srbskoj Omladini razširiti med pukom takove nazore, ja ne mogu na ino, van iz dna srca zavapiti:

Blagoslovio Svevišnji to plemenito poduzeće!

S osobitim počitanjem Vaš

pokorni

Dinko Vitezić.

U Krku dne 20. ožujka 1897.

Srbsko-hrvatskoj sveučilištnoj omladini.

Zagreb.

Svaki narod ima svoje držanstvo, svoju sudbinu.

Pod imenom naroda ja razumievam ukupnost ljudih, koji govore jednim te istim jezikom. Ako su dogodjaji te ljude u više hrpah razdielili, te raznim vladavinam podvrgli, ako im je različito ime; ipak isti jezik, kojim govore, dokazuje, da njihov postanak dolazi iz jednog samog naroda.

Hrvati i Srbi govore jednim te istim jezikom, dakle jesu jedan narod.

Onaj narod, koj izpunjava svoje držanstvo, bude se sudbine svoje dočepati.

Naš je cilj da postignemo naše ujedinjenje, našu neodvisnost.

Dakle, ako hoćemo, da u toj težnji uspijemo, prije svega smo dužni, da svaki od nas žrtvuje svoje posebne ambicije, svoj pretjerani ekskluzivistični ponos.

Zadobijmo pomoć i simpatije naših sunarodnjaka, ne odbijajmo ih taštim preporima glede naših medjusobnih prava, ne odbijajmo ih prezirajući i uništujući izmedju nas ono što oni časte i ljube, — ono što njima, a i nama služi na korist naše neodvisnosti.

Najtužnija, najnečastnija stranica naše suvremene historije jest ona, koja sadržava osvade, pogrde, potvore, štono ih strast narodnih zlotvora izumi, da radi imena sije razdor izmedju sinova jednokrvnog naroda.

Radi ugleda našeg, radi časti čovječanstva izbrišimo ovu stranicu.

Neka se zagrle Zagreb i Beograd — Sarajevo i Cetinje.

Onda osvanuti će sretni čas našoj otačbini, jer interesi naši upućuju nas, da se složimo u jednu samu obitelj.

U Hrvatskoj ima ljudi, kojim je zazorno, da se u označenju javnih posala ime srbin rabi, jer da

se time srbski elemenat priznaje; ja odobravam ovaj izraz, jer očito priznavati srbski elemenat nije samo dužnost državnička, već dužnost gradjanska, dužnost svakog hrvata.

Kako u političkom, tako i u privatnom životu, najbolji, najumniji, najkrepostniji, najsretniji zagovaratelji svojih prava jesu oni, koji poštuju tudje pravo.

Bilo bi doba, da se osvjestimo i uvjerimo, da je Beč nama onda samo pomagao, kad nas je trebao. Bečka pomoć, bila — — — — — Neka nas godina 1848. već jednoč nauči, što se nadati možemo od Beča.

Nek jednom prestanu neizvjestnosti naše bojazljive i kolebajuće politike. Beograd nek bude naš saveznik, Cetinje naš prijatelj, a i mi očitujmo se saveznici i prijatelj tih balkanskih plemena, —

Jugoslavenstvo nepredobivi je štit za našu zajedničku sretnu budućnost.

Onaj dio zagrebačke sveučilištne, omladine, koj zabaciv nauku krivih proroka, izpovjeda, da Srbi i Hrvati jesu jedan narod, krči put onoj zajednici, koja će nas jedino privesti ostvaranju naših ideala.

Ja smatram taj pojav jednim od najznamenitijih i najblagotvornijih u današnje doba našeg narodnog života.

Ja čestitam srčanim začetnikom tog preokreta, te želim, da bi sva zagrebačka sveučilištna omladina uz nje pristala.

Na Rieci dne 25. ožujka 1897.

Erazmo Barčić.

pera utekao. Kroz gotovo punijeh četrdeset i devet godinâ dosadašnjeg mojega književnoga i narodno-političkoga rada: nijesam ja nikad ni cigle riječi ispustio, koja ne bi zadojena bila: ljubavlju, slogom, bratinstvom i brackom zajednicom svega našega naroda, — a osobito Srba i Hrvata.

Mnogo sam o našijem narodnijem stvarima pisao; mnogu sam domoljubnu pjesmu ispjevao; ali se, pomoću Božijom, nijesam nikada ogriešio o pravu i naprednu narodnu misao. -- Evo kako sam našoj divnoj Omladini doviknuo u prvoj kitici jedne svoje postarije, istoj Omladini, posvećene pjesme:

„Omladino naša krasna!
„Omladino zviezdo jasna!
„Živahne su tvoje sile,
„A duševne moći čile,
„Krvca vrela, srce smjelo,
„Bistro oko, vedro čelo,
„Grud nabrekla — čuvstva puna,
„A mladost ti svemu kruna! . . .
„Omladino, s tobom Bog:
„Ti si nâda roda svog! . . .“

I u svojoj „Vršidbi“ još godine 1860. — koja je najprvi put štampana bila u Kačićevu „Albumu“ i doživila već svoje šesto izdanje gromkijem glasom pozivao sam svu jednokrvnu braću u bracku zajednicu ovijem usklikom:

„Amo braćo! s Drave do Balkana
„Sa Dunava do jadranskog žala,
„Kojima je sudba namienila:
„Život i smrt, slavu i nevolju
„U jednoj istoj zajednici! . . .“

С друге је пак стране свакоме познато, да сам ја вазда, од самог почетка, заступао и штитио мисао: да су Срби и Хрвати један те исти народ, и ако са више имена̂, — да им је један исти језик и народност, при свим разликама у вјери, — једна те иста књижевност, при свој виши азбукâ; а тим је речено, да су им једни те исти и народносни интереси. Свако дакле даље потврђивање свог credo, у коме ми је, уза Вас, једномишљеник и сваки други искрени родољуб здравог ума — разума, држим, да је сасвијем излишно.

Најпослије, Господо, ако је који од Вас и дочуо за какав мој научни или народносни рад, увјерен сам да није никад сазнао ни за најмањи мој политички састављак, и то просто због тога, што га ја никад ни написао нијесам. А свакако ријечи *научни* (знанствени), *народносни, политички* представљају посве различне, самосталне и засебно одређене појмове, кōје ниједан знанствено образован човјек неће смијешати ни побркати. Наравно је дакле да ни о политици, на коју се иначе готово свак сматра за позвата, не може бити говора у овоме писму, тим мање, што би се то некако косило и са природом мога садашњег звања.

Пошто смо, на тај начин, на чисто и о томе чега у овоме писму бити не може, допустите, Господо, да Вам уз искрену благодарност за љубазно саопћење, изјавим, да ме Ваша вељедушна

и патриотска одлука, радити и настојати у означеном у Вашем писму правцу, који држим, да је је једино спасоносан, обрадовала до највишег степена.

Радост је та посве наравна. И не обзирући се на необични замашај Ваше одлуке, саме по себи, нема човјека, који се не би радовао видећи мисао, којој се је од младости своје приљубио и вјеран јој остао, да почиње опет „post tot discrimina“, пробијати себи пут к опћему признању, а радост треба да му је још виша, кад види, како је ту мисао ватрено примила баш образована младеж; о младежи бо већ одавна опстоји пословична изрека: да на њој свијет остаје.

Успјех ће те мисли, увјерен сам, бити тим лакши и сигурнији, што радећи за њу, ал' не сврћући ни десно ни лијево, омладина је на закониту земљиште; она се управ и бори и ради за законитост. И доиста, није ли у самим саборима призната, шта више узакоњена народносна истоветност Србâ и Хрвата? Није ли њихову језику и књижевности званично дан *један једини*, и ако сложени назив? Да је пак иначе мисао правична, племенита и узвишена, јамчи нам већ то, што Ви, веледушна омладина, поред свијех тешкоћа и противштинâ с таком самопобудом, срчаношћу и одушевљењем к њој прионусте.

И овдје се устављам.

Не дуљити овога писма тим је, мислим, згодније, што — ако сви знаци не варају — начела,

*

која је омладина усвојила, почињу и онако избијати на површину. Кад времена буду доколнија и потиша, те до потребе буде, лако ће се наћи прилика да изложим и којекакове мисли о неким питањима, која су мање више у свези са Вашом родољубном задаћом.

За коју честитајући Вам искрено, и желећи из дубине срца сваки успјех племенитом раду и настојању Вашем.

Остајем Вам искрено одани

В. Богишић.

Mlada gospodo!

Umoliste me, da Vam napišem što mislim o sporu Hrvata i Srba. Imao sam lijepu priliku, da se o tom izjavim god. 1888. Tada se sastajahu njeki patrioti srpski i hrvatski u klubu neodvisne narodne stranke. Biskup Štrosmajer slavio pedesetgodišnjicu svoga svećenikovanja. Meni povjere, da napišem za taj dan članak, koji bi se poslao svim neodvisnim hrvatskim i srpskim listovima. Članak odobriše prisutni Hrvati i Srbi. Primiše gotovo sve novine, a njeke i lijepo propratiše.

Drugo Vam ne bih mogao niti danas kazati. Mnogo je vremena prošlo, što sam ovaj članak pisao, mnogo se je toga dogodilo medju nama na štetu našega naroda. Već kucaju na naša vrata znameniti svjetski dogodjaji. A što učinismo, da ih spremni dočekamo? Ovakovi, kakovi smo danas, ne smijemo niti misliti o boljoj budućnosti svoga naroda.

Bog blagoslovio svaki i najmanji trud svakoga i najmanjega čovjeka, koji ovom našemu zlu ma što odnemože.

Primite moj srdačan pozdrav.

U Zagrebu dne 30. ožujka 1897.

T. Smičiklas.

Hrvati i Srbi!

Dne 19. marta 1888.

Srbi i Hrvati jesu jedan narod sa dva imena, s dvije političke historije, sa dvojima u knjizi pismenima, a sa tri vjere. Za ljude manjega obrazovanja, a ugrijane vjerskim osjećajem, ovo su gore neprehodne za naše narodno jedinstvo, dok se ove sve dvoje i troje neprilike nesatru i čast samo jednomu imenu, jednoj historiji, jednim pismenima i jednoj vjeri nepribavi. Mi žalimo, što je većina našega naroda na ovom nizkom stepenu. Žalimo tim više, jer neprijatelji naši, želeći ovjekovječiti ovo nizko shvaćanje, najvole svjetini proglašivati ove naše osebujnosti, a sinovi našega naroda, kojima još nisu jasni oni najuzvišeniji pojmovi o narodu i njegovim zadatcima, slijede ih i smućuju i sebe i narod. Mi znamo iz historije i vidjesmo, kako dva velika i visoko prosvijećena naroda, narod talijanski i njemački mnogo puta u svojoj razciepkanosti služiše smijehu i porugi većih i manjih naroda radi mnogih sitnih i većih razlika, koje su njihovi sinovi uzgajali, dok im njihovi unuci nenadahnuše čistu, jasnu i veličanstvenu misao jedinstvena naroda, pred kojim

sve razlike i plemenske osebujnosti izčeznuše. A kolikom tek smijehu i ruglu narodâ izvrgava se naš težko izkušani i toliko razkidani narod, koji sav tako rekuć jednim dialektom govori, pak se još medju sobom kida. Umnici nam naši govore: Bog Vas je učinio jednim narodom, kad Vam dade jedan jezik.

Ovomu najvišemu načelu klanjaju se najumniji sinovi našega naroda. U ovom načelu jest onaj najviši pojam: jedan narod. Obadva imena srpsko i hrvatsko jesu naša, posvetio ih je historijom naš narod, obadva neka budu častna i poštovana od svega naroda, neka znade i sav naš narod, što je učio neumrli Gjuro Daničić, da su Srb i Hrvat jezikoslovno jednoga korena, dakle prvotno jednoga znamenovanja, a samo u dva oblika.

Vratimo ovomu prvotnomu davnomu znamenovanju novu snagu u jednom ovoga vieka dostojnom pojimanju jednoga naroda. Vjeru, koju slijedi naš narod slijedi i drugi narodi, koji nisu s nama u nikakovom srodstvu, pak zato pustimo neka svatko svoju vjeru na svoju utjehu izpovieda, a mi svi da budemo po Bogu i narodu braća.

Pismena su dvoja, ali su obadvoja počam od pučke škole od umnih ljudi uzeta za naša narodna jer se jednima i drugima služi naš narod.

Najumniji ljudi našega naroda, koje slušasmo i u knjigama poznavasmo, slijediše i slijede ovu našu misao, da sve ono, što koji sjajni um naš predloži svomu narodu u cirilici i latinici, poštujemo i grlimo kao svoje, kao jedno naše narodno.

Neka naš narod slijedi ove naše misli sebi na sreću i spas. Neka pamti naš narod, da idea narodnosti, koju u ovom vijeku prodahnjuje vas državni i kulturni život, dolazi do svoje kulminacije u ujedinjenju naroda. Ako naš narod nezrio i nepripravan, raskidan i nesvjestan velike dogodjaje dočeka, ostati će samo material za tudje misli i za osnovu drugih svijestnih naroda.

Ovo neka pamti svećenstvo jedne i druge crkve, koje osjeća za svoj narod. Mi nemećemo naše narodno osjećanje mjesto vjere, mi ga ne mećemo na sveti žrtvenik nijedne crkve. Mi hoćemo, da naš narod sveto drži onu vjeru, koju je dobio od otaca svojih, ali držimo, da nije od Boga nego od strastnih ljudi, koja bi upućivala, da negrlimo i neljubimo rodjenoga brata — kao brata svoga.

Ovo neka pamte i oni mnogi dobri ali preveć zaneseni ljudi našega naroda, koji nisu dovoljno proniknuti u historiju i hrvatsku i srpsku, koji nepoznavaju velikih i težkih zadataka, koje ima ispuniti jedna velika skupina, kojoj se daje častni naslov: naroda; pak bi htjeli, kako im srce kaže, da bude jedno ime, jedna vjera, jedna pismena i sve drugo jedno te jedno u ovom našem teško izkušavanom narodu. Kako je jednostavan um njihov i srce njihovo, tako neka bude sve jednostavno u ovom narodu. Žali bože ovakovih jednostavnih umova ima u našem narodu premnogo, a njima najlaglje vjeruju niži slojevi našega naroda, koji su još jednostavniji. Neka pamte oni, da smijehu i ruglu izvrgavaju svoj

narod, kada njima povladjuju neprijatelji sada jedni, sada drugi našega naroda dovikujući vam: ta vi niste jedan narod i nećete nikada biti, ta vi imate dvie vjere i dvoja pismena.

Pokažimo cijelomu svijetu, da poštujuć i ljubeć kao svoje i srpsko i hrvatsko ime, jer je obadvoje iz srca našega naroda; čitajući i pišući dvojima pismenima, osjećajmo i u sve naše umne proizvode položimo našu jaku vjeru narodnoga jedinstva. U to ime Bog nam pomogao, a sve sinove našega naroda molimo u ime našega narodnoga spasa, da te misli prihvate i snažnim i odvažnim radom po svem narodu razšire.

Mladi moji prijatelji!

Vi htjedoste i mene upitati, što mislim o sporu srpsko-hrvatskom i o riješenju njegovu. Za drugi dio upita od mene Vam ne treba ni riječi jedne. Vi, naraštaj bolji od starijega, spor eto rješavate plemenitim nadahnućem vrelog srca. Mimo sićušne povode prepirci i svagji, pregoste gojiti ljubav megju sobom, a baš u toj ljubavi leži cijelo riješenje.

I o samom uzroku spora Vi mome odgovoru, što ću u kratko svesti, veoma pomažete, naglašujući, da je sve do razlike dvojakog imena u inače jedinstvenome narodu. Doista u čemu drugom, što bi glavno bilo, Hrvati se od Srbâ ne razdvajaju.

Ako pogjekoji od sve zbilje pišu, da je Srbina, odmah na prvi pogled, raspoznati od Hrvata po licu i različitom tipu, oni tvrde više, nego bi mogli do-

kazati. Nauka još ne zna toga antropologa, kome pogje za rukom, da Srbinovu lubanju od Hrvatove razluči. Ako vjera ima da dijeli, to ravnalo, negda uobičajeno, sad kod novijih naroda ne važi, a u ostalom već je nalaziti Srbâ katolika, kao što se pomaljaju i pravoslavni Hrvati. Čini li se dioba zbog historijske prošlosti, onda bi trebalo i Hrvate i Srbe mekanom rukom i dužnim poštovanjem položiti u muzej starina, na tihi vječni počitak. Još vele neki: ćud je u oba plemena sasvim nastrana. Hrvate promahnu vjetar zapadne civilizacije, dok u pameti Srbâ svejednako predu se misli pretanke, što su oznaka grčkoga čovjeka, od mudroga Odiseja pa do hitrih vizantijskih Komnena i Paleologa. Ova psihologija ne valja. Oplemenjenje čovječjega duha uz poboljšanje ljudskih prilika društvenih i političkih, jednom riječju civilizacija, struji već posvuda i postaje dobro sviju, koliko u Zapadu, toliko u europ skom Istoku. Vitezâ dušom i domišljanâ umom lukavim susretati je u svakome kraju Europe. Biti će, da je sopstveno Srbima samo to, što njima jezik i pjesma teku kao iz dubljeg i bolje očuvanog vrela, dočim je, možda, Hrvatima osobina, što oni, s nekom opasnosti za slavensku svoju narodnost, radije slušaju vilovne glasove zapadne civilizacije. Ali u ovome nije nikakva prava dioba. Po mojem mišljenju, ovo je blagotvorna uzajamna dopuna, u zajedničkome krilu Hrvata i Srba.

Dakle nas površno dijeli tek upotreba dvaju imena u jednom te istom narodu, kako Vi, moji

prijatelji, zgodno i posve ispravno kažete. Od te upotrebe Vi ne zazirete, a ne zazirem ni ja. Šta više, Vi i ja njegujemo ime jedno, kao i drugo. Oba će imena nama uvijek biti prijatna u pjesmi i u knjizi, u društvu i na besjedi, biva pri svakom djelovanju u gragjanskom životu. Mi ne osjećamo vjerske mržnje, niti se zanosimo posebitom uobraženom veličinom. Mi ne cijepamo, radi golih i neplodnih teorija, žive sile dvoimenog naroda, dosta tanka brojem, te malo čvrsta snagom otpornom. Znamo, da na strunama svjetske historije kroz ta dva imena trepti onaj čedni dio slave, koji pripada ukupnom našem narodu.

Pa i odvratnost od imena srpskog, ili hrvatskog, ništa ne koristi. Čemu sva borba? Prostim poricanjem mi činjenica ne obaramo. Uzalud nam kazati, da ili Srbâ ili Hrvatâ nema, kad su Srbi i Hrvati tu. Ako poričemo, tim nijekanjem suprotnike naše ne ćemo nimalo zabuniti, nekmoli potresti. Moderna država hoće da bdije nad svojim zvaničnim nazivom, ali individualnoj misli i uvjerenju o narodnosnom nazivu danas ne smije niko da zapovijeda: za moralno nasilje u ovom pravcu ne bi nijedna vlast, dostojna glasa europskog, mogla da poricatelju bude, upravnom ili čak kaznom zabranom, u pomoći. S toga, svako pravdanje ovakovo megju Hrvatima i Srbima prosipa se u vjetar, dok je sama šteta njihova.

Kojima je grozota dvojako ime u narodu, neka časom pogled svoj svrnu na veliki rod engleski.

Drže Englezi pod sobom peti dio svijeta; pravo ili krivo, ponavljaju glasoviti usklik: civis Romanus sum; dadoše općoj prosvjeti Bacona i Newtona, poeziji besmrtnoj Shakespeara i Byrona, a eto čisto se ponose, što potekoše od Anglâ i Sasâ, te, osim engleskog imena, diče se i krvlju anglosaskom. Dvostruki naziv naroda pregje ocean. Iseonici sazdaše tamo drugu otadžbinu, ogromnu prostorom i brojem duša, pa se riješiše, ako ne jezika, a to imena engleskog. Kako sebe označuju ljudi u Sjedinjenim Državama Amerike? Kažu, da su slobodni Anglosasi.

U Zagrebu, 1. aprila 1897.

Natko Nodilo.

O slozi Hrvatâ i Srbâ.

O slozi Hrvatâ i Srbâ već se dosta govorilo i pisalo, pa bi bilo već vrijeme, da počnemo za nju i raditi. Čitao sam mnogo i premnogo pogrdâ s jedne i s druge strane, ali još nijesam čuo pametna razloga, koji bi me mogao uvjeriti, da bi nesloga mogla biti od koristi po Hrvate ili po Srbe. Čini mi se, da bi bila prava danguba, kad bih stao dokazivati, da nam je sloga potrebna kao ozeblu sunce. Treba samo dobre i odlučne volje, da počnemo probijati put slozi. Koliko mi se čini, književnost bi nam mogla u tom poslu u ovaj par najviše pomoći. Bila bi dužnost svih inteligentnih Hrvatâ, da budu abonenti „Srpske književne zadruge“, a opet Srbi trebalo bi da se nadju medju članovima „Matice hrvatske“. Jednako bi valjalo, da se hrvatski književnici jav-

ljaju u srpskim listovima, a srpski književnici da se ne žacaju latinskih slova. To je bez sumnje najlakši način, da se upoznamo i približimo. Opazio sam, da o našoj razmirici mnogo mirnije i zrelije misle oni Hrvati, koji znadu srpsku književnost i historiju; a tako je jamačno i medju Srbima. Prestanimo napokon mlatiti praznu slamu, okanimo se sitnih zadjevica, prekrijmo velom zaboravi prošle grijehe, koje je izazvala više naša nezrelost nego zloba, pa uprimo oči svoje u budućnost. Dosta smo već svojih sila potratili u uzaludnoj borbi. Kod tolikih potrebâ i nevoljâ našemu narodu hrvatskoga i srpskoga imena hoće se mira!

U Zagrebu 5. aprila 1897.

Milivoj Šrepel.

Vrlo štovanoj Ujedinjenoj hrvatskoj i srpskoj omladini

u Zagrebu.

Pitate me što mnim o sporu medju Srbima i Hrvatima? Želite da se izjavim, kako da se taj spor riješi?

Dozvolite, da Vam odgovorim na ove upite bez kićenih riječi; da kao pravnik, pažljivi motrilac dogadjaja, tražim izvor tomu sporu i mogućnost njegovu riješenju.

Ja držim, da je naš spor odjek političkih, nipošto narodnosnih mišljenja.

Geografski spojeni na površini od 170126 km², razdijeljeni smo na razne političke skupine, nosimo

dva imena. Da svaka od tih političkih skupina teži na to, da proširi svoj teritorij, to leži u naravi svake političke, recimo državne individualnosti, jer svaka od njih opravdano drži, da će se ojačati, ako se proširi. A proširiti se ipak ne može, ako ne povrijedi teritorij ili druge državne skupine, koja davno postoji, ili takove, koja se tek kristalizuje, pa nije još odregjeno pripojena ni jednoj od onih postojećih koje imadu svoje historijsko i političko ime. Ta politička težnja pobudjuje u narodu, koji je jedan te isti, ali nosi različito ime, bojazan, da bi se jedno od tih imena moglo ojačati proširenjem političkoga teritorija na štetu drugoga, a od tuda izvor sporu, koji biva medju Srbima i Hrvatima. Ja zato velim, da je taj spor naravi političke.

S političkoga polja prenesen je taj spor na narodnosno, gdje mu ne bi smjelo biti mjesta. Jezik, to glavno narodnosno obilježje, isti je kod Hrvata i Srba i ne trebamo nikakova autoriteta, da nam to potvrdi. Taj se jezik razvija i usavršuje kod jednih i drugih istodobno, premda su nam pismena, kojima se služimo različita. I slab motrilac opaža, da ponestaje čistoće pojedinih narječja, da narod sve to više usvaja ono, koje se rabi u crkvenim govorima, u školi, u knjizi. I Slovenci nam se pače približuju, tako hitro, da će možda budući vijek, sudeći po dosadašnjim uspjesima, izbrisati svaku razliku izmedju naše i njihove literature.

O porijeklu našega plemena historičari mogu istraživati, da mu nadju izvor, nu rezultat njihovih

istraživanja ne će imati konkretne etnografske vrijednosti, nego samo etnološku, jer su danas i Hrvati i Srbi jedan narod.

Vjeru još nije nitko držao obilježjem narodnosti. Nema u svijetu narodnosne skupine, koja bi bila iste vjere. Obratimo svoju pozornost na Nijemce i Magjare, pa nam ne treba dalje tražiti. Samo bismo mi imali da budemo iznimkom! Zabluda je u vjeri tražiti obilježje narodnosti.

A kad bismo htjeli istraživati narodne osjećaje jednih i drugih — Srba i Hrvata — bilo ondje, gdje još nije prodrla agitacija ili fanatskih proselita ili političkih plaćenih agenata; bilo pak u onim slojevima, u kojima vlada politička zrelost: ti su narodni osjećaji jednom mišlju oduševljeni, koja, prekoračujući i iste granice bratstva, briše granice pojedine individualnosti. Dokazom neka nam bude djelovanje Gaja, Jelačića (njegova instalacija), Strossmajera, Račkoga, Mrazovića i drugih. Oni su svi u narodnom smislu, svojim djelima težili na jedinstvo.

Pa kako i ne bi? Narod od 5,980.000 duša — bez onih u Ugarskoj i bez Slovenaca — geografski spojen od Dunava do mora, nadahnut jednom mišlju, morao bi da nešto broji, ma da i nije politički ujedinjen. Razdvojen duhom broji malo — priznajmo, biva orudjem tudjih njemu samomu štetnih aspiracija, a vlastitom svojom krivnjom. Agitacija, koju spomenuh, sve više prodire u naš puk a da nije Vas, koji ste evo zametnuli zamašno djelo, koje će bez sumnje uroditi dobrim plodom, rekao bih, da je

malo po malo nestalo i političkoga razbora i u višim slojevima našega naroda.

Da ne duljim. Svi su faktori tu, koji nas prikazuju pukom jedne narodnosti. Ponajglavniji, a to su jezik i geografski spoj, jaka su sveza, koju bi tek vijekovi mogli razriješiti i rasčiniti. Na polju drugih narodnosnih faktora treba nam rada, pa govoreći o tom, prijeći mi je na onaj Vaš drugi upit, t. j.: kako da se riješi spor medju Srbima i Hrvatima.

S ovim upitom tražite „la clef d'or". Pa taj „zlatni ključ" od mene tražite! Od mene, koji držim, da je naš spor naravi političke. Pa ga tražite u našim današnjim političkim prilikama!

Ja Vam smijem tek da rečem, što držim, da nas priječi, da usavršimo svoju narodnost i priznanje njezino. Drugo ostavljam političkoj uvidjavnosti našega naroda.

Jezik nam je isti, ali knjiga nam različita, jer rabimo dvovrsno pismo. Tko ćirilicom piše, taj piše srpski, tko latinicom piše isti jezik, taj piše hrvatski. U nas Hrvata nije posve prodrlo ćirilovsko pismo, u Srba latinsko, premda je ovima latinsko pristupnije. Tko pronadje način kako da se to izravna, pa da nam literatura bude ujedinjena, našao je tvorivo za onaj „zlatni ključ", koji tražimo.

Ja držim, da bi bilo preuranjeno već sada doći s konkretnim predlogom, dok ne budu raspršene one umjetno stvorene sumnje o tobože raznim našim narodnostima.

Radimo prije svega oko toga, da potisnemo u kut agitacije fanatskih proselita i plaćenih agenata političkih, kojima je zadaćom, da nas prikažu što nismo. A kad u naš život prodre istina, da smo jedne narodnosti, ta će istina ujediniti naše osjećaje i mnogo pridonijeti tomu, da se izravna spor, koji nam je toliko koban.

Ja ne ću tvrditi, da će s osjećajem narodnoga jedinstva posve prestati razlika političkih naših individualnosti, kojima će dugo ostati tragova i u historiji, koja se ne da brisati i u budućem političkom životu našega naroda. Sporova političkih biti će dugo medju nama, ali osjećaj narodnoga jedinstva znatno će ih ublažiti, nadahnut će nas pravičnošću, da priznajemo „unicuique suum“, pa nam dati snage, da te političke sporove blago odstranimo, s prijegorom i ljubavlju dobrih sinova jedne majke, jednoga doma, jedne obitelji.

Obistinit će se i o nama, što talijanski pjesnik Manzoni reče o Italiji:

„Di una terra son tutti, un linguaggio
Parlan tutti, fratelli li dice
Lo straniero, il comune lignaggio
A ognun d' essi sul volto traspar“.

Primite moj pozdrav i napredujte na dobroj stazi, kojom odlučiste koracati.

U Zagrebu, 7. travnja 1897.

Dr. Šime Mazzura.

* * *

Slovenci, Srbi i Hrvati jedan su narod i ako sa trima imenima.

Jedinstvo narodno dokumentira se jednom krvi i jednim jezikom. To su bitna svojstva narodna, neizbrisiva i nevarava. Putni list može lagati — krv ne laže, jezik se zatajiti niti uništiti — barem tako lako — ne da.

Od osvita našega zajedničkoga u ovim krajevima živimo razdieljeno — svaki za sebe. Jedinstvene državne tvorbe nigda ne stvorismo. Partikularistički separatizam — ta poviestna kletva slavenska bacao nas u bratoubojne ratove, kojih zadnjemu jošte se prolivena bratska krvca ni oledenila nije; raznoliki telurski odnošaji uz oprečne kulture djelovali nam različito na prosvjetljenost, ćud i običaje, a lakovjerna slavenska narav, liena misliti, primala je pod dobro svako moguće zlo, što nam ga lukaviji i pametniji od nas tudjinci mile lale namićali, ne znasmo se nigda naći jedinstvenimi na odpornom mezevu, kad nam zaprietila ili nas već i za vrat spopala tudjinska šaka.

Jaki mišicom, bezazleni srcem, naivni pameću živili smo u varci, da živimo za se i svojim životom, dok u istinu jedni smo krvarili u otvorenom iztočnjačkom robstvu, drugi u kulturnom robstvu zapada, a treći gomilice punili ždrielo nezasitnoga njemačkoga moloha.

Osjećali smo i znali, da nam je zlo, uvidjali smo, da nam dom malo po malo postaje tudjinskim,

ali pravoga razloga tomu nismo znali naći; oni, koji nam kuću razkapali znali nas uviek uputiti na to, da razloge svojim bolestim tražimo tamo, gdje ih nije bilo, umjesto da ih uočimo na njihovu pravom mjestu — u uplivu i izrabljivanju tudjinskom.

Tako su razlozi razcjepkanosti naše u jednu ruku nutarnji, u drugu ruku vanjski — jedni leže u nama samima, drugi izvan nas.

Potonji su pogibeljniji i gori od prvih, jer kad onih nebi bilo, mi bi — slobodno i samostalno se razvijajuć — ipak malo po malo došli k sebi te našli pravi put k istini i uvidili, da je ludo, sramotno i štetno klati se u rodnoj kući, koja nam mora biti svim jednako mila, sveta i neoskvrnjiva.

Domaća naša pitanja riešili bismo sami medju sobom.

Nesrećom — da smo pametni, bilo bi i moralo bi nam to biti srećom — zaposjeli nam predji rekli bismo najvažnije strane europskoga kontinenta, preko nas najčvršćim stiskom rukuje se iztok sa zapadom, izmedju jednoga i drugoga mi smo najprometnija cesta.

Nikakovo čudo, da se preko nas silom guraju germanski, romanski i madjarski elementi, nastojeć, da djedovinu našu učine svojom domenom, da na naš račun sebe prošire i ojačaju.

Naš separatizam i partikularizam divno im služe, jer dok smo svaki za se, šala smo im i zalogaj jedva za jedan zub, a tek u ljutoj borbi jedan proti drugomu istom smo im ni spomena, kamo li obzira vriedni.

Oni — istina — rade svaki za sebe i u svoju korist, ali proti nam zajednički su i složni ko rodjena braća. Ono, što bi morali biti mi proti njima, a žalibože nismo, niti smo igda bili, to su oni proti nama.

Prema vremenu, odnošajem i njihovoj potrebi oni nam bacaju kosti, koje nam nikomu koristiti ne mogu, — jer kad bi nam i koristile, brzo bi nam ih odmakli, — oko tih kosti mi se svadjamo, grizemo, koljemo i nadmudrujemo, a dotle nam neprijatelji naši sadiru kožu, režu na živu meso.

Ma i pod najnedužnijom, pod najsvetijom i najmilijom nam formom tudjinac nalazi načina, da nas drži u zavadnji. Ne on sam izravno, već naši domaći ljudi, rodjena djeca naša unašaju u narod i brane ideje, koje ga razdvajaju i raztrajaju. Sa autoritativnih katedara govori se o jednom narodu kao o narodima, provincijalna imena nadievaju se jeziku narodnomu — sve to po rodjenoj djeci, a sve u korist i ad maiorem gloriam ubojničke za nas politike divide et impera.

Srbinu se propovieda i danomice utuvljuje u glavu, da mu je Hrvat jezik ukrao, narodne pjesme posvojio, običaje pogazio; Hrvata uči se, da je Srbin nakot, vriedan samo sjekire, ispod vješala utekao; obojicu harangira se, da se medjusobno niječu i mrze; Slovenci su bastardi; Bošnjaci su četvrti narod — a svi skupa smo kukavice i stradamo, dok nam vrhnje beru Niemci, Madjari, Talijani i Židovi.

Sve to pire rodjena djeca jednoga naroda. Tudjinaca i ne spominjemo.

Ali — ime!

Jedan te isti narod poviestno razvio se pod trima imenima. Iztok obilježen je imenom srbskim, zapad imenom slovenskim. Sredinu okrstilo ime hrvatsko. Krajnosti su čiste, a gdje se dotiču sa sredinom, tamo se sljubljuje jedno s drugim, prema iztoku srbsko sa hrvatskim, prema zapadu hrvatsko sa slovenskim.

Sva su tri imena ravnopravna, jednako mila, sveta i blagoslovljena. Sva tri čine krstni list jednoga te istoga naroda.

Slovenac diči se i zanosi — i mora se dičiti i zanositi svojim slovenskim imenom, Srbin srbskim, Hrvat hrvatskim. To mu je u amanet ostavila prošlost, a sadašnjost i još više budućnost usadjuju mu u dušu uvjerenje, da mu je jednako ljubiti, štovati i braniti i druga bratska imena.

Ne u mržnji ni nasilju, već u ljubavi je bratstvo.

Djeca jednoga naroda braća smo, a brat je bratu ravan i jednak. Kukavice brata brat je kukavica. Životnost jednoga bitno je spojena sa životnosti drugoga. Slovenčev neprijatelj, neprijateljem je i Srbinovim i Hrvatovim, jadi Srbinovi, jadi su i Slovenca i Hrvata, a muku Hrvatovu muči i Srbin i Slovenac.

Od nesreće jednoga radja se nesreća drugoga, a uspjeh i napredak tudjinca nad jednim, istodobno je korakom na ledja drugoga.

Narodno nam je biće jedno; bio udarac na nj gdje mu drago i s koje ga strane volja, pogadja čitavo biće.

Bolest jednoga bolest je i drugoga, a grob što na jednoga zieva rakom je i drugoga.

Red nam je to već jednom uviditi, pa umjesto svadjati se, klati i grizti na veselje i korist tudjinca, bratskom ljubavi i slogom odupirati se i odhrvavati zajedničkomu nam neprijatelju.

U jedinstvu našem snaga nam je i spas, u raztrojstvu nemoć i propast.

Istina je, u prošlosti stvorilo se toliko neprilika i opreka medju nama, da je nemoguće u jedan ih mah ni ublažiti, kamo li izgladiti ili ćak odstraniti, ali nam je dužnost upoznavati ih te svimi mogućimi silami uznastojati, da ih odstranimo.

Rušiti sve, što nas razdvaja, njegovati i unapredjivati sve, što nas spaja ili spojiti može — to nam mora biti vodićem u životu i radu, koji mora biti upravljan nutarnjim našim osjećajem i uvjerenjem, te zdravom pameti, a nipošto tudjinskom sduhom, koja nam je uviek samo na zator, pa makar nam se i sto puta prikazivala na oko prijatnom i za nas skrbnom.

Tudjinstvo je za nas vuk razdiravac, ma nam se u janjećoj koži ili u golubovu perju prikazivao.

Prostranu nam i liepu domovinu Slovenci, Srbi i Hrvati danomice natapamo krvavim znojem, dočim nam ju predji križem nalijali krvi. A koristi od nje — sgrću se u džepove njemačke, židovske, madjarske

i talijanske, dok rodjeni živalj jedva da se i prehranjuje, što više — jatomice mora hrliti u daleki strani sviet, da uzmogne zaslužiti toliko, koliko mu je nuždno, da se prehrani i da plati porez!

Hrvati, Srbi i Slovenci su težaci, oni znojnim licem vabe zemlji iz utrobe plodove, koje lagodno rezanjem kupona uživaju oni, što radnoga znoja ne poznaju, ko što niti shvaćaju, niti mare shvatiti niti poznati ljubav prama rodnomu našemu jeziku.

Mi se rodnom zemljom uz tudjinsku komandu i rieč vozimo željeznicami i parobrodi. blaga i bogastva njezina znade se kuda teku, trgovina najvećim dielom prešla je u ruke tudjinskoga elementa, pomorstvo domaće je utučeno a u bujnom je razvoju tudjinsko, posjed mali prelazi, a veliki. već je skoro sav prešao u ruke tudjinske, jezik nam je u vlastitoj kući pepeljuga, narod nam je gospodarstveno na ništici, društveno raztrovan, prosvjetno jedva puza i to jedva toliko, koliko se otima i odhrvava tudjinstvu — i mi da ne imamo drugoga posla, van se natezati sa pitanjima, koja ničemu inomu, doli sve većemu razdoru dovode, a koja lukavi tudjinac medju nas mudro i oprezno baca!

Nas je sve zajašio tudjinac, pa umjesto da svi složno uznastojimo, te ga sa sebe sbacimo, mi se medjusobno koljemo i grizemo, kanda ćemo se onda zla osloboditi, kada jedan drugoga ozledimo.

A mudri nas tudjinac sve više i više jaše, sve jače i jače izrabljuje i siše.

Složnim i jedinstvenim odporom brzo bismo svemu tomu kraj učinili. Najljepše stranice naše po-

viesti izpunjene su momentima, kada smo bili pametni i složni. Žalibože, da je toga bilo jako malo, jako riedko i jako kratko, jer čim se je takova što pokazalo, već nas je tudjinac rastavio bilo kojom izlikom.

Nahuškaj Srbina na Hrvata, Hrvata na Srbina, pa se neboj, da nećeš komodno nad njima gospodariti i izrabljivati ih. Hrvat neka kaže moja je Bosna, Srbin neka veli, nije tvoja nego moja — prem je jednoga i drugoga, jer su jedan narod i oba ju obitavaju — šiša ju, muze i izrabljuje Niemac, Madjar i Židov, dočim se u njoj i Hrvat i Srbin tuže i pate.

Pokojni mi otac pripoviedao jednom ovu priču: Dielila dva brata očevinu. Stariji nagao i svojeljubiv čovjek podielio tako, da je sebi nešto veći kup blaga napravio. Mladji se ražestio pa stao prigovarati; rieč po rieč svadja se zaoštrila, pa psujuć se tako braća preko stola častila se nazivi: lopove, huljo, kukavice!

Sa strane gledao to Žid, pridje k stolu pa kaže prema obojici: ni ti lopov, hulja ni kukavica, — ni ti lopov, hulja ni kukavica — ja lopov, hulja i kukavica, pobere sa stola oba kupa i ode. A braća se i dalje po svoju častila.

Da nam se ne dogodi ko onoj braći, jer smo jedan narod, valja nam jedinstveno i složno — solidarno — na svim linijama postupati proti neprijatelju. Medjusobno pak red nam je ljubiti se, poštovati i pomagati. — Mi jedan drugomu ne imamo što oteti, ali nam tudjinac otima i oteti će nam sve, ne dodjemo li k pameti.

U prvom redu popraviti nam je pogreške prošlosti, te umjesto, ko dosle, oslanjati se i tražiti savezničtva u nesrodnih nam i tudjih naroda, medjusobno se vezati, a tražiti i izhadjati oslona i savezničtva u onih, koji su nam po krvi i po mlieku srodni.

Stotine i stotine godina lutali smo od tudjega Pavla do tudjega Petra, po nami dizali se drugi, kojim smo služili i služimo podnožjem, našu vodu mute, naš zrak kvare tudjinci radi svojih interesa, a mi umjesto da se nenaravnoga savezničtva i prisilnoga „bratstva“ otresemo, sveudilj pružamo primjer naroda, koji kanda se za uviek s pameti povadio.

Naš život, navrnut u naravne kolotečine napunio bi pouzdanjem i drugu našu braću, kojim takodjer ne trebamo učiti jezika, već jedino upoznati razlike izmedju njihova i našega govora, koji je od Crnoga mora do Alpa jedan — zenica oka skupa od preko 15 milijuna zdravih jetara. Da i ne govorimo o ostaloj braći, razsijanoj po golemoj majci Slaviji, — kćeri dana — jer joj sunce nigda ne zapada.

Reći će se možda, da je to san, ali imade sanja, koje se podpuno i izpunjaju. Nu držim, da se ne može i ne smije govoriti o snu tamo, gdje nam u oči udara sbilja, koja nas sili, da realizujemo ono, na što nas sama narav upućuje. Što se danas snom ili i čime gorim smatra, sutra se izvadja. Genijalnoga Jurka Križanića poslala je u Sibiriju ona ista Rusija, koja je danas na djelu o velikoj njegovoj ideji.

Bolje igda nego nigda k pameti doći. Generacije, što danas zahvaćaju u život naroda slovenskoga,

hrvatskoga i srbskoga teško će — moje je tvrdo uvjerenje — doći do toga, da zatome u sebi medjusobnu mržnju i jal, što su sistematično u njima odgajani, podjarivani i podržavani. Taj sretni i svietli momenat čeka mladju generaciju, koja će se odgojiti jednakom ljubavi za čitavi narod, za sva imena.

Tad će se bolnim i sažalnim posmjehom spominjati „sporovi“, koji su nam narod ciepali, što s tudjinskoga zatornoga djelovanja, što s lude naše glave.

Dotle ne sustajimo na djelu narodnog osvješćenja i gospodarstvenoga preporoda.

U Zagrebu 15. travnja 1897.

Dr. Franko Potočnjak.

Velecienjena gospodo!

Zahvaljujuć se Vama gospodo na častnome pozivu dozvolite mi, da reknem koju o sporu Hrvata i Srba.

Pojav, da je počela naša mladež spoznavati istinu i raditi na našem narodnom jedinstvu Hrvata i Srba, mene je vrlo obradovao : obradovao me njen smisao za krepki narodni razvoj. Ovo je ideal, koj znači mnogo, možda toliko, koliko i narodnu našu budućnost. Ona diktira složan rad: koj nam jedini može podati silu, da se odhrvamo narodnim našim neprijateljem i koj mi ne možemo nadomjestiti i najvećim i najpožrtvovnijim naporom bilo u kojem drugom smjeru. I počeli mi kojim god načinom našu narodnu borbu,

mi ćemo svagda sustati na po puta, dok ne ugledamo u naših redovih našega naravnoga, Bogom odabrana saveznika: Mi Srbina, Srbi Hrvata. Vrieme izmiče i već je nadošlo doba i da se ućutimo jednim tjelom i da srušimo ograde, koje nas djele, a ne da ih još dižemo; da bacimo na stranu sve formule i sva učena umovanja i izučavanja, da se pokorimo velikomu principu narodnosti, koji brani, da stvaramo od jednoga dva naroda.

Za mene je srbsko-hrvatski spor razdor u jednom te istom narodu, ne razdor dvajuh naroda. Nikad nepovierovah, da vjera može sagraditi dva razna naroda i da jedan te isti jezik i krv manje vriedi od 24 slova alfabeta. Za mene znače sve te nješto historijom, nješto umietno unešene i vješto rabljene razlike: divide et impera!

Pod ovim geslom uči nas onaj, koj crpi koristi iz našeg razdora, onaj za našom zemljom pohlepan tudjin: da je on bolji od svoga i da nas je jedan jači nego složna dvojica. Uči nas, da nam valja spasavati naše narodne ime, (koje mislim pako, ako se složimo, neće propasti ni Hrvatu ni Srbinu) i našu kulturu (koju još nismo ni stavili na narodni temelj).

Poput korova unešen je u nas taj razdor, da nas truje i slabi i za svaki odpor proti tudjincu nesposobnim stvara. Koliki su mislili, da će uz tiesne i separatističke težnje ojačati patriotizam, ili da će uspiešnije odolieti tudjinu ili da će nam u

svietu pribaviti priznaju: nisu postigli ni jedno ni drugo, tek su pogodili i ranili vlastiti narod!

S toga Vam i opet ponavljam: *tražite ko što ste i započeli riešenje kobnomu, bratinskomu razdoru: u narodnom jedinstvu.*

Pregnite, da načinimo cjelinu. Budimo jedno biće, ne budimo poput razbacanog kamenja, sastavimo ga u jedan jaki i tvrdi kvadar. Thornwaldstetska bitka nek Vam sviedoči, što složna braća mogu; Svatoplukovi sinovi nek Vas sjete, što mogu nesložni.

Lagano doduše i sporo napreduje svaki rad, koj diže i gradi i polagano padaju predsude, al ono, što je opravdano i potrebom i interesom naroda, mora napokon pobiediti. A ja se nadam: još ćete Vi sami gledati plodove Vašega rada. Dopustite, da pripoviedam nješto iz mojih mladjih godinah.

U Trstu bivši na gimnaziji upoznah se s tamo živućimi Hrvati i Srbi, koji su s nama Slovencima bili jedno. Godine 1860. imao sam odlučiti kuda da krenem na sveučilište. Moji nazori o solidarnosti jugoslavena nisu dopustili, da idem drugamo nego u Zagreb.

Došav amo doživio sam razočaranje. Gostiona k „ugarskoj kruni“ bila je niemačka. U „Velikoj kavani“ gledali me ko bielu vranu, kad sam tražio hrvatskim jezikom „Novice“. U gornjem gradu na ćošku spram konvikta bijaše gostiona; nad njima napis: „k slozi“. U toj gostioni nitko nije razumio hrvatski, a onaj napis značio je: k slozi — Hrvata sa Magjari.

Od to doba prošlo je blizo 40 godinah; a hvala budi Bogu žilavost ovog naroda preporodila je naš glavni grad.

Do Vas stoji mladi prijatelji, da budete i Vi i Vaši potomci nakon 60 godina jednakim prezirom gledali na zabludu, bratske mržnje medju Hrvati i Srbi, ko što mi danas odsudjujemo nenaravnu struju godine 1860. i 1861.

Ustrajte na započetom putu, naravan je, omogućit će radjanje značajeva i odvraćati će mnoge i mnoge od stranputica, koje često vode k izdajstvu vlastitog roda.

Primite prijateljski pozdrav!

U Zagrebu na Veliku Subotu 1897.

Dr. Lovro Vidrić.

---

* * *

Učenjaci kažu, da su Hrvati i Srbi jedan narod s dva imena. To uvjerenje živi i u onom dielu naroda, koji ne spada u inteligenciju. Isti jezik, isti narodni običaji, iste pjesme i pripoviedke podkriepljuju te uvjerenje, ako mu kakove podkriepe treba. Čime se dakle razlikuju? Bez dvojbe, imenom; a tu prema načelu „a potiori fit denominatio“, većina pravoslavnih i pripadnika kraljevine Srbije zove se Srbima, većina katolika i pripadnika zemalja hrvatske države zove se Hrvatima. Ove razlike, koje su neki novinari i nenovinarski pisci upotriebili za širenje razdora, ne leže u naravi same stvari. Priznajem,

da ih je za sada mučno ukloniti, ali ih ne treba oštriti, nego ih valja ublaživati. Ove razlike neka ne budu zapriekom razvoju obiju plemenah, koja u medjusobnom štovanju svojih svetinja i podupiranju opravdanih težnja mogu i moraju doći do bolje budućnosti. Što je naravno, to mora napokon održati pobjedu nad svim, što je samo slučajno ili prisiljeno.

Zagreb 20. aprila 1897.

Dr. Ivan Zahar.

Vrijedni moj mladi prijatelju!

U posebnom pismu pitate me u ime svojih drugova: što držim o sporu hrvatske i srpske mladosti? Evo Vam na ovo pitanje kratka odgovora: čim bude iskrenija i čvršća ta sloga, tim bolji i uspješniji Vaš rad, danas oko nauke, a kasnije kad jedanput stupite na javno polje, oko napredka i razvoja Hrvatske u kulturnom i političkom pogledu. — Nesložna braća razaraju — a složna grade. Netom prošli dani pružaju nam zato najsjajniji primjer.

Pozdravlja Vas

Zagreb 25./5. 1897. Vaš

Dr. Fran Vrbanić.

---

* * *

Hrvati i Srbi jedan su narod. Samo na osnovi narodnoga jedinstva, koje ne dira ni u vjeru, ni u ime, ni u uredbe, što su srasle s njihovim životom, može složnim Srbima i Hrvatima osvanuti dan bolje budućnosti.

Napose Hrvati i Srbi, živući u habsburžkoj monarkiji, mogu samo složno i kao jedan narod obraniti narodno svoje biće.

U Zagrebu dne 30. svibnja 1897.

Dr. Marijan Derenčin.

†

Ilija Okrugić — Srijemac.

Našu knjigu završujemo sa žalošću, što smrt ugrabi opet jednog pobornika sloge medu Srbima i Hrvatima, ugrabi ovjenčanog pjesnika — Iliju Okrugića.

Nad njegovim grobom na usta zastupnika „Matice Srpske“ i „Matice Hrvatske“, kazan je ujedno i posljednji pozdrav onome, koji je vazda želio i zagovarao bratsku zajednicu ovijeh grana našega naroda. Nada mu se ipak ispunila, njegov ih je grob već našao skupa, — a pred prijestolom Višnjega moliće se i za budućnost našu zajedničku.

M. B. Dub.

This book should be returned to the Library on or before the last date stamped below.

A fine is incurred by retaining it beyond the specified time.

Please return promptly.